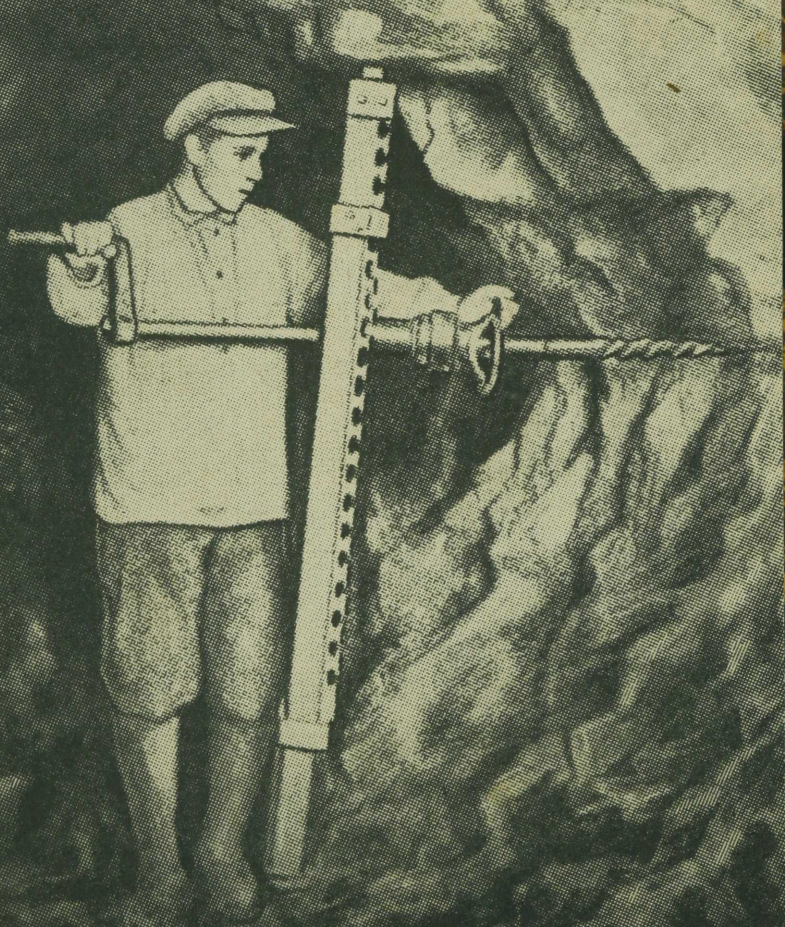

Rich. Pärilin

Maad all
keeb elu

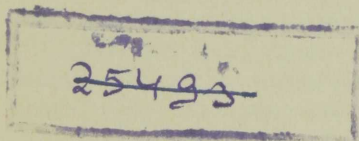

MAA ALL KEEB ELU

RICHARD PÄRLIN

MAA ALL KEEB ELU

JUTUSTUS PÕLEVKIVIKAEVUREIST

E. K.-Ü. „POSTIMEHE“ KIRJASTUS
TARTU 1939

2-60937

A-11309

E. K.-Ü. „Postimehe“ trükk, Tartus 1939.

„Praegu on sügisene aeg, vihma sajab iga päev, kõik kohad on vesised ja porised, minge maa alla kaevandust vaatama, võib-olla ei meeldigi teile siin,“ soovitab uustulnukale kümnik, keda töölised Andreseks kutsuvad.

Uustulnuk, Joosep Saakar, toetub kontoris olevale vahevõrele, mis lahutab tööliste ooteruumi ametnike ruumist. Ta ei vasta kohe; paistab, nagu mõtleks ta pikemalt kümniku sõnade üle.

„Siim, mida te siin istute?“ pöördub kümnik Andres pingil istuva noormehe poole. „Kas töökohas on suitsu?“

„Jah on,“ vastab Siim, „varsti lähen jälle vaatama, saab ehk juba tööle hakata.“

„Kuulge, Siim,“ ütleb kümnik, „kui maa alla lähete, võtke see noormees kaasa ja näidake temale kaevandust, ta tahab meie juurde tööle jääda.“

„Lähme siis kohe!“ tõuseb pingilt Siim.

„Minge jah, noormees, käige Siimuga maa-alust vaatamas,“ soovitab uustulnukale uuesti kümnik, „laost saate tormilaterna.“

„Milleks veel tarvis seda kaevanduse vaatamist,“ pahandab uustulnuk Joosep Saakar, „kui teised tööga hakkama saavad, küllap siis minagi.“

„Paljudele ei meeldi see maa-alune töö vee ja pori sees, lähuvad kohe minema, kui maa-alust näevad,“ selgitab Siim.

Saakar tahab veel kümniku poole pöörduda, kuid näeb siis, et kümnik on vahepeal juba kontoriruumist lahkunud.

„Olgu siis pealegi,“ lööb Saakar käega, — „võin ju siis vaatamas käia, ainult see kohver on tülik...“

„Kohvri jätame lattu,“ annab Siim head nõu, „laoruum on siinsamas — kõrvaltoas.“

Laovalitseja on viisakas ja vastutulelik inimene; võtab Saakari kohvri hoiule, seab ühe tormilaterna korda, kurttes, et korras laternad on juba töölistele välja antud, süütab siis selle, annab seletusi laternaga ümberkäimises. Tuleb hoida, et vesi klaasile ei pritsiks, sest pritsmed võivad klaasi lõhkuda. Saades põleva tormilaterna Saakar tänab ja hakkab Siimu järele kaevanduse sissekäigu poole minema, milline on kontorist vaevalt paarisaja sammuga kaugusel.

„Kas saapad ka vett peavad?“ pärib Siim sammu vähendades. „Maa-alused käigud on pori ja vett täis. Viletsa saapaga ei saa kaugele.“

„Peavad küll,“ naeratab Saakar.

„Ajad on halvad,“ kurdab Siim, „peale vee ning pori takistab veel tööd suits, milline ei taha rõskete ilmadega maa alt lahkuda. Praegu, kus tööd on kahe vahetusega käimas, tarvitatakse lõhkeainet, milline jätab mürgiseid gaase. Puhtal kujul meil siin vingugaasi ei ole — teda esineb ikka vähesi suitsuvinena, millist aga töö juurde jõudes ei pane nagu tähelegi. Alles terasemal silmitsemisel võid teda vastu seina sinendamas näha. Eile töö juurde jõudes uurisime paari mehega suitsu olemasolu. Vingu on sees, otsustas paari-mehe ning läks minema. Mis see vingu natukene mehele teeb, mõtlesin ma ja hakkasin tööle. Vaevalt sain veerand tundi töötada, kui hakkasin vingu mõju tundma. Las ta natukene suristab soontes ja kumistab kõrvades, mõtlesin tööd jätkates. Minutit viis kuni kümme pidasin vastu, siis kukkusin kápuli ja ei suutnud enam püstigi

tõusta. Suure vaevaga roomasin öökides kardeta-
vast kohast välja. Nüüd aga enam ei taha vinguga
kui kangemaga maadlema hakata. Täna väljusin
kohe, kui vähekesese suitsuhaisu ninasse hakkas, tea-
des juba, et suitsuvines peitub ka vingu, milline on
kuri vaenlane. Talvel töötatakse kolme vahetusega,
siis tuuakse paremat lõhkeainet, milline mürgiseid
gaase ei jäta.“

„Või niisuguseid ohte tuleb allmaatöö juures
ette,“ imestab Saakar.

Kaevanduse sissekäigu juurde jõudes süütab
ka Siim oma tormilaterna.

„Just nagu hiiglamutt on oma käigu maa seest
siia mäeveerule välja toonud,“ püüab Saakar nalja-
tada sissekäiku silmitsedes. „Ainult puupostid
veel tõendavad, et siin ikkagi inimkäsi tegev on
olnud.“

Siim naeratab ning hakkab taatsa-taatsa must-
tavat käiku mööda maa alla minema. Käigu serva-
des lainetab välimuselt kõrdisarnane pori, milline
kohati üle labajala ulatub. Käigu keskpaigas jook-
seb kitsas raudtee, mida põlevkivi väljaveoks kasu-
tatakse. Rööpad ja liiprid ulatuvad veest ja porist
välja, moodustades jalakäijatele kuivema teeraja.
Kuigi liiprite vahe ei ole ühtlane ega vasta sammu
pikkusele, siiski võib neid mööda kergemini edasi
pääseda.

Rasket ning külmnisket õhku viskub vastu.
Tundub, kui puhuks siin mäevaim, tahtes oma rahu
rikkujaid tagasiminekule sundida. Siim astub julge
sammuga, pritsides pori üles, siis jälle hüppab
mõne liipri peale või kõrgema paekivi otsa. Saakari
jalg pole sellise kõnniteega harjunud ning temal
on vaeva, et Siimule järele jõuda.

„Küll on aga vedelat pori,“ hüüatab Saakar.

„Ettevaatust — siin võib kergesti kukkuda —
ja vaat siis...“ vastab Siim ning lauset mitte lõpe-
tades pöördub vaatama järelerühkivat Saakarit.

„Siis muidugi...“ võpatab Saakar ning mõlemad pahvatavad naerma. Ollakse juba niikaugele jõutud, et päikesevalgus enam nendeni ei küüni, ainult tormilatern valgustab jalge ees mustendavat käiku. Eemal paistab tuluke nagu hundisilm pimedal ööl. Peagi lisanevad sellele veel kaks kõrvuti seisvat rohekat tuld. Kuuldub rasket astumist ja mürasegast kõrinat. Lähemale jõudes selgub, et need rohekad tuled on hobuse silmad, kes maa alt wagonetiga põlevkivi välja veab.

„Kui õudselt kiirgavad pimedas hobuse silmad,“ imestab Saakar.

„Pugege kaitsepostide vahele,“ õpetab Siim, „käik on kitsas ja kohati tungivad wagoneti servad kaitsepostideni.“

„Nõõ!“ hõikab hobusepoiss ning wagonett möödub kiiresti.

„Kae, või kohe oht varitsemas, kui maa alla astud,“ hädaldab Saakar, „peaaegu oleks wagoneti serv mind riivanud, kui poleks saanud end rohkem postide vahele suruda.“

„Selliste kingitustega ei olda kaevandustes kitsid,“ naeratab Siim.

Taatsa-taatsa astutakse jälle edasi. Komistatakse tihti vastu raudteeliipreid ja paekivide mügarikke ning üldse neid takistusi, millised ähvardavad jalga väänata, on nõnda palju, et iga hetk on karta kukkumisohtu.

„Ons see käik pikk ning kas veel kaugele tuleb minna?“ hakkab Saakarit see ebatasane käik tüütama.

„See on peatee, või kaevanduse keeles stoll — umbes kolmesaja meetri pikkune,“ vastab Siim. Samal ajal osutab ta käega stollilt lähtuvale ristkäigule ja ütleb: „Meil tuleb üht niisugust käiku mööda pahemale pöörduda, peakäigu lõppu meie ei lähegi.“

Saakarile paistab, et kõiksugused takistused just tema jalga väaratada püüavad, kuna Siimu samm on palju kindlam. Eespool tekib nagu tulekuma, kostab müdin ja kõrin ning hetk hiljem jookseb põikkäigust täislaaditud vagonett nende ette.

„Mehed juba töötavad,“ lausub Siim ja kirub oma töökohta, kus see tööd takistav vingugaas nii kaua sees seisab.

Saakar ei pane kirumist palju tähele, teda huvitab rohkem vagonett, mille kaks meest ähkides ja puhkides tee peale on lükanud. Kesk teed, malmist või rauast plaadil jäetakse vagonett seisma, võetakse selle alusraamilt tormilaternad ära ja asetatakse need selja taha põikkäiku. Mehed ise asuvad kummalegi poole vagonetti ning varsti käib komando: „Üks, kaks, korraga!“ ja vagonett pööratakse plaadi soontesse stolli suunas. Saakar märkab, kui higised on meeste näod ja kuidas nende selgadelt lausa higiaurupilved kerkivad.

„Peab see töö aga raske olema,“ arutleb endamisi Saakar. Kui töölistega mõned sõnad vahetatud, astuvad Siim ja Saakar jälle vaikides edasi.

Pori hakkaks nagu vähenema ja käigu servades vesi selgemana paistma. Aga selle eest on teda jälle rohkem; kohati hakkavad liipridki vette kaduma. Minnakse veel mõnest põikkäigust üle, kuni hall suits pilvena vastu tuleb.

„Siin on juba suitsu ning ühtlasi ka seda kardetavat vingugaasi,“ seletab Siim, „katsume rute mini läbi minna.“

Kibe suitsuvool lööb korraga Saakarile silmi, suhu ja ninasse. Paneb lækastama ja teeb silmad vesiseks.

Tormilatern kaotab sellegi valgustusvõime, mis ennem oli, kiirgudes veel tulitähena, mille valgusest enam ei jätku jala ette vaatamiseks.

„Pole viga, harjute varsti, ega seda suitsu ka palju ole, katsuge aga rutemini mulle järele jõuda,“ õpetab Siim ning kiirendab sammu.

Saakar loodab hea õnne peale, astub kuhu juhtub ja katsub Siimule järele jõuda. Jala ette vaatamisest pole enam kasu; tormilatern teed ei valgusta ja pimedas pole ikkagi midagi näha, ka terasemale silmale mitte. Saakar katsub pead püsti hoides Siimu tuld jälgida, et mitte kõrvale postide otsa komistada. Komistused aga üha tihenevad-suurenevad, paar korda on juba üsnagi ohtlikuks ähvardanud minna, aga ikkagi on suutnud Saakar ohu likvideerida. Siim aga kaugeneb. Ka Saakar katsub sammule kiirust lisada, püüdes astuda liiprite vahele, kus on tasasem.

Ruttamisega pole aga samm enam nõnda kindel, Saakar komistab suurema munakivi otsa, mis jala all veereb ning ta siis tasakaalust välja viib. Kindlamat tuge otsides lööb ta jalaga vastu raudtee rööbast ja kui uuesti jala maha saab, paiskub vesi kõrges kaares üles ning Saakar leiab end vasaku käega vee sees solistamas, kuna parem käsi aga tormilaternat kõrgemal hoida püüab, et selle klaas ei puruneks. Tahtes end sirgu ajada, lööb peaga vastu kaitseposti.

„Hea veel, et ainult käpuli,“ mõtleb Saakar hoobist toibudes. Ta seisatab, silmitseb ringi, et oma asukohast aru saada. Kaugel kiirgub Siimu tormilaterna tulitäht.

„Põrgu tee,“ ümiseb Saakar ning hakkab siis raudteele tagasi pöördudes Siimule ettevaatlikult järele koperdama. Silmad hakkavad kord-korralt suitsu ja pimedusega harjuma. Juba hakkavad kaitsepostide kogud käigu servades uduselt paistma. Jalgki oleks juba nagu osavam kindlamat sammu võtma. Suits jääb üha hõredamaks ning

läbi sinetava vine näeb selgesti Siimu põikkäigu kohal seisatamas.

„Kuidas on,“ naeratab Siim, kui Saakar lähemale jõuab. „Kas oli ristimine suitsuga, nagu sõjaväljal tulega?“ küsib ta muiates. „See ei olnud veel midagi, ainult väikene suitsu nuusutamine. Ristimine tuleb ehk veel edaspidi, kui tööle hakkate.“

„Jätkub ehk sellestki,“ naeratab Saakar. „Kibe suits võttis silmad valusaks.“

„Pöörame siit vasakut kätt, siis olemegi varsti seal, kus mina töotan,“ pöördub Siim põikkäiku. „Suits on juba töökohast lahkunud ning hõljub veel kaugemal väljaveotedel, et ka siit varsti õhutorude kaudu maa peale haihtuda.“

„Näete, siin on juba puhas õhk, pole enam suitsu haisugi,“ hüüatab Siim. Eemalt hakkab tulekuma paistma ning töökõma kõrvu kostma.

„Paarimees on juba töö,“ seletab Siim edasi. Jõudnud töökohta, kus nässakas mees paekivi lahmakaid riita punnib, seletatakse Saakarile, et nii see töö siin käibki: põlevkivi vagonetti ja paepraht kõik riita.

Niisiis — kaevand on nüüd nähtud, tööle vastu võetud, tarvis veel korter üles otsida ja puhata. Homme hommikul kell viis tööriided selga ja maa alla, mõtleb Saakar kaevanduse elamute poole sam mudes. Kodus polnud aimugi, et saan kaevanduses töötama. Poe kui mutt maa sisse ja nohista töötada, ilma et keegi näeks või kuuleks. Kui huvitav! Keegi minu tuttavatest, ka isa ei tea mind maa alt otsima tulla.

Kodukoha läheduses töötades, kus inimesed käivad ja näevad, võivad tuttavate hulgas jutud levima hakata, et Joosep Saakar, haritud mees, teeb seal ja seal sama tööd, mida teeb iga vaene tööline.

Esimesest pikast majast tuleb mööduda, nagu kortermeister seletas. Teine, tagumine ongi see maja, kuhu mulle eluase on määratud. Juba teise ukse peal ilutseb nr. 43 — tähendab, see ongi... Saakar koputab uksele.

„Astuge aga sisse,“ kuuleb toast mehehäält.

„Mind saadeti siia korterisse elama, kas siin ka ruumi on?“ pärib Saakar.

„On küll,“ teeb laia žesti hall vanamees.

Saakarile torkab kohe silma vanamehe alkoholist punetav nägu ja kehv ning katkine rõivastus. Ja kui vanamees jälle uuesti suu avab, tahtes seletada, et ka tema on uustulnuk, kes alles täna kellegi mõjuva isiku soovitusel siia tööle on saabunud, siis lööb sealt Saakarile terav viinahais ninna.

Kõnest ja esinemisest aga paistab, et see vanamees on kord paremasse seltskonda kuulunud. Saakar kirtsutab nina. Temale on vanamees oma haisu-dega vastumeelt. Tahaks kohe tagasi pöörduda, kuid kuhu? Siia on ta määratud ja kes võib kindel olla, et mujalgi samasugune tüüp vastu ei tule.

Vanamees märkab Saakari kohkumist, taipab ka põhjusi ning elukogenud mehena tahab Saakari rahustada.

„Võtsin veidi napsi, kuidas muidu tööle hakata. Sellest pole viga. Mina, endine kõrgem politseiametnik, oskan viisakas olla. Palun — astuge tahapoole,“ keerleb vanamees Saakari ees ja viib ta köögist tuppa.

„Tööliste asi, pole korteri sisustus suuremat väärt, aga siiski laua ees on kena pingike, kuhu istuda võib. Ja siin seina ääres laua kõrval vaba koikuke, kus mõnus puhata.“

Vanamehe nägu hiilgab ja särab vist heameelest, et just tema võib neid mugavusi uustulnukale pakkuda.

Saakar vaatab põrandat, pinki, lauda ja koikut. Vaatab siis vanameest ja püüab selgusele jõuda, kas see inimene on hull või purujoobnud, et kiidab asju, millistes tavaline, harilik surelik midagi kiiduväärset ei näe.

Endisel ajal oli minulgi teine korterisisustus, pehmed toolid ja diivan, aga nüüd — tööliste asi — ajame kehvemaga läbi,“ alustab vanamees uuesti, kuid juba tõsisemalt. „Võtke istet, palun, ärge kartke, ega see pink teie rõivaid ei määri,“ ning oma väite tõestuseks tõmbab paar korda käega üle pingi ja näitab kätt. „Näete, käsi jäi puhtaks.“

See käsi võib seda tahmakahtlast pinki veel enam määrida, mõtleb Saakar koiku peale kohvit pannes ja vihmakuube seljast võttes. Istub siis koiku servale, milline näib olevat puhtam.

„Vahest ehk noorhärä soovib üks naps — pudeli põhjas on veel natukene,“ tõmbab vanamees taskust pudeli ning teeb Saakari poole sügava kummarduse. „Pole kahju, kui otsa saab, võime uue tuua: mulle üks mõjuv isik laenas paarsada marka, pool on sellest veel alles.“

Nähes, et Saakarit viin ei huvita ja et ta püüab temast, vanamehest, kui tüütavast kaaslasest vabaleda, ruttab vanamees lisama, et ärge noorhärä pahandagu — tema nii väga ei pakugi seda viina, kui just ei taheta. Aga noorhärä võiks siiski tema seltsiga leppida ja jutustada, kust tema on tulnud ja kes teda on tööle soovitanud. Viina võtab tema üksigi, lisab siis juurde ja kallutab pudelist. „Küll maitseb hästi,“ ja pühib siis märdunud käega suu puhtaks.

„Kahjuks pole mul midagi jutustada,“ vastab Saakar, „endist elu ei ole, olen veel noor, tööle tulnise, ilma soovituseta. Nagu näete, võeti vastu, nüüd tahaksin puhata ning hommikul kell viis tööle minna.“

Vanamees pomiseb midagi enese ette ning eemaldub vastasseinas oleva koiku juurde.

Sunnitöö, mis sunnitöö, mõtleb Saakar ringi vaadeldes. Maa all on pime, suits, vesi, pori — eluruumis veelgi vastikum: põrand porine, prahine — seda vist pole enam ammugi pühitud ega pestud. Pink ja laud nõgised, tahmased, kui oleksid nad kuskilt suitsurehest pärit. Ei — tuletab meelde, ka rehetares on need esemed puhtamad. Magadisase, see kahe harkpaku peal seisev kolmest saelauast kokkulöödud uksearnane ese, on vist küll rohkem sunnitöölise kui hariliku töölise jaoks tehtud. Ainult vabatahtliku sunnitöölise tarvis.

Magadisaset lähemalt silmitsedes leiab Saakar laudade vahelt punavatimehi. „Lutikad!“ karjatab ta siis tahtmatult. „Muidugi,“ pomiseb siis juba

tasemini enese ette, „täid ja lutikad ei tohi puududa: nendeta ei anna elu ja olemine täit sunnitöölise mõõtu välja.“

„Ah, lutikad — jah — lutikad, neid endisel ajal küll ei olnud,“ lallutab vanamees joriseda ja hakkab tantsusammudega Saakarile lähenema. „Võtke enne üks lonks, üks hea suutäis, küll siis ka lutikatest lahti saame,“ tõstab vanamees pudeli pakkudes kõrgele.

Saakar teeb tõrjuva liigutuse.

„Ei, ei, võtke enne üks naps, siis mina, endine kõrgem politseiametnik, õpetan, kuidas lutikatest lahti võib saada,“ läheb vanamees pealetükkivaks. Märgates, et Saakar uut tõrjuvat liigutust hakkab tegema, taandub vanamees vähekese ja pudeliga takti lüües joristab laulda: „Tiiata ja tuuata — kaovad siis lutikad.“

„Ma ütlesin juba, et ma viina ei joo, peaksite siis juba kord aru saama,“ põrutab Saakar.

Vabandagu noorhärra, vabandagu tuhat korda tema viisakusetust, kössitab vanamees kummardusi tehes. „Aga üht lõbusat laulukest laulda, see küll vist ei lähe viisakuse piiridest üle.“

Vastust ootamata ajab vanamees enda sirgu ja rinna ette, nii kui suudab, tõstab pudeli kõrgele, köhatab ja laseb laulu lahti, nii et Saakari kõrvadel päris valus hakkab.

Enne veel, kui vanamees laulu lõpetada jõuab, kuulduv ukse taga kobinat ning sisse tormab vanapoolne mees, määrdunud tööriivad seljas ja pleekinud ning kulunud sonimüts kuklas.

„Tere ning jõudu,“ hüüab tulija ukse pealt ja laseb silmadel toas ringelda.

„Mis balle siin peetakse, et tantsud ja laulud on lahti?“ naeratab ta tuppa astudes.

„Ah uued töölisel,“ keerutab tulija oma pikki vurre.

„Kuidas muidu saab tööd alustada, kui napsi ei võeta,“ lisab siis juurde.

„Vaadake,“ kriiskab vanamees lällutades, „mina, endine kõrgem politseiametnik, hakkam nüüd kaevanduses musta tööd tegema ja selle tähtsa sündmuse puhul võtan väikesed napsid. Kui küllaline soovib,“ ulatab vanamees tulijale pudeli.

„Ah, miks ei soovi,“ võtab tulija pudeli vastu. „Mina, Narva linna kodanik Lall — vana maalermeister ja puha, oskan sellistest asjadest väga lugu pidada. Tervist ja õnne uuel tööalal!“ Lall laseb ahnelt mõned lonksud kurku, pühib siis vurrud ilusasti puhtaks ja keerutab nad üles.

„Ah, kui tore,“ plaksutab vanamees käsi, „on ükski mõistlik mees siin. See seal ei võta viina,“ näitab vanamees Saakari peale. „Oo, ma tean küll, kes see rumal on. Ta vanamehega ei taha viina võtta, aga oleksid siin noored preilid, no küll ta siis pakuks neile ja võtaks ise ka. Läbipõlenud mees, miks ta muidu siia kaevandusse tuli.“

„Läbipõlenud ikka,“ kiidab ka Lall omalt poolt. Saakar kuuleb küll, mida need kaks tema kohta räägivad, kuid ei pööra sellele tähelepanu. Temal ju ükskõik, mida need endised inimesed temast räägivad, kui nad aga teda ei tülitata. Otsib paberi seest võileiva välja ning hakkab rahulikult seda sööma.

„Kas jäi veel pudeli põhja?“ pärib vanamees ja matsutab suud. „Kurask — küll see viin on hea, kui seda harva saab!“

„On vist veel,“ loksutab Lall pudelit ja püüab vastu valget selgusele jõuda, kui palju seal veel on: must pudel, pole hästi näha.

„Olgu pealegi, võta sina nüüd põhi, mul on veel raha, toome uue pudeli,“ patsutab vanamees Lallile

õla peale. Lall ei lase seda enesele kaks korda öelda.

„Kuulge, noormees,“ pöördub Lall Saakari poole. „Teil on buterbroot, pakkuge sellele vana-härrale ja mulle ka.“

„Pakuksin küll,“ vastab Saakar, „kuid on ainult enda jaoks.“

„Egas tema meid,“ ... teeb vanamees vesise ning virila näo ja laskub pingile. Lall ei suuda Saakari võileivalt silmi pöörata, keerutab vurre ja vidutab silmi ning astub siis Saakari poole.

„Siin mina, Semjon Lall, Narva linna kodanik ja vana maalermeister, palun vabandust, kuidas teid tohin kutsuda?“ Saakar viivitab vastusega.

„Miks teie ei taha öelda, kes teie olete ja kust teie tulete? Näete, kuidas mina kohe ütlesin kõik.“

Veel ikka ei tule Saakarilt vastust.

„Ärge olge nii uhke, siin on kõik töölised ühesugused,“ hüppab Lall Saakari juurde kui hunt oma ohvri kallale. Enne kui Saakar taipab, mida teha tahetakse, on suur osa võileivast Lalli käes. Saakari näppude vahele on jäänud veel pisike tükike.

„Metsloom!“ hüüatab Saakar, „teine kord ei jää selline teguviis enam karistamata.“

„Vabandust — vabandust — noormees,“ muigab Lall ja hakkab vanamehega võileiba poolitama.

„Millised inimesed,“ ohkab Saakar.

„Noormees asjata pahandab,“ seletab Lall vanamehele, „meie tahame ka leiba süüa. Pole palju tükikest leiba suutäie viina peale anda, sellest ei tohi keegi keelduda. See noormees pole palju inimeste hulgas liikunud, sellepärast ta ka ei tea seda.“

„Aga kuule — näita — sul on veel raha, pudel sai tühjaks, lähme uut otsima.“

Vanamees ei vasta kohe, kuid ta näost ja liigutustest võib taibata, et tahab ettepanekule vastu vaielda.

„Leiva pärast ei maksa kaevanduses muret tunda; kümnik annab kohe tšeki, kui oled juba päeva tööd teinud, võid siis osta, mida aga ise tahad,“ selgitab Lall.

„Lähme nüüd,“ katsub Lall vanameest üles upitada. „Pinguta veel natuke, veel, veel ja juba oledki püsti,“ ergutab ta vanameest.

Küll käänab ja väänab end vanamees, katsub tõusta, juba nagu õnnestukski tal see toiming, aga veel viimasel hetkel vajub tagasi pingile.

„Kui just ei taha tulla,“ laotab Lall käsi, „ehk tunned veidi väsimust, siis võin ma üksi minna. Anna raha, mina, Semjon Lall, Narva linna kodanik, pole varem kedagi petnud, ole mureta, varsti on viin siin. Siis võime pudelist maitstes pikutada ja puhata... Ja tead — mul on kodus nuudleid — oskan neist maitsvat suupistet valmistada.“

„Ah nuudleid on,“ ärkab vanamees kui unest. „See on tore. Viina sai võetud, aga süüa polnud midagi.“

„Noh, näed nüüd,“ rõõmustab Lall, „anna aga kohe raha! Kuidas meie muidu nuudleid sööme, kui viina alla võtta ei ole.“

„Ma tulen ise ka,“ ütleb vanamees ja püüab end jälle üles ajada.

„Sa toeta mind kõvemini kaenla alt, pea on soe, väljas, tuule käes ehk jahtub.“

„Toetu kindlamalt,“ õpetab Lall ja tõstab vanameest kaenla alt. „Seisan kui kalju su kõrval ja ei lase sind kuhugi libiseda.“

Seekord on pingutustel edu, vanamees ajab end püsti ja hakkab Lalli abiga välja tuigerdama. Läl-

lutades mingit marsiviisi, mille taktis jalad küll käia ei suuda, väljuvad mõlemad.

„Jumal tänatud,“ ohkab Saakar, kui välisuks kinni lüüakse, ja laskub jõuetult pingile, kust äsja vanamees üles tõusis. „Süda on nii raske, nii raske... ei tea isegi, mispärast. Tuhanded mõtted kui kaleidoskoobis pöörlevad peas. Nad tulevad ja lähevad, ilma et ühegi peale saaks pikemalt peatuma jääda.“

„Nii, nii,“ pingutab ta oma kujutlusvõimet, et ühte mõtetest saaks tabada, klaarida ja arutada. See on siis see korter, kus nüüd elama pean, ja need on kaaslased, kellega... Ei, ei — see elu niiviisi ei lähe! Kui juba mõned margakesed taskusse kogunevad, siis tuleb kindlasti hoolitseda, et mõne eraisiku juures korterit leida, kuhu ei tungi enam joodikute kisa ja lärm. Esialgu aga peab jääma siia.

Aga mis siis teha, mõtleb Saakar, kui nad edaspidi jälle nagu hundid minu leivatüki kallale kipuvad, et kustutada piinavat nälga? Söötma neid hakata pole mõtet, sest sööksid siis rohkem, kui teenida jõuan. Tagasi tõrjuda? Aga kuidas? Jõudu ju jätkuks — võiks nii mõnelgi pealetükkijal naha kuumaks kütta, et tal alaliselt tuju tülitamiseks kaoks, aga löömine ja kaklemine pole ju üldse inimlik teguviis. Nälg on kibe, seda tunneb ka vist valusalt joobnud inimene. Mis pean siis tegema, kui mind püütakse alandada, häbistada, mulle põhjusega kallale tungida ning minult leiba või muid väärtusi ära kiskuda? Üks on kindel, kõike ma seda enesega rahulikult sündida ei lase... Aga nüüd pean oma elamist ja oma eluaset sisse seadma hakkama.

Lutikad! Mis ma nendega peale hakkan? Kuidas neid hävitada? Magadisaseme võib keeva veega üle ujutada, see neid ikkagi vähendab, kuid ka

seinapraod punetavad kohati, sealt ei saa neid kuidagi kätte.

Ega need lutikad inimest küll ära süüa ei jõua, aga vastik tunne tekib siiski, millega raske harjuda, kui nad jooksevad ja hammustavad. Tarvis naabritelt nende hävitamise kohta nõu küsida, vahest mõni ehk teab.

Saakar tõmbab vihmakuue selga, paneb sonimütsi pähe ning väljub. Teda kui puhtamas rõivastuses uustulnukat vahitakse igalt poolt — uustest ja akendest.

Saakar peatub ukse all. Vaatab vastselt ehitatud tööliselamuid ning vesist sambla ja rohuga kaetud maapinda, kuhu need elamud on ehitatud. Majad on pikad, ühekordsed katusekambritega, igasse alumise korra korterisse viib väljast uks, mille ees asub suur põlvekituha hunnik. Vist maapinna täitmiseks.

Paarikümne sammu kaugusel majadest paistab paremat kätt kõrge paekivimägi, mille harjale on pandud raudteerööpad. Kõrinat tekitades veab hobune paekividega täislaaditud vagonetti mäe lõpu poole, kus rööpad kõrgete puust harkide peal seistes üle mäe veeru ulatuvad. Enne lõppu peatatakse hobune, rakendatakse lahti ja viiakse ära. Kaks meest asuvad vagonetti edasi lükkama ja viivad selle mäe veeruni. Siis asuvad mõlemad mehed ühele poole vagonetti, kiigutavad vähe aluse peal kahele poole kõikuvat vagoneti keret ja lükkavad viimati kivikoorma ümber. Kolinaga veerevad paekivid alla.

Nii on nad kunstlikult sünnitanud selle paekivimäe, vedades siia paekive, millised maa all üleliigsed, mõtleb Saakar.

Aga lutikad, meenub Saakarile, pidin ju nende vastu abi otsima. Kuhu minna — pole tööliste

hulgas tuttavaid. Läbi lahtise akna näeb vastas-
majas ühe akna all meest askeldamas ja otsustab
sinna minna. Koputab. Astub kööki, kust ninasse
lööb kanget rasva- ning põlevkivisuitsuhaisu.

„Tere, siit pere,“ hüüab Saakar nina kirtsutades
ja vidutades silmi, kuhu kibe suits tungib.

„Tere-tere,“ vastab askeldaja. „Näete, kura-
mus, pole kuigi hea põlevkivikuttega süüa teha,“
pahandab askeldaja, „ei hakka ega hakka põlema ja
siis äkitselt leegitsevad nii, et pliidirauad löövad
punaseks ja liha panni peal kõrbema hakkab.“

Meeleldi tahaks Saakar sellest suitsusest ja
haisvast köögist välja joosta, kuid teda peatab
mõte, et peab harjuma, tuleb ehk endalgi sellises
olukorras toitu valmistada.

„Või see põlekivi pliidi all põletamiseks kuigi
hea asi on: nii tugev leek teisel, et mõne kuuga põ-
letas pliidi rõngad ja raua läbi, auk sees — näete,
ja sealt ajab nüüd suitsu sisse,“ kirub edasi pliidi
ääres märdunud töölispluusiga kokakunsti harras-
taja. „Lubati uus raud panna — ilma rõngasteta,
kolmest plaadist koosnev, et siis kuumus jälle katki
venitada ei saaks.“

Ega siin ole kombeks istet pakkuda, mõtleb
Saakar, ning leides akna all asuva laua ääres pingi-
kese, toetub sellele.

„Nagu näha, ei ole korteriolud siin kuigi
kuldaväärsed, aga kuidas tööga lugu on, kas ka
teenida võib?“ teeb Saakar juttu.

„Kas ka teenida võib,“ kordab kaaslane Saakari
küsimust, pannes panni peale lihale lisaks puhasta-
mata heeringaid, nii nagu nad on tünnist võetud
sooltee ning teiste lisandustega.

„Miks ei või,“ vastab siis, Saakarit lähemalt
silmitsedes.

„Igal pool võib teenida ja isegi raha korjata,

kui inimesest endast asja on. Meil siin kaevanduses käib iga päev igasuguseid mehi tööd otsimas. Mõnedel pole riidet seljas ega saabast jalas, tulevad ja lähevad. Mõni teeb päeva või paari tööd, teine ei hakka oma käsigi määrima, lahkub kohe, kui kaevandust näeb, kus ei peitu arvatavat kullaauku. Nähtavasti ollakse arvamisel, et allmaa kaevanduses raha ilma töö ja vaevata kaela sajab, muud kui ole aga mees ja topi taskusse.“

„Töö on raske, vahest nõrgemad mehed ei tule sellega toime,“ arvab Saakar.

„Raske? Mis raske ta ikka on,“ ühmab kaaslane. „Siin on ka mitmesuguseid töid ja kui üks on raske, siis võib seda teha, mis kergem.“

„Räbalais rõivastes ja katkistes saabastes on külm ja nii ei saagi igaüks allmaa vees ja poris töötada,“ püüab Saakar lahkujaid kaitsta.

„Hulkumisega vist saadakse rõivast selga ja saabast jalga,“ pahandab söögivalmistaja. „Mina tulin kevadel Venemaalt, ei olnud mul ka mitte kui midagi; hakkasin tööle ja kahe nädala pärast oli kõike küllalt, leiba ja rõivast.“

„Pime ja õudne kui haud on see kaevandus. Aramad löövad kartma,“ püüab Saakar jälle lahkujate eest seista.

„Nojah,“ tõmbab jutukaaslane kulmu kipra, „eile oli siin üks, kes ütles, et ega mina ole oma isa-ema ära tapnud, et hakkas seda allmaa sunnitööd tegema. Aga kui sõbraga ära läks, ei arvanud ülekohtuks minu viimast leivakannikat kaasa võtta. Poed ka kõik kinni, mine kas või söömata magama ja hommikul söömata tööle.“

„Kui palju siin ka kuus teenitakse?“ katsub Saakar teist juttu alustada. Kaaslane ei vasta, võtab pliidilt nõgise panni ja asetab selle keset lauda. Läheb siis ukse taha nurka, kus asub tema voodi,

nagu see nüüd Saakarile selgub, ja kirub, urgitse-des suure vitstest korvi kallal:

„Näete — ei saa nüüd leibagi teisiti hoida, kui korvi sees luku taga.“

Leiba lauale tuues lõikab paar viilukat, kastab ühe neist panni peale rasva sisse ning hakkab sööma.

Milline tüüp, mõtleb Saakar, kuidas ta sööb; nõgised käed ja muudkui panni pealt lihatükk ja heeringas pihku ja siis suhu.

„Kui palju siin kuus teenitakse,“ kordab ta vii-mati, „nii kuidas keegi tööd teeb, võib ka kuus-seitse tuhat ja enamgi ära teenida, mõni ei saa aga paari tuhandet kuidagi kätte.“

Saakarit hakkavad juba tüütama need vahe-tegemised ja tema poole altsilma piilumised. Vis-tisti arvab kaaslane, et ka temast, Saakarist, töö-meest ei saa.

Seletab siis kaaslasele, mispärast ta õieti tul-nud, ja pärib, kas ka nende korteris on lutikaid.

„On küll,“ saab vastuse, „igas korteris on luti-kaid. Vahest perekonnainimestel, kelledel on oma-päralt tuba ja kes rohkem puhastavad, on neid vä-hem.“ Kuidas hävitada, seda ta aga ei tea, kuid arvab, et petrooleumihaisu nad ei kannata. Kui petrooleumiga koiku üle pritsida, siis mõni öö ikka rahulikult magada saab.

Petrooleumihais on vänge ja vastik ka temale enesele, arutleb Saakar. Kui kõigis korterites on lutikaid ja töölised neid hävitada ei oska, mida siis rohkem neilt veel pärida. Tema, Saakar, läheb ale-visse, kus on targemaid mehi, rohuteadlasi ja kõiki. Vahest need annavad paremat nõu ja rohtu, mis lutikaid hävitab. Tõuseb siis kähku, ütleb äkilisest äraminekust kokkunud kaaslasele head aega ning väljub.

Alevisse ta siiki ei lähe, seal nõutakse raha, mida aga praegu on nii vähe. Ta katsetab meelsa-
mini petrooleumiga. Toas on niigi juba kõiksugu-
sed tökati-, suitsu-, rasva- ja mõned teised kasimata
toa haisud, nendele võib väga hästi veel petroo-
leumihais seltsida. Ega seegi vastikum ole.

Teel korterisse tuleb Saakarile kena tütarlaps
vastu. Saakarit hetkeks teravalt silmitsedes, isegi
natukene naeratades, möödub see kiiresti.

„Vaata, vaata,“ mõtleb Saakar, „isegi keni naisi
on siin olemas ja isegi naeratada suudavad nad veel
säärases räpases ümbruses, nagu seda on kaevandus
oma tööliselamute ja lutikatega.

Võib-olla on sellel naisolevusel puhtam kor-
ter, võib-olla pole tal siis ka lutikaid: oskab ehk
kuidagi neid hävitada, arutleb Saakar. Ainult vii-
sakas pole teda kohe kõnetades küsida, et preili —
kas teil ka lutikaid on?

Teravalt silmitsemine ja kelmikas naeratus
lubavad siiski oletada, et preili kõnetuse peale ei
pahanduks. Kõnetuse võimalus hakkab Saakarit
huvitama ja ta vaatab tagasi. Ka preili on seisatama
jäänud ning vaatab Saakarile järele.

Kui nüüd läheneda ja küsida, vilksatab mõt-
tesse. Alguses paluksin teatada kui uustulnukale,
kus pood või mõni teine tarvilik asutus on. Ja siis,
kui preili rohkem juttu lubab teha, ääriveeri pärida,
et miks preili nii tujuküllane on, kas teda ka vahel
säärased mured ei piina, nagu neid lutikad toovad.

Ei siiski mitte, kerkib uus mõte. Võib-olla
naeratas see daam sellepärast, et leidub nüüd kaas-
kannataja uustulnuka Joosep Saakari näol, kes ka
kaevandusse elama asudes öösiti peab vaevlema
punaste putukate käes. Saakar pöördub kähku
ümber ning läheb oma korterisse, kust endist viisi
korratus vastu vahib.

Pole viga, mõtleb ta, varsti näeb see tuba teisiti välja.

Leiab kuskilt vana luua ja hakkab sellega, kuidas suudab, puhtust ja korda majasse tooma. Nobedalt käib luud, kraapides kokku poritükke ja tolmu. Ka koikude alla puutub tema ots, tuues sealt välja vanu riideid, saapalabasid, toidujätiseid ja muud kõlbmata kolu. Peaks kõik välja tuha-hunniku peale viima, aga ei tea nende omanikke, mõni asi on ehk veel tarvilik, mõtleb Saakar ja loobib neid arvatavaid tarvilikke asju koikude alla tagasi. Pliidisuu ees on suur peenpõlevkivi hunnik. See tuleks enne välja viia, kui köögi pühkimisega alustada saab. Poolpõlenud puust kastikene seisab pliidisuu all ning Saakar hakkab kamaluga sinna prügi tõstma. Mitu korda käib kastikesega toa ja prüghunniku vahet, enne kui suudab puhtuse kööki tuua.

Pole nüüd vähemalt enam tarvis prügissee ära uppuda, mõtleb ta tööga valmis saades.

„Las tulevad kõik korterielanikud kokku, küll siis kuidagi põrandaid pesta ka saab, üksinda küll sarnast tööd ette võtta ei saa.“

Lõpuks leiab ta ruumist, mis sahvri aset peab täitma, tühja pudeli ning läheb sellega poest petrooleumi tooma.

Kaupmees on lahke ja viisakas. Pärib ikka, et noorhärä, soovite ehk seda, või soovite seda. Kuid kui hakkab leiba ajalehepaberisse pakkima, siis läheb tüli lahti.

„Ajalehepaberisse ei pakita leiba,“ julgeb Saakar tähendada, „trükimust jätab leivale halva maitse ja haisu.“

Kaupmees vabandab, kuid ei jäta märkust tegemata, et tema pole teadnud, et ka kaevandusse on selliseid saksu tulnud, kelledele tema peab leiva

siidpaberisse pakkima. Aga kui ostja säärase pakkimise kulud ära tasub, siis tema võib seda edaspidi teha.

Kauplusi on vähe ja konkurents väikene, sellepärast on see kaupmees mustuse ning lugupidamatusega läbi immutatud, mõtleb Saakar.

Koju jõudes viskab paberisse pakitud toiduained lauale ning hakkab petrooleumiga koiku kallal askeldama. Kallutab vastikult lõhnavat vedelikku koiku laudade vahele ja jääb ootama, kuidas punanahksed vaenlased sarnase tegevuse peale reageerivad. Punanahksed ronivad peidu-urgastest välja, peatuvad, nagu tahaksid haista ohtu või selgusele jõuda, kust see vastik hais tuleb, et siis uut peidukohta otsida.

„Vähe saite,“ ütleb Saakar ja valab siis punanahksed uuesti petrooleumiga üle. Tagajärg on suurepärane: punanahad kukuvad esmalt külitati, siis end üles upitades seliti, siputavad jalgu ning paisuvad ja jäävad liikumatult lamama.

„Ära surmab,“ rõõmustab Saakar, „pole enam tarvis teiste nõuandeid küsida.“

Kaua töötab Saakar koiku kallal. Küll valab petrooleumi, nii et juba koiku lauad ujuvad, siis jälle urgitseb noa otsaga laudade vahet, ajades sealt viimaseid laisklejaid välja.

So-oh, ohkab viimati, nüüd peaks koiku puhas olema, aga kuidas selle petrooleumi sisse magama heita? Võiks ju õlgi tuua, neid nüüd sügisel mõne talumehe käest ehk osta saab. Ka kotikese võiks muretseda, ostes poest vanu jahuvõi suhkrukotte, kuid kas ei ole see kardetav: viimaks ehk leiavad putukad koti sees hea pesitsemisase, kust neid raske leida ja hävitada oleks? Nii jõuab kord pingi ja laua kätte. Siin peab piirduma ainult pühkimisega, kuna küürimine nõuab sooja

vett ja seepi, millised mõlemad praegu raskesti kättesaadavad. Puhtamaks saab ka nõndaviisi, aga inimese söögilaua moodi ta küll veel välja ei näe. Tuleb leppida, ajalehepaber alla, siis kuidagi süüa saab. Otsimise peale leiab köögist tühja kilumannergu, puhastab selle ja toob siis kaevust vett. Peseb käed puhtaks ja hakkab siis laua ääres leiba ja vorsti sööma.

Esmajoones tuleb vee-, keedu- ning sööginõud muretseda, ohkab ta süües. Ah, nii palju, nii palju tuleks osta, kuid puudub raha; kui aga kuidagi elama saaks asuda, kas või kõige primitiivsemal viisil. Söömist lõpetades korjab ülejäänud toiduained kokku, pakib paberisse ja peidab kohvrisesse, mõeldes, et ega siingi vist teisiti ei saa. Võtab siis tööriivad, püksid ja pluusi, pöörab nad kokku ja paneb seina poolel asetseva koiku otsa. Laotab vihmakuue alla, ning heidab siis kõva ja petrooleumist lehkava aseme peale väsinud konte puhkama.

Ah, kui nüüd isa teaks, kus kohal ja millise aseme peal peab tema uhke ja tõrkjas poeg magama — küll ta siis vist naeraks, nii et vesi silmist tilgub, mõtleb Saakar. Saakar ei taha enam edasi mõelda, suleb silmad ja loeb mõttes: üks, kaks, kolm ja edasi, et selle monotoonse tegevuse all rahuneda ja uinuda. Kuid uni ei tule! Lugemine läheb segi ja uinumismõtete asemele kerkivad teised, pannes kergesti õõtsuma tema rinnakorvi.

Olen asunik, kes kahe palja käega oma olemasolu eest võitlusse asub. Sina, isa, ei tea asumise raskustest midagi, pärinud oma isalt korras talu. Aga kuidas su vanaisa Jaak kord metsakurusse elama asus, kust hiljem Laanekõrve talu kasvas, mis sulle praegugi leiba ja peavarju annab ja milline sind oma jõukusega kuulsaks on teinud, seda sa ei tea, ega tahagi teada. Kuuldes energilise ja ette-

nägeliku Jaagu kavatsusi, oleksid talle hüüdnud: „Inimene, kuhu sa tormad? Jätad maha isalt päritud mõisa orjatalu, mille toa seinte vahel sulle tuul peale ei puhu ega vihm kaela ei saja, ja lähed, inimene, sinna suurde metsalaande, kus ainult hundid ja karud sulle naabriteks ja seltsilisteks.“

Aga kes oli see preili, meenuvad Saakarile päevased sündmused. Kes tema on ja mida ta kaevanduses teeb? Siinses kaevanduses on kõik töölised ja nende naised enam-vähem mustad ja tahmased. Tema puhtam rõivastus ja käitumine laseb oletada, nagu oleks ta hiljuti siia asunud. Niisugune kerge samm ja ebelev naeratus ei kuulu töölisnaisele. Vahest ehk mõni kontoripreili? Hiljuti tulnud ja sealtpoolt päritki, kust mina ja tunneb mind? Miks ta muidu mind nii teraselt silmitses ja naeratas. Oi, oi, tõesti skandaal võib tulla, kui ta tunneb minu isa ja teatab, et kuulge, Laanekõrve Kaarel, teie kadunud poeg Joosep asub nüüd ja töötab siinses põlevkivikaevanduses. Võib-olla teeb siis isa kõik, mis tema võimuses seisab, et mind Laanekõrve teedele tagasi pöörata.

Mürinaga avaneb välisuks ja trallitades koperdab see purjus vanamees, endine politseiametnik, sisse ning katkestab Saakari mõttelennu.

„Ah, noormees juba magab,“ lallutab vanamees ähvardava tooniga. „Ärge pahandage vana inimese peale, kui see enne tööle hakkamist veidi lõbutseb,“ trambib jalgega põrandat, nii kuidas suudab.

Läheneb Saakari koikule. Kavatsseb midagi õhinaga seletada, kuid keel ei paindu enam. Kuuldavale tuleb mingisugune räuskamine, mille sõnadest võimatu aru saada. Jalad nõtkuvad ning paiskavad nende omaniku prantsatades põrandale. Vähe aega puhanud ning toibunud, hakkab siis uuesti trallitama ja lärmitsema, ning lõpuks vanduma ja kriiskama. Püüab end üles upitades midagi sele-

tada, kuid ei suuda enam tõusta ega rääkida ja puhkeb siis vandudes nutma.

Seda tralli on veel tarvis, mõtleb Saakar, kui kuuleb, et nutule seltsivad aeg-ajalt naer ja kiljumised.

Hulluks läinud vist, mõtleb Saakar ja ei tea, mis vanamehega peale hakata või kuidas teda aidata.

„Vanahärra,“ pöördub ta viisakalt lähenedes maaslamaja poole, „olete veidi väsinud, minge puhkama, ma aitan.“

Vanamees ei vasta. Teeb hullunud näo, jõllitab silmi ning siis hetkeks jääb tema tardunud pilk Saakari peale peatuma. Saakar kordab abipakkumist. Vastuse asemel hakkab vanamees imelikke liigutusi tegema, tahtes nagu kedagi vastikut isikut enesest eemale peletada. Hetk hiljem kostavad jälle läbilõikavad kiljatused, milledele järgnevad nutt ja naer. Huultele korjub kollakat vahtu.

Hull, mis hull, mida säärasega veel peale hakata, seisab nõutult Saakar ning vahib vanameest. Aga siiski, sisse tulles oli ta täiesti oma mõistuse juures, kuigi purujoobnud, kuidas ta selle mõne minutiga hulluks võis minna?

Saakar pole varem ei hullu ega ka viimase võimaluseni joobnut näinud. Sellepärast ei jõua ta ka otsusele, ons see vanamees tõesti hullunud või teeb ta neid tempe viina mõjutusel.

„Kuhu jäi see Narva linna kodanik Lall või mis ta oli,“ kirub Saakar. „Tema ehk teaks paremini, mida selle joobnuga või hulluga teha.“

Hakkab juba hämarduma, Saakar istub koiku veerele ning vahib murelikult vanameest, kes on lakanud häälitsemast ja püüab end nüüd vingerdades küljele pöörata. Tahab vist koiku peale, arvab ta ning läheb abistama. Vaevalt on ta suut-

nud vanamehe istuma tõsta, kui see ettepoole kummardades oksendama purskab. Vastikust tundest haaratuna laseb ta vanamehe lahti, kes nüüd juba külliti kukub ja uuesti segaselt kiljuma hakkab.

Kaua see etendus niiviisi enam ei või kesta, otsustab Saakar ja läheb kõrvalkorterisse, et Lalli otsida. Talle juhatatakse Lalli elukoht, kuid ühtlasi päritakse, et mis pidu naabrid peavad, et neil magada ei lase. Saakar seletab ning palub tulla vanameest vaatama, vahest ehk siis ühisel nõul jõutakse selgusele, mida peale hakata. Naabrid ei taha tulla. Nemad on küllalt joobnud mehi näinud, kui nad ühes on joonud temaga, tehku siis Lall temaga, mida tahab. Saakar läheb Lalli otsima ja leiab tema samuti viinastununa, aga õnneks veel koiku peal lamamas.

„Tulge nüüd vaatama, mis sõbral viga,“ soovib Saakar.

„Pole tal viga midagi, lase kisab ja lärmab natukene, küll siis vagaseks jääb,“ vastab Lall ning pöördub teisele küljele, et uinuda.

Imelik, mõtleb Saakar, kui vanamehel raha oli ja Lall viina tahtis, siis oli küll sõber, valmis aitama, aga nüüd ei taha vanameest näha.“

Läheb tagasi oma korterisse, kus vanamees endist viisi lärmitseb. Tuba on juba pime. Ta ei näe hästi maaslamajat, kuid seda õudsemalt kostavad kiljumised. Heidab koikule, kuid uinumisest ei saa olla juttugi.

Säärane peab siis esimene õhtu ja öö uues korteris olema, ohkab Saakar. Jaagul metsakuruse asumisel ei olnud näljaste huntide ulgumine ja karude mõirgamine vist küll nõnda valus, teades, et tegemist on metsloomadega, kelledega võitlusse astuda tuleb ja keda võita. Mina aga pean neid kiljumisi abitus seisukorras kuulama.

Ah, ohkab ta siis, kui see oleks mõni metsloom, kas hunt või karu, küllap siis leiaks nõu, kuidas temast lahti saada, aga mis teha viinast hullunud ja inimhõimuse kaotanud inimesega?

Kaua piinleb Saakar koikul. Vanamehe häälitsemised jäävad kord-korralt vähemaks ja tasasemaks. Vahel jääb mõneks minutiks üsna vaikseks, aga siis kuulduv jälle hammaste ragistamist.

Kui jälk, kui õudne, mõtleb Saakar. Ja milline pettumus, ohkab siis. Kui tööd otsima hakkasin, mõtlesin, et sest saab kõige õnnelikum õhtu minu elus, kui tööd leidnuna puhkama heidan. See õhtu pidi siis olema mulle suureks pöördeõhtuks, kus lootsin elule uue suuna anda, kasvades välja pigistavatest lapsekingadest. Tahtsin mõelda, et selle tunniga, kus uinun, matan sügavasse unustusehõlma oma lapselikkuse ja isa poolt teostatud hoolikande. Hommikul ärgates tahtsin tööle minna täiskasvanud mehena, kes tahab ja kes ka suudab tugevana elutormide keeristes seista. Valus on nüüd tunda selle unistuste õhtu olemasolu säärases segavas ja vastikus olukorras, joojnud mehe juuresolekul.

Kuuldub kobinat. Välisuks kistakse lahti ning sisse astuvad kaks meest.

„Vaata, Ets, tuba on puhtaks pühitud — põlevkivi mussor pliidisuu eest välja viidud. Ei tea, kes seda on teinud,“ imestab üks meestest. Tagatoa uks lükatakse lahti ning kui tervituseks laseb vanamees kõik oma keelepaelad valla.

„Ets, too latern siia, aga ruttu, vaatame, kes siin möirgab,“ hõikab ukse lahti tõukaja.

„Eks ikka uus tööline, kes muud,“ vastab Saakar üles tõustes.

Tormilaterna valgustusel avaneb jube pilt: vanamees liigutab end põrandal nagu ussikene mul-

lal, silmad jõllis, habemetüükad okset täis, käed nägemata vaenlase tõrjeks välja sirutatud. Siis aga kostavad jälle kilked, nutt ja naer.

„Joobnud,“ hüüab vanem mees, „aga just meie koikude juurest on põranda täis oksendanud.“

„Küll ta, vana tõbras, minu käest saab, kui hommikul kainestudes üles ärkab,“ kiitleb noorem meestest. „Mina ta naha tùmaks taon, kui ta kohe siis ära ei puhasta.“

Mehed jäävad hetkeks maaslamajat ja ta märatsemist vaatama.

„Jälk,“ puristab vanem mees.

„Tõbras niisugune,“ lisab noorem.

Tulijad pöörduvad kööki, et pärast väsitavat päevatööd keha kinnitada. Saakar läheb kaasa.

„Kuidas töö läheb?“ pärib ta köögis.

„Läheb ikka ka,“ vastab vanem mees, asudes leiva ja heeringa söömisele. „Kuid hädakestest pole ka puudus: suits seisab kaua töökohas, takistades tööd, ja laternavalgus on väikene: mina, vanem mees, ei näe hästi. Poiss, Ets, on mul jälle nõrgapoole — tükib väsima.“

„Ah, mis sa lärmad,“ pahandab noorem, „kas sina rohkem teed? Ma ütlesin küll esimesel kuu-päeval, et läheme ära sellest kitsast ja kõvast strekist laia strekki, kus saab tööd murda. Aga tema, teate, kardab laia strekki: seal võib lagi raksuma hakata ja sisse kukkuda. Vaene inimene ja vana hobune, mõlemad kardavad surma.“

„Täna ajas tühja vagoneti kõigi nelja rattaga rööbaste pealt maha, ei jaksanud ise peale tõsta, käis abi kutsumas,“ püüab vanem mees solvamisega noorema ütlust tasa teha.

Tuleks ometi kord juba hommik, vintskleb Saakar kõrvalkoikul. Juba mitu korda on ta kella vaadanud, aga aeg venib teosammul. Võtab nüüdki

taskust kella, tõmbab tikust tuld. Ah-ha, naeratab, hakkab juba neli saama. Esimene öö uues korteris jõuab lõpule. Veel üks tunnike... aga see viimane tunnike on parem väljas värskes õhus mööda saata.

Tõuseb, rõivastub, tõmbab säärikud jalga, viskab vihmakuue selga ning hakkab pimedas ukse poole komberdama. Vanamees on jätnud oma tembud ning magab nüüd norisedes põrandal. Idakaares on väikest aovalgust märgata, kui Saakar trepi peale astub. Kaevanduse töölised suuremalt osalt magavad veel rahulist und, ainult üksikud virguvad siin-seal tuld süüdates. Pole veel jala ette näha. Et teerajad tundmatud, veest ja porist libedad, siis Saakar loobub kontorisse minekust, istudes ukse alla trepi peale. Varsti hakkavad üksikud mehed, põlevad tormilaternad käes, kontori poole minema. Saakar vaatleb koidupuna ning suurenevat aovalgust.

Aga mis tehakse seal endises kodus? tabab Saakarit äkitselt mõte.

Mis teeb isa? Kas on kurb või ehk rõõmus-
tab, et lahti sai tõrkjast pojast. Mingu, ütleb ta naabritele, küll ilm meelde tuletab, et kuskil elab isa. Ärgu oodaku seda isa — tema, Joosep Saakar, isa juurde tagasi ei lähe. Seda ütles ta isakodust lahkudes ja nüüd tahab ta näidata, et oma sõna pidada oskab ja pidada suudab.

Läheb juba üsna valgeks ning töölised hakkavad tööle minema, kes laternaga, kes ilma.

Tarvis ka liikuma hakata, mõtleb Saakar, trepi peal on valges piinlik istuda. Tõuseb üles, vaatab veel hetke kumavat idakaart ja hakkab siis mööda libedat teerada kontori poole sammuma. Ärevus ja heameel panevad südame va-sardama.

Saakari kontorisse jõudes on sinna juba kümme-kond töolist kogunenud, kes istuvad seinte ääres pinkidel, oodates töölenärimist. Teiste hulgas istub ka tuttav Siim.

„Kas juba tööle,“ pöördub ta Saakari poole ning lisab juurde: „Jaa, jaa, — ei maksa aega viita, iga tööpäev on kallis. Aga vaadake, et halba strekki ei kuku, kus viletsate töökaaslastega vähe teenite.“

Ka kümnikku nähakse juba aiaga lahutatud ja ametnikkudele määratud poolel raamatute kohale kummardamas... Kui kell viis lööb, hakkab ta töölisi tööle märkima. Hõikab töökohti ja kes hõigatud kohale tahab tööle minna, peab oma nime ja töönumbri ütlemisega vastama. Iga töökohale, mõni üksik välja arvatud, leidub minejaid, ning murega mõtleb Saakar, kuhu tema peab minema ja millal oma nime ja numbri ütlema.

„Kas kõik allmaa töölised on märgitud,“ küsib kümnik, „kes tahaks vedama ja tühjendama minna?“ Ka nendele töödele leidub tarvilisel määral soovijaid.

Aga mind ei vajata kuhugi, hirmub Saakar, kui enamik töolistest ooteruumist lahkunud. Üksikud, kes veel ooteruumi on jäänud, ajavad omavahel töölemineku asju.

„Kes veel tööle märkimata?“ pärib viimati kümnik ooteruumi vaadates.

Nüüd on minu käes kord, rõõmustab Saakar ning läheneb kümnikule.

„Maastik, mida teie veel istute,“ pöördub kümnik pingil istuva keskmistes aastates mehe poole, Saakarit mitte tähele pannes. „Kas teie tööle ei taha minna?“

„Tahaksin küll,“ vastab Maastik püsti tõustes ning kümnikule lähenedes, „aga paarimeest ei ole, keegi ei taha tulla ja mina ka sinna seitsmendasse ei lähe.“

„Lähete küll,“ ütleb kümnik, „eile käisin vaatamas, natukene seal ju praksub ja paugub, aga see ei tee viga, katsuge kindlustada. Kas ka teie pole tööle märgitud,“ pöördub kümnik Saakari poole, kes eitavalt vastab.

„Uus tööline vist, kuidas nimi ja töönumber? Ah-ah, Joosep Saakar, kakssada kolmteist,“ kordab Saakari ütlust.

„Maastik, võtke see noormees ja minge seitsmendasse tööle.“

„Ei, ei,“ hädaldab Maastik, „uus tööline lööb kartma ning pistab jooksu või laseb endale jälle ülevalt kaela kukkuda.“

„Pole tarvis vastu vaielda — lähete ja sellega on kõik öeldud,“ lööb kümnik raamatu kinni ning lahkub.

„Peame ju siis ikka minema,“ soovitab nõuandvalt Saakar, „ega käsule saa vastu hakata.“

„Sissekukkumist on karta, vaadake, mis muret teeb,“ vastab Maastik ning hakkab ladusse mine-ma, et tormilaternat võtta.

Saakaril pole kujutlust sissekukkumistest ja ta pärib Maastikult kaevanduse sissekäigu poole minnes nende suuruse ning ohtlikkuse kohta teateid.

„Sissekukkumisi tuleb harva ette ja seni pole keegi surma saanud, ainult kriimustusi ja vähe- maid haavamisi on juhtunud. Aga see raksumine sissekukkumise eel on õudne,“ seletab Maastik.

„Mis siis viga!“ püüab Saakar kaaslast lohu- tada. „Las raksub! Peab siis esimene õnnetus just meiega juhtuma.“

Sissekäigu juures süüdatakse tormilaternad, edasi minnes leitakse tühi vagonett, mida ees aja- des päikese valgusest kaugenetakse. Näkku lööb külm ning niiske õhk, nagu manitsedes ettevaa- tusele.

Siiski, veidi jube ning õudne on maa alla as- tuda, mõtleb Saakar.

„Teie ajage vagonetti — mina lähen ette ja juhin vagoneti esimesed rattad rööbaste peale — kus plate sooned risti üle tee jooksevad. Muidu võib vagonett üle plate joostes maha libiseda ja pealetõstmine pole kuigi armas töö.“

Nii nad sammuvad mitmest platest üle, kuni jõuavad 7-nda streki plateni, kust paremale poole pöörduvad. Siin on juba veidi raskem vagonetti lükata, sest raudtee jookseb vastumäge, nagu Maastik seletab. Ühel pool raudteed on puutu- mata sein, nagu Maastik seletab, teisel pool aga seisab paeriit. See on koht, kust juba põlevkivi välja on võetud ning paekivid asemele laotud. Peagi jõutakse strekki, kus Maastik paekivile is- tub ja taskust plekist suitsutopsi võtab.

„Vahest suitsetate,“ pakub ka Saakarile.

„Olge tänatud — ma ei suitseta, pole harjunud, aga öelge, kas siin lähedal teisi ka töötamas on, kuuldub nagu tasaseid mütse,“ pärib Saakar töö- kohta silmitsedes.

„Teised strekid on kõik kaugel ja nende töö- tamine siia ei kuuldu,“ saab vastuseks, „aga müt-

sud tekivad riidas olevate paekivide lõhkemisest maakamara rõhu all.“ Prõksti ja praksti kostavad paekivide murdumised, lõhkemised väikeste vaheaegadega.

„Nagu metsas, kui kuivanud puuksale astudes see jala all murdub,“ võrdleb Saakar. Maastik naeratab ja jätkab rahulikumalt suitsetamist. Saakar uurib paeriita, tahtes näha, kuidas need lapergused ja ümmargused paekivid on laotud, et nad nii ilusa müüri moodustavad.

„Ah-ha,“ naeratab siis, „ainult suuremad, tahveltükid on riida serva pandud, väiksemad ja ümmarikumad on niisama tahapoole loobitud, suuremad kivid alla ja vähemad kõrgemale.“

Kui pikne selgest taevast käib korraga kõva nagu püssipauk Saakari kõrva juures. Saakar võpatab ning vaatab küsivalt Maastiku poole.

„Lagi vajub,“ selgitab Maastik, „ega meie tervet vahetust töötada ei saa, tuleb enne sisse.“

„Aga see pauk ei olnud ju paeriida peal, kus paekivid murduvad — see oli nagu pea kohal laes,“ imestab Saakar.

„Väga õige,“ vastab Maastik, viskab suitsuotsa käest ning hakkab tormilaternat kõrgemale tõstes lage uurima.

„Näe, kurask, — lahti,“ tõmbab käega laest suure põlevkivitüki alla.

„Tooge raudtee pealt, seinä äärest, kirka ja teraskang,“ ütleb ta Saakarile. Saanud soovitud tööriistad, hakkab Maastik laest lahtisi põlevkivitükke kirkaga alla laskma, seletades, et see on alati esimene töö, kui strekki jõutakse. „Kuramus, siin on lõhe, sellepärast ta paugub,“ hüüab Maastik, „siit tahab sisse tulla.“

Uudishimulikult vaatab ka Saakar lõhet, mis nii kurjakuulutatavalt seda paljukardetud sissekukkumist tuua ähvardab.

„Pruunid ja kergemad tükid on põlevkivi, need viige vagonetti, aga valkjamad ja raskemad on paekivid, need visake paeriita,“ õpetab Maastik.

Metsas on loomad ja ka inimesed, kes selliseid praksatusi sünnitavad; tuul murrab kuivanud oksid ja talvel paugutab pakane — aga siin, kui elutud paekivid ja elutu maakamar elama hakkavad, siis paneb see tahtmatult südame kiiremini tuksuma ja vere soojemalt ringlema, mõtleb Saakar põlevkivi vagonetti kandes.

Praks, praks — prrr! — kostab laest ja sunib Saakarit seisatama. Ka Maastik jätab kirkaga tagumise ning kuulatab.

Nüüd vist tuleb sissekukkumine, mõtleb Saakar, pidades lage silmas ning kuulatades teraselt. Ka raudtee pealt kostavad kõvemad ja sagedamad raksatused, millede peale Saakar kaaslase tähelepanu juhib.

„Sealtpoolt pole mingit ohtu karta,“ näitab Maastik käega sinnapoole, kust nad äsja olid tulnud. „Ainult siin ees. . . vaadake, hakkab vajuma,“ suudab Maastik öelda, kui kuulduv kärinat ja raginat. — Tuulehoog lööb põgenejatele kuklasse ning siis kukub mütsatades midagi rasket streki põrandale, pannes hetkeks vere soontes seisatama.

Sammu kahe-kolmekümne ohtlikust piirkonnast välja jõutud, jäädakse seisma ning kuulatama sissekukkumise edasist käiku.

Kui kole, mõtleb Saakar ning silmab Maastikku, kes lubivalgeks on kahvatunud.

„Viimasel sekundil sain ära pöörduda,“ seletab hirmunud Maastik. „Kui üle streki vajumist märkasid ja raginat kuulsid, siis silme ees lõi nagu mustaks. Vaevalt suutsid ümber pöörduda ning esimest sammu astuda, kui suurem lae tükk kukkudes saapakontsa riivas. Hea, et veel niigi läks.“

Kuulatakse. Mitte mingisugust raksumist ega kukkumist pole enam kuulda. Elutu hiiglane maakamar vaikib. Kaugemalt kuuldu küll kõmisevaid paugatusi, kuid nendele ei anta tähtsust.

„Tarvis vaadata, palju ta sisse tuli,“ ütleb Maastik ja hakkab strekki minema. Ettevaatlikult, tormilaternaga teed valgustades läheneb siis sissekukkunud kohale. „Pole viga,“ hüüab siis, „ainult lae põlevkivi kukkus ja see hirmutaski meid. Ongi kergem: pole endal raiumist. Nii puhta töö on teinud, et mitte kuhugi pole tükikest rippuma jätnud. Nüüd pole muud, kui hakkame vagonetti täitma. Mina ees sorteerin ja teie, noormees, hakate põlevkivi vagonetti kandma. Suuremad tükid sülega, vähemad ja peen kühvliga.“

„Aga pragu on palju suurenenud,“ viipab Saakar lae poole, tundes umbusaldust selle tundmatu tujuka hiiglase vastu, kes neid äsja oli hirmutanud.

„Pragu on küll laiem ja suurem,“ uurib Maastik lage, „kuid see ei tee viga: paneme kaitseposti alla, kui põranda puhtaks saame.“

Maastik loobib suuremaid põlevkivitükke — k r a a m i hunnikust välja ning Saakar viskab nad vagonetti. Kiirest tööst löövad peagi seljad auralma, või nagu kaevanduse keeles kutsutakse, suitsema. Ei jõuta veel vagonetti täis laadida, kui raudtee poolt kostab ragin — krak-krak-krak-krak!, mis õudselt lihast ja luust läbi lõikab. Saakar peatub ning jääb kohkunult paarimehe otsa vahtima, keda nähtavasti ragin ei heiduta.

„Lähme vaatama. Vist murdis kaitseposti katki,“ ütleb ta rahulikult tormilaternat võttes. Nii see ongi. Tugev kaitsepost on pilbastunult katki murdunud. Murdumise koht kui tuhandehambulise koletise suu haigutab neile vastu.

„Milline jõud on maarõhul,“ imestab Saakar,

„tugev kaitsepost on kui tuletikk lõhestatult katki murtud.“

„Peame ta ära koristama,“ sõnab Maastik, „murdumiskoht on kaitsepostide reast välja tunginud ja takistab vagoneti väljaviimist.“

„Tuleb ehk käega tõmmates,“ arvab Saakar ja proovib.

„Vale,“ naeratab Maastik, „pilpakene on ta küll maarõhu all, kuid meie oma kärbsejõuga ei suuda teda liigutada, kuigi paistab, et võime temaga teha, mida soovime.“

Maastik toob viieteistkümnenaelase vasara ja hakkab sellega murdumiskohale pihta taguma. Hiiglase põlve sarnaselt konksuvajunud kaitsepost on veel tugev küllalt ning ei murdu lõplikult vasarahoopide all. Maastik sülgab ja ütleb kõvema sõnagi, kui näeb, et tema töö tagajärgi pole. Läheb ja toob kirve.

„Laske ma raiun,“ sirutab Saakar käe kirve järele, „mul hakkab muidu külm — siin maa all vist palju sooja ei ole.“

„Kuus kuni seitse kraadi C järgi,“ vastab Maastik, „aga olge ettevaatlik,“ õpetab siis, „laest võivad lahtised tükikesed kaela pöruda.“

Pole kuigi hea murdumata osa raiuda, sest kõrvalseisev kaitsepost ning paeriit takistavad iga lööki. Mõneminutiline raiumine annab tagajärgi — kaitsepost hakkab käriseva ning laest kukub väikesi paekivitükke.

„Küllalt,“ hüüab Maastik ja Saakar hüppab eemale, kui tunneks ohu lähenemist. Ragisedes vajub kaitsepost raudtee peale ning laest kukub mürtsudes suur paekivilahmakas alla.

„Näete, kui viimasel hetkel, just kui tundmatu tõuke jõul hüppasin eemale,“ kogeleb kahvatunud Saakar, võbisedes kas hirmust või pääsemise õnnest.

„Maa all varitseb iga hetk oht, tarvis ettevaa-

tust“ — manitseb Maastik. „Katsume selle paelah-
maka riida äärde pöörata, muidu ei pääse me vago-
netiga temast mööda.“ Kui raudtee puhastatud,
minnakse tagasi strekki, mis jälle raksuma ning
paukuma on hakanud.

Sunnitöö, mis sunnitöö, mõtleb ja ohkab Saa-
kar. Õigus oli tollel töölisel, kes kaevanduse tol-
mu jalgadelt pühkides ütles, et pole veel isa-ema
tapnud.

Viimaseid põlevkivitükke vagonetti tõstes
muutub Saakari meeoleolu paremaks ja ta püüab ise-
gi naljatada.

„Praksub ja paugub kui muinasjutuline surnu-
kirst, kuhu pahad vaimud sisse on pugunud,“ nae-
ratab ta küll Maastikule, kuid lõbusat meeoleolu ta
siiski ei saavuta; ta isegi tunneb, et ärevus ei taha
ega taha temast lahkuda, vaid see isegi nagu suure-
neks iga raksatuse juures. Alles siis, kui vagonett
saab täis, millest ta suure heameelega Maastikule
teatab, paraneb veidi meeoleolu. Maastik vaatab
täislaaditud vagoneti üle, liigutab ja seab mõne
pealmise põlevkivitüki paremini ning siis algab
sõit.

Saaks kord välja sellest surnukirstust, kas või
vähekski ajaks, mõtleb Saakar, et see töö siin kae-
vandis nii närvepingutav on — seda küll ei osa-
nud varem arvata.

Täie vagoneti väljaajamine polegi nii raske,
ainuke pahe on see, et jalg tükib liiprite pealt libi-
sema. Kui juba töökohast kaugele on jõutud, usal-
dab Saakar küsida, et kas kõik strekid nii raksuvad
ja pauguvad, ning kas alati sissekukkumist on
karta.

„Ei ole,“ vastab Maastik, „meie strekk on kor-
rast ära, sellepärast on nii. Kus vanad alatised ning
vilunud artellid töötavad, seal on kõik korras ja

sissekukkumisohtu pole karta. Meie strekil alalist artelli ei ole, iga päev saadetakse uustulnukaid, kes ei oska töötada ja strekis korda hoida. Ah, las kukub sisse,“ kibestub Maastik, „pärast on siin ehk parem töötada.“

Saakar ei taipa, kuidas peale sissekukkumist on parem töötada, ning pärib, et kas siis uustulnukaid enam ei saadeta.

„Saadetakse küll,“ naeratab Maastik, „aga küll näete, et siis parem on.“

Peateele, või kaevanduse keeles stolli peale jõudes pööratakse plate peal vagonett stolli suunda ja tõugatakse plate pealt minema.

„Pole tarvis kohe strekki tagasi minna,“ lausub Maastik, „las' seal kärtsub ja mürtsub nüüd. Lähme parem vaatama, kuidas teised töötavad. Siin vastaskäigus töötab üks ungarlane. Tore poiss. Maailmasõja ajal Venemaale vangi kukkunud, on ta Saratovi kubermangu ühte mõisa põllutööle saadetud. Valitsejaks olnud seal eestlane, kellel kolm ilusat tütart. Sõjavang, kena viisakas noormees, hakanud noorte preilidega sobima, mis aga valitsejahärrale pole meeldinud. Peale Eesti Vabadussõda tulnud valitseja perekonnaga Eestisse, kuid ungarlane pole ka Venemaale jäänud — mõne aja pärast jõudnud valitsejale järele, varastanud vanema tütre — abiellunud — ja tulnud siis siia kaevandusse tööle.“

Vastaskäigu töökohale lähenedes hakkab väikest tulekuma paistma ja prääksumist kuulduma, mis vägagi rukkirääku meenutab.

„Ongi siin,“ sosistab Maastik, „näete, see pikem, kes paekive riita tõstab, ongi ungarlane, kellest ma rääkisin.“

„Aga nende strekk kuidagi erineb meie omast,“ imestab Saakar.

„Neil on põhja põlevkivi ja paekivikord sisse jäetud, sellepärast on töökoht raudteest kõrgem,“ selgitab Maastik.

„Jõudu tööle,“ soovivad Saakar ja Maastik peaaegu kooris, ronides töökohta. Neile vastatakse samuti peaaegu ühtaegu.

„Tulime vaatama, mis vastasnaabrid teevad,“ alustab Maastik juttu, „meil strekk praksub ja paugub, ei taha sees enam ollagi.“

Saakar silmitseb hoolikalt ja uudishimulikult seda kangelasest ungarlast.

„Kuidas töö läheb,“ küsib ta ungarlaselt, „laske ma katsun ka, kui rasked need paekivid on. Täna esimest päeva maa all, pole saanud nende raskustega veel tutvuda.“

„Katsuge, aga katsuge,“ vastab ungarlane Saakari imestuseks puhtas eesti keeles, „ega nad väga rasked olegi.“

„Vist luuletas Maastik ilusa muinasjutu sellest noormehes,“ mõtleb Saakar, „see nüüd mõni kuumavereline lõunamaalane, ungarlane. Ta ju paisatab tegudes ja ka kõnes samuti pikaldane olevat, nagu meie põhjamaalasedki. Pealegi rääkimise juures ei kuuldu sugugi võõrast aktsenti.“

Maastik, kes seni on vestelnud lõhkeaukude puurija juures, kust kostabki see prääksumine, tuleb ka nende juurde ning hakkab vaimustusega selutama: „Küll need teie kaasmaalased, ungarlased, on vahvad poisid, tegid kohe kümme kuiva meie eestlastele — kes sõitsid Ungari jalgpallis võistlema.“

„See pole uudis,“ vastab ungarlane uhkustundega, „meil Ungaris õpitakse põlvepikkuste poiskestena jalgpalli mängima, sellepärast oskavad paremini. Aga teie, uus mees, seadke see suur paekivi paremini riida serva peale, muidu kukub maha ja kui halvasti läheb, siis teile endale jala peale.“

„Vaadake nii,“ ruttab Maastik appi — tõstab ühe käega paekivi serva üles ja teisega tasandab paekivi alust, seades sinna paekivi kilde.

„Pole ta veel harjunud selle tööga,“ naeratab ungarlane, „kui mina kaevandusse tööle tulin, hakkasime ka, kaks uut meest, paari — kumbki ei osanud paeriida serva laduda, ning ladusime aga nii, kuidas juhtus. Ei jõudnud veel paari meetri kõrgusenigi laduda, kui paeriit elama hakkas. Pidi parinal selga tulema. Sellest ajast hakkasin paeriida serva eest rohkem hoolitsema ja enam laiali varisemist pole juhtunud.“

„Kõige harilikum mees on see Maastiku ungarlane,“ mõtleb Saakar teda silmitsedes. „Vähe pikema kasvuga, tugeva kehaehitusega, näost nagu veidi kondine ja isegi nurgeline.“

„Jaa, jaa, kõige pahem on, kui strekis paeriit või lagi elama hakkab ja kaela kukkuda ähvardab, kiidab ka Maastik. „Teil on hea vagune, pole sugugi maarõhku tunda ja kuulda. Meie omaga oleme päris hädas. Tahtsin hommikul teise strekki minna, aga ei lastud. Lähme, noormees, vaatama, ehk on juba sisse kukkunud, saame siis tühjast lahti.“

Pisi-tasa, norgus päi hakkavad Saakar ja Maastik tagasi minema. Võtavad kaevanduse suu alt tühja vagoneti ja ajavad selle vaikides oma töökohta. Just kui tervituseks kostab sealt lihast ja luust läbilõikav — krak krak — krak kraak...

„Kaua enam ei pea lagi maarõhule vastu,“ arvab Maastik lae pragusid uurides, „küll ta varsti tuleb sisse! Katsume enne veel vagoneti täis laadida, siis saame kumbki pool päeva. — Tähendab, et siis poole päeva eest makstakse palka,“ ruttab Maastik lisama, kui näeb, et see poole päeva asi Saakarile küllaltki selge ei ole.

„Aga kui täis ei laadi, kas siis saame veerand päeva palga või mitte midagi,“ pärib Saakar.

„Alla poolt päeva ei märgita ja ilma tööta ei maksta meile palka,“ selgitab Maastik. „Mina jälle sorteerin ees — sina hakka põlevkivi vagonetti pilduma.“ Koos töötades, tundes ühiseid rõõme ja muresid, Saakar ja Maastik on hakanud endile peaaegu nagu märkamata teineteist sinatama.

„Rääkisid enne kaitsepostist, pidime selle alla panema, kui tükikese põrandat puhtaks saame. Praegu on juba ruumi — oleks siis vahest kindlam,“ soovitab Saakar, hakates vagonetti põlevkivi pilduma.

„Ah jaa, kaitsepost,“ kahmab Maastik tormilaterna, „meil on üks raudtee peal tagavaraks, ma toon kohe.“

Priks ja praks kostab siit ja sealt. Saakarile tundub, kui oleks üksi olles õudsem — südagi hakkab ohtu aimates kiiremini tuksuma.

„Praegu pole aeg tunnetele vaba voli anda,“ mõtleb Saakar. „Silmad ja kõrvad lahti, ning käed ja jalad kiiremini tööle, et aga rutem sellest õudsest surnukirstust välja saada.“

Juba tulebki Maastik, kaitseposti ja suure vararaga. Paneb siis kaitseposti püsti ning lööb vararaga väikese kiilukese kaitseposti otsa ja lae vahele.

„Soo — nüüd on kindlam,“ lõpetab Maastik kaitseposti lae alla panemist. „Aga, noormees, pane tähele, kui hakkavad laest väikesed tüki-kesed alla sadama, siis on sissekukkumine lähedal; katsume aga siis, kuidas ära joosta saame.“

„Õigus küll,“ nõustub Saakar, „posti raiumise juures kukkusid ka laest esmalt väikesed tükikesed ja siis alles see suur paekivilahmakas.“

Rohkem pole aega jutlemiseks — tehakse innukalt tööd — Maastik sorteerides ja Saakar vagonetti kandes. Mõlemate selgadelt tõuseb pilvena higiaur ja mõlemate nägudelt tilgub vesi suurte

piiskadena alla. Pole aega seistada ega näolt higigi pühkida. See on kui võiduajamine — kas jõuavad nemad enne vagoneti täis laadida või jõuab mäevaim neist lae allapuistamisega ette. Saakar pole harjunud säärasel viisil töötama. Til-kuv higi on temale vastik ja ta püüab võimaluse järgi seda näo pealt pühkida, kuid pühitu asemele kogunevad uued tilgad ja veel suuremal arvul, kukkudes maast põlevkivi võtmisel laubalt kätele. Ka kael lööb märjaks ning higitilgad jooksevad sealt alla selja peale — tekitades vastikustunnet. Vagoneti täissaamisega lõpeb see vastik ja tappev töö. Mäevaim pole oma tööga rutanud; lõhed on küll veidi suurenenud, nagu Maastik uurides arwab, aga laest alla ei tule veel midagi.

„Jõuame ehk veel ühe vagoneti täis laadida,“ jõuab Maastik otsusele. Ruttu aetakse täis vagonett stolli peale ning Saakar läheb üksi tühja tooma, kuna Maastik kraami valmistab, mida vagonetti laadida.

Saakar rühib kaevanduse avause poole nii kuidas suudab. Pori ja vesi pritsivad üles, jalg komistab liiprite ja paekivide vastu, kuid see kõik ei suuda rühki ja kiirust vähendada. Tühjade tee pealt võtab suu alla jõudes vagoneti ning hakkab teda täie kiiruga oma töökoha poole ajama, kuni teise plate pealt vagonett kahe rattaga maha jookseb. Nüüd alles meenub, et plate sooned risti üle tee jooksevad ja tema oleks pidanud platest ületulekul esimesed rattad raudtee rööbastele juhtima.

Kuid ega äpardus tohi tööd katkestada, katsub Saakar mahajoosnud otsa üles tõsta. Rattad on sügavale plate raami ja liiprite vahele vajunud ning ei tõuse esimese katse peale.

„Just kui tinutatud,“ sülgab Saakar, kogub jõudu ja katsub uuesti. Seekord teeb tuule alla, kuid rööbaste peale tõstmiseks ei jätku jõudu.

„Mis te maadlete selle vagonetiga, kas ei saa üksi peale,“ pärib mööda minnes keegi vanamees. Saakar tahab vastata, kuid ei tea mida... Ei julge aga ütelda, et ei jõua.

„Vaadake siis, kuidas see tõstmine käib,“ asub mees seljaga vastu mahajoosnud vagoneti otsa — haarab kätega raamist ning väikese pingutusega tõukab vagoneti plate peale.

„Või nii,“ imestab Saakar — „ei osanud mina tõugata, mis ju kergem, kui tõstmine.“ Edasi läheb teekond äärmise ettevaatuse tõttu äpardusteta. Strekki jõudes on Saakar üleni märg, nii kui saunast tulekul.

„Tühja toomine on raskem kui täie väljavii- mine,“ hädaldab Saakar higi pühkides.

„Strekki tulles jookseb raudtee märke, selle pärast...“ lausub Maastik kühvli otsides. Saakar tahaks istuda, puhata, veidi end kuivada lasta, kuid Maastik on juba asunud põlevkivi vagonetti kandma, mida siis temalgi muud teha, kui kühvel võtta — see põrguauk ju raksub hirmuäratavalt, peab iga hetke kasutama, mida veel kasutada saab. Töö läheb nii kiiresti, et lust näha, kuid peagi märkab Saakar, et temal nagu õhust puudu tuleks. Lõõtsu- tama paneb see rabelemine, kus korralikult hin- gata ei saa. Maastik, see vigurivänt, kes näis töö alguses olevat pikaldane mees, kipub nüüd temast ette, viies kühvli täie rutem vagonetti.

Häbi oleks, kui vanem mees rohkem jõuaks, mõtleb Saakar ja pingutab pikemat sammu võtma. Higi jookseb palgeid mööda alla, tungides hetketi suhu kuumade soolaste piiskadena. Tunneb veel, kuidas piisad rinna ja selja pealt alla jooksevad, mii- sutades särki ja pükse, millised ihu külge kleepuma tükivad. Kuid hingeldav Saakar higiauru pilves peab veel tööle kiirust lisama, et mitte paarimehest maha jääda, kes näib aina tööle kiirust lisavat.

Näidatakse siis näpuga ja öeldakse — „laisa-poolne“ — kui Maastikul läheb korda mõnda kühvli-
litäit rohkem viia, arutleb mõeldes Saakar. „Veel
kiiremini!“ sunnib ta ennast. Üle vagoneti äärte
hakkab juba kraamikuhi paistma; jäävad veel tüh-
jad nurgad täita.

„Veel kiiremini, siis saab au töökiiruse mõttes
päästetud,“ on veel ainuke mõte Saakari peas. Hil-
jem kaob seegi ja Saakar muutub elutuks automaa-
diks, kes tormates põlevkivi kannab, aga ise see-
juures midagi mõelda ega ka töö raskust tunda ei
suuda. Kühvli täis kühvli äie järel kukub vago-
netti, seda kuuleb ta nagu alateadvuses.

„Mis? Kas veel ainult paar kühvli täit ühte
nurka,“ ärkab Saakar nagu unest.

„Tõuka minema,“ kuuleb ta Maastikku kar-
jumas ja näeb teda stolli poole kätega vehkimas.
Masinlikult viskab Saakar kühvli vagoneti peale,
haarab kätega vagoneti servast ning tõukab kõigest
jõust, et vagonett liikuma hakkaks. Silmi hetkeks
töökoha poole pöörates näeb, kuidas Maastik rabe-
leb paeriida nurga taha tööriistade loopimisega, aga
laest juba kukuvad tihedalt nagu mustaks värvitud
lumehelbekesed — väikesed põlevkivi tükikesed
alla. Kuuleb kärinat — raginat — tõuseb tuule-
hoog, jahutades higist turja, ja siis käib mürts, mis
jälle lihast ja luust läbi lõikab. Saakar ei suuda
enam mõelda, ega seisukorrast aru saada. Alatead-
vuses hoiab kramplikult kinni vagonetist, mis
näib suure kiirusega edasi lippavat, sest raske on
temale järele jõuda.

„Püüa pidurdada,“ kuuleb selja taga Maas-
tiku hüüdu ja tunneb kaela peal veepritsmeid, mil-
lised vist Maastiku jooksust tekitatud. Õigus —
valge kui kasetoht — hullunud silmad stolli poole
suunatud, püüab järelejõudnud Maastik vagoneti

serva haarata. „Pidurda — pidurda,“ kisab ise seejuures.

Saakar ei tea ega ei suuda ka mõelda, kuidas vagonetti pidurdatakse. — Ta ei jõua enam isegi vagonetile järele joosta — jalad kistakse õhku, nüüd lohistatakse teda mööda rööpaid, liipreid — ka Maastik nagu ripuks vagoneti serva küljes. Siis käib raputus — mürts, ning Saakar taipab, et vagonett on järsku seisma jäänud.

„Maha jooksis,“ lõõtsutab Maastik tema kõrval, „hea, et veel niigi läks, stolli peale jõudes oleks võinud kokkupõrge tulla. Said vist haiget?“ pärib ta siis, kui näeb, et Saakar end vaevu sirgu ajada suudab.

„Pole viga,“ kogeleb Saakar, „põlv on valus, kukkusin vist vastu vagonetti, kui see kiire jooksu pealt järsku seisma jäi.“

„Aga ka huuled on verised,“ tähendab Maastik vagoneti serva peal istet võttes.

„Jah, ka nägu ja rind on veidi valusad,“ otsib Saakar taskust rätti, et sellega veriseid huuli pühkida.

Strekist kostab jälle kärinat ja raginat — ning kartsumm, raskemat kukkumist.

„Mis küll seal nüüd sünnib,“ näitab Saakar käega streki poole.

„Mis muud, kui alatasa tuleb juurde,“ vastab Maastik karbist suitsu võttes, „las kukub, kas või maa peale välja — pole see enam meie mure. Istume natukene, kui rahulikumaks jääb, läheme vaatama.“

Ka Saakar võtab Maastiku kõrval istet ning tuulutab oma higistnõretavat rinda ja selga. Jutt ei taha enam edeneda, sest mõlemad on mõttesse süvenenud. Saakar kobab ja silub oma valutavat põlve ning rinda.

Haava ei ole vist, mõtleb ta, küll valu kaob isegi kord, aga see tänane päev, see esimene tööpäev

jääb küll vist eluajaks meelde. Millise õnneliku tundega hakkasin hommikul tööle tulema — kuid kui palju vapustavaid raskusi on tulnud sel õnnelikul päeval läbi elada.

„Külm tikub kallale,“ tõuseb Maastik püsti, „katsume vagoneti rööbastele tõsta.“

„Külm jah hakkab,“ virgub Saakar mõtteist.

„Nelja rattaga maas,“ takseerib Maastik, käitsi meie tõsta ei jõua, ma toon puukangi, küll siis jõuame.“

Kui peale pikki pingutusi vagonett rööbastele on tõstetud, minnakse strekki sissekukkumist vaatama. On juba vaikseks jäänud, ainult harva kuulduvad kaugemalt, paeriida pealt tasased mütsud. Äärmise ettevaatusega lähenetakse sissekukkumisele. Vahitakse lakke, kas kuskil lahtisi tükke ei ripne, millised äkitselt alla võivad kukkuda. Kuulatakse, kas raginat ei ole kuulda. Juba eemalt hakkavad hiiglapaelahmakad paistma ja lähemale minnes kerkib neid hiiglakuhi silme ette, strekist mitu korda kõrgem. Üles vaadates paistab hiiglakuppel, meetrit neli, viis kõrge.

„On aga tulnud,“ imetleb Maastik, „aga maapinnani ei ole siiski veel küündinud.“

Nähtavast pildist kangestuvad Saakari keelepaelad ja tummana vaatleb ta mäevaimu tööd.

„Kas on õudne?“ pärib Maastik Saakarit silmitsedes.

„Õudne, mis õudne,“ virgub Saakar vapustusest, „aga küll on tulnud! Kui suured paelahmakad, mõned paari-kolme meetri pikkused! Aga ütle, mida tuleb nende paelahmakatega peale hakata?“

„Puha tuleb ära koristada, vagonetiga välja vedada, vähemalt raudtee pealt, rööpad on kallid asjad ja neid ei tohi paelahmakate alla jätta. Sissekukkumise pärast ei taheta ka strekki seisma jätta:

koristatakse raudtee puhtaks — kindlustatakse ja hakatakse siis jälle põlevkivi edasi võtma.“

Kostab jälle kärin ja ragin — siis mürts: uued paelahmakad kukuvad alla. Loomusunnil hüppavad vestlejad tagasi.

„Lähme,“ hõikab Maastik — ning Saakarile paistavad veel tema kaugenevad saapakontsad ja tallad.

„Arg,“ siunab Saakar sammu tasandades.

Maastik on peatunud vagoneti juures. Pühib varrukaga laubalt higi ja hädaldab, kõneldes sissekukkumise koledusest.

„Mida siis nüüd peale hakkame?“ pärib Saakar, kui nad vagoneti stolli platel on ümber pööranud ja selle mõned sammud kaevanduse avause poole lükanud.

„Mis muud kui läheme koju,“ kogeleb Maastik vastata, „töötada veel ei saa — sissekukkumine pole veel seisma jäänud.“

Nii siis on nüüd esimene tööpäev tehtud, mõtleb Saakar korteri poole minnes. Kümnik pahandas — miks meie lasksime sisse kukkuda! Mida meie võisime teha? Kätt vastu panna ei saa — ei aitaks — tuleks siis endale kaela. Võib-olla on siiski kaitsevahendeid, millistest aga Maastik targu vaikus, olles millegipärast sissekukkumisest huvitatud. Näib, kuidas koristamine läheb ja kuidas seda tehakse!

Exhib. univ. Tart.

Tööliselamute vahel on liiklemist vähe märke. Esimene vahetus töötab veel ja teine kas puhkab või hoolitseb enne tööleminekut toidu eest. Näha on vaid mõnd üksikut, kes viib toidu keetmiseks vett, ja teisi, kes poest tulevad, kotikesed ja leib süles. Aga kõik nad enamasti on määrdunud tööriivastes ja pesemata nägudega. Nähtavasti ei hoolita siin palju oma välimusest ja puhtusest.

Hommikul, enne tööleminekut, võis ooteruumis ka palju puhtaid nägusid näha, kuid leidus ka sääraseid, kuhu küll vist mõnel ajal pole vett ega seepi sattunud. Ega need kasimata nägudega ole kõik uustulnukad, kellel pesemisriistad puuduvad. On laisku ja hooletuid. Temal, Saakaril, pole ka pesemisnõusid, kuid sellepärast ei taha ta veel tahmase ja tolmu näoga ümber uidata.

Juba paistab maja, kuhu temale eluasemeke on antud, ja uks, millest vist küll palju tuleb käia sisse ja välja.

„Miks nii vara koju tuled?“ pärib köögist imestav hääl, kui Saakar vaevalt jõuab ukse avada.

„Ah, mis siis,“ vastab Saakar poolpahaselt ja nagu ohtes, „streki lagi kukkus sisse — tulime siis enneaegu ära.“

„Või nii,“ imestab see eilne vanem mees, kohmitsedes pliidi juures. Imestusest ja hirmust läbi-segi jääb ta suugi lahti.

„Kas oli küll kole see sissekukkumine?“ jõllitab ta suuri hirmunud silmi. Noormees, keda Et-siks kutsuti, kükitab pliidisuu ees, vist tuld kohen-

dades. Nähes vanema mehe kohmetust, hüüab ta sealt: „Vaata, vana Mihkel sissekukkumise juttu kuuldes hakkab juba surema, mis siis veel, kui ta ise näeks ja kuuleks.“

„Mis sina, poisikene, lärmad,“ pahandab Mihkel, „lase noorhäräl rääkida.“

„Pani ikka küll vere soontes tarretama, seda peab ütleva,“ vastab Saakar häälega, millest kõlab uhkust ja mehist meelt, isegi väikest trotsi, mis on omane mehele — kes kõik hädad ja koledused läbi on elanud.

„Kas sa ei kartnud, et alla võid jääda?“ pärib ikka veel imestava ilmega Mihkel.

„Allajäämist pole tarvis palju karta — saab ju alt ära joosta, kui ragisedes sisse tulema hakkab,“ selgitab Saakar.

„Sedaviisi jah,“ kiidab Mihkel, „teie, noored mehed, võite ju alt ära joosta, aga mida mina, vanem mees, pean tegema. Pole nii kärke jooksma ja ka jalg tükib komistama, sellepärast ma ei läinudki laia strekki, kui aeti. Seal on ikka ohtu karta. Väljavõtte rinde ees pole kahe sülla laiusest ja kuue sülla pikkuselt ühtegi kindlustust, mis takistaks vajuva lae allakukkumist.“

„Mis nüüd Mihklit rääkida,“ segab Ets jutu vahele, — „tema valib streki, mis kõva ja kust nii kergesti kraami kätte ei saa. Heliseb ja kõliseb vastu, kui kirka või kangiga lööd, aga põlevkivitükikest, mida vagonetti võiks viia, seda ei leia. Paari sülla laiune, kitsas strekk, kahel pool kõvad seinad, pole mingisugust ohtu ja ka rahakoti paisumist karta. Eks leivaraha ikka saab, ütleb mulle, kui ma paremat strekki otsida soovitan. Mis nüüd Mihklit rääkida, temal pole rohkem muret kui leivakoorukesega hingeräbalat sees hoida. Mingu metsa oma naha hoidmisega, esimesel kuupäeval lähen uude strekki töömeeste juurde.“

„Kuhu sa lähed — sa ei jõua veel tugeva töömehe kõrval töötada,“ vaidleb Mihkel vastu.

„Pole see enam sinu mure,“ sülitab Ets.

Saakarit ei huvita see sõnelemine. Ta läheb tagatuppa, et ümber rõivastuda. Põrand on puhastatud ja see vanamees, endine politseiametnik, istub konutades laua otsas. Haigutab, hõõrub silmi ja matsutab suud. Saakar ei taha temaga tegemist teha, vahetab rõivad ning hakkab minema köögi poole, et pesta käsi ja nägu. Ta pole veel ukseni jõudnud, kui ukse peale ilmub Lall.

„Tere,“ ütleb ta Saakarile, „vai nooreherra ka juba kodus. Nägin aknast, kui tulite, tahtsin vaadata tulla, kuidas teil töö läks, räpane ja raske ta on, või see igäuhele meeldib.“

„Olge tänatud vaatamast ja küsimast, mulle meeldib ta küll,“ vastab külmalt Saakar ning tahab Lallist mööduda.

„Ei noh! Ärge olge nii uhke, noorhärä,“ seisab Lall ukse peal ning takistab Saakarit kööki minemast. „Kuhu nii ruttate? Mina, Narva linna kodanik Lall, ootasin selle vanahärraga juba ammugi teid, et pisut jutelda ja väikest palvet esitada.“

„Minul käed-silmad tahmased ja põlevkivi-tolmused, mis juttu ma ikka niiviisi vestan.“

„Üks silmapilk, palun viivitada, ainult paar sõna öelda,“ — tingib Lall ikka veel kangekaelselt uksele seistes.

„Pole ka aega praegu, tahtsin enne poes ära käia, kui pliidi all tuli kustub,“ põhjendab viisakalt Saakar oma ruttamist.

„Ah poodi tahtsite minna? Väga kena,“ ütleb Lall ja ei mõtlegi uksele lahkuda. „Aga poodi võin mina minna, mul aega küllalt, ja teie jääte koju end pesema ning pliidi alla tuld kohendama.“

„Täna teid lahke abipakkumise eest,“ teeb Saakar sügava kummarduse, taibates, et temalt säärase konksuga raha välja õngitseda püütakse.

„Pole tänu väärt,“ naeratab Lall, „väikest teenet teha õigustab viisakus.“

„Viisakust võite ka teisiti näidata,“ võtab Saakar karedama tooni, „näiteks, kui lahkute ukse pealt, teades, et ma toapoissi ei vaja.“

„Ei noh, mis nüüd toapoissi...“ teeskleb Lall haavumist, „aga kui teil kiire on ja mul aega küll, siis juba viisakuse pärast tahaksin teid aidata. Ärge mõelge, et ma tasu tahan. Rumal temp oleks, kui mina, Semjon Lall, Narva linna kodanik ja vana maalermeister, läheksin tasu eest jooksupoissina poodi.“

„Igaüks on oma töö väärt,“ kiidab Saakar.

„Ma ei saa aru, mis teie mõtlete,“ teeb Lall haavunud näo, „vahest arvate, et peate mind külalisena sööma paluma? Ei! Nii ebaviisakas ei ole üks vana maalermeister mitte, et ootaks säärast kutset. Lahkun kohe, kui poes käidud ja toiduained teile toodud.“

Saakar ei vasta kohe, vaid jääb veidi mõtlema.

„Võib-olla arvate veel,“ seletab Lall edasi, „et ma raha saades teid unustan ja trimpama lähen. See ei ole õige — toon oma raha eest ja kui teil toiduained käes, siis võite maksa.“

„Jaa, jaa, härra Lall,“ astub Saakar sammu lähemale. „Ma ei mõtle teist halba, aga ei taipata ka, mis mõttes teie nii väga oma abi pakute, kui ma seda ei vaja.“

„Noorhärä,“ lausub Lall, „olin eile ebaviisakas teilt tükikest leiba paludes, täna on mul sellest kahju, ning ma tahaksin vabandada ja poeskäiguga näidata, et ma tahan ja ka suudan veidi viisakam inimene olla. Usun, säärast ebaviisakust meie vahel enam ette ei tule.“

Lall tunneb heameelt viimaste sõnade üle. Ta on kindel, et nad mõjutavad Saakarit järeleandmisele. Mihkel ja Ets on vaidlusi kuulutama jäänud ning Mihkel astub Lalli selja taha ja püüab käte ja silmadega märku anda, et ärgu Saakar nõustugu. Ets märkab seda ja ütleb: „Mida sina, va Mihkel, kõõbid ja kaabid nende kätega ning pilgutad silmi — noormees taipab sinutagi, et eilsest pummeldamisest Lallil kurk kuivab ja nüüd niisutamist soovib.“

„Ah sina mõisaori,“ pöördub Lall vanamehe poole, „mis sa vigurdad minu selja taga? Kes on siin viinast kõnelnud? Pealegi, noorhärra on karsklane ja ei võta mitte tilka viina. Teie, noorhärra, ärge uskuge, mis nad näitavad ja kõnelevad. See va Mihkel on mats maalt ja endine mõisa moonakas, ta ei saa ju aru linna peenematest ja viisakamatest kommetest. Ta on harjunud mõisniku kintsu kaapima. Mõisnik on talle selle eest ikkagi midagi andnud, kui mitte muud, siis ülejõu käivat tööd, aga see oli ju marjaks Mihkli sarnasele tööorjale. Nüüd nähtavasti tahab ta siin hea nõuande eest topka viina saada, näete, juba käivad neelud ja maigutab suud.“

Nimelt, Mihkel oli suud avades Lalli vastu protesti tahtnud avaldada, kuid hiljem, pidades seda asjatuks sõnelemiseks, lööb käega ja taandub pingi peale istuma. Lall, nähes oma vaenlase taganemist, võidurõõmutseb ning kõõrdi Mihkli poole vaadates ütleb Saakarile salapäraselt, et ärgu ostku mitte tilka viina sellele klaasi- ja pannilakkujale. „Minu soov poes käia põhineb ainult viisakusel, millest teie aru saate, aga nemad kui matsid mitte.“

„Härra Semjon Lall, Narva linna kodanik — maalermeister ja puha,“ ajab end Saakar sirgu ja vahib Lallile teraselt silmi. „Ka mina olen maa-mees — metsanurgas sündinud ja üles kasvanud.“

Pole ma ühegi linna kodanik ja sellepärast ei oska ka aru saada linna peenest viisakusest, millest teie räägite. Minu arvates ei lähe mina, ei teie, ei ka keegi kolmas tühja viisakuse pärast teisele poest toiduaineid tooma. Kuigi ma teaksin põhjusi ja tunnustaksingi neid, ka siis ei saaks ma teid enese eest poodi saata, sest ma tahan enne toiduaineid näha ja siis valida, mis mulle meeldib. Näidake nüüd kordki õiget viisakust ja lahkuge ükselt.“

Millised inimesed, imestab Saakar poodi minnes, vägisi kipuvad oma abi pakkuma.

Tagamõtet oli sellel endisel maalermeistril, seda oli näost näha — vihane pilk uktsel kõneles selget keelt, et kaduma läks magus suutäis, millest oli unistanud. Ega ta paljast viisakusest minu koju-tulekut oodanud; pidid olema kaaluvad põhjused, millised ootamise ära tasuvad. Sulid niisugused, kõiksugu konkse ja võtteid täis, hoia aga alt, muidu võtavad nii peenikeselt õnge, et arugi ei saa. Mihkel ja Ets teavad küll seda konksu, millega mind haneks võtta taheti — neilt tarvis järele pärida. Ja see vanamees, see endine politseiametnik, nagu ta ise end nimetab, milline koletis on tema — istub ja matsutab suud, valmis oma ohvrit õgima. Oodaku nad, ärgu arvaku, et mõne maapoisiga kokku on juhtunud, kes linnahulguste vempudest midagi ei tea.

„Kas juba nii vara kodus,“ kuuleb Saakar enese ees häält. Käies liialt mõttesse süvenenult, polnud ta märganud vastutulijat. Nüüd aga silmi üles tõstes näeb enese ees ungarlast seisatamas.

„Streki lagi kukkus sisse, sellepärast lahkusime varem töölt,“ seletab ta ungarlasele.

„Kahju — väga kahju,“ vastab ungarlane, „kohe esimesel päeval viperus. Meil jälle üks teise vahetuse mees ei lubanud tööle tulla, võõraid mehi ei taha ka strekki lasta, nii et pean siis ise õhtupoolse

vahetusega tööle tagasi minema. Aga kuhu teie ruttate, kui see saladus ei ole?"

„Ah, niisama,“ lööb Saakar kibestunult käega, „tahtsin poodi minna.“

„Minge aga peale, minul ka praegu vähe aega,“ naeratab ungarlane, „aga kui mõnikord igav hakkab, siis tulen teie poole juttu ajama.“

Juba jälle, siunab Saakar edasi minnes, üks kipub viisakust näidates poest toiduaineid tooma ja teine pakub end jutukaaslaseks. Kumbki nähtavasti ei tule küsimusele, et kas ka mina seda soovin. Nemad muudkui tahavad ja mina olgu rahul, mis nad teevad. Minul nagu ei tohikski oma tahet olla. Nii see küll ei lähe! Oodaku nad...

Poes on palju töölisi; ühtedele kaalutakse kaupa, teised istuvad niisama, kuskil kasti või koti otsas, ning vestlevad. On ka neid, kes püsti seistes söövad — ühes käes vorstijupike, teises kuivanud saiatükk.

Saakarit silmates kummardub kaupmees üsna viisakalt; pärib siis soove ja kui kuulnud neid, palub oodata, kuni eelmiste ostjatega arved tehtud.

Päris lahkus ise, mõtleb Saakar, aga eile, kui tahtis ajalehpeberisse leiba pakkida... aga noh, mis sellest enam mõelda, ega kaupmees tohi ostjatega viha pidada.

„Tildi!“ kõliseb uksekell ning leti ette Saakari kõrvale sammub kergel, hõljuval kõnnakul see eilne preili. Tema sisse tulles lakkab tööliste omavaheline jutuaajamine ning algab isekeskis soostamine, paistab, kui teaksid nad palju sellest naisterahvast.

„Mida preilile tohin pakkuda?“ pärib kaupmees viisakalt naeratades.

Nii siis preili ikka, mõtleb Saakar ja vaatleb tema puhast ja maitsekat rõivastust. Preili küsib väikest asjakest, mida kaupmees lahkelt naerata-

des ulatab. Saades asjakese, maksab raha — mille kaupmees jällegi naeratades vastu võtab. Mööda minnes viskab Saakarile väikese põgusa naeratusel ning tööliste uudishimulikkude pilkude all väljub siis.

„Saab näha, kas see preili hakkab oma käsi põlevkivitolmuga määrima,“ segab koti otsas istuv vanem mees üldist vaikust.

„Kaua see õemeeski kahte suurt inimest toidab,“ arvab Saakari kõrval saia ning vorsti sööv töömees.

„Küll hakkavad platvormil laadimas käima,“ arvab kolmas, kes ka püsti seistes heeringat ja leiba sööb.

„Näed, see venelastest paarike, olid ka uhked inimesed: proua gümnaasiumi lõpetanud, mees raamatupidajaks olnud,“ seletab koti otsas istuja. „Tulid siia: mees läks strekki ja murrab kui karu praegugi seal — naine platvormile ja vaata, kas meie naised saavadki tema vastu.“

„Aga kust nad tulid — kas Tartumaalt?“ huvitub kaupmees.

„Vist küll Tartumaalt,“ vastab keegi ukse lähedal seisja.

„Või nii, Tartumaalt,“ imestab kaupmees, „kui kaugel?“

„Küllap juba Liivak teab, temal alati kõik uudised teada,“ naerdakse läbisegi.

„Kaupmehe-härrale vist preilid meeldivad,“ hõikab Liivak tähelepanu enesele tõmmates, „ega te muidu küsiks, tahate vist teada, kuhu kanti äiaale-ämmale kosti tuleb sõita.“

Saakari poole pöördudes ja temale kaupa kaaludes püüab kaupmees piinlikkusetunnet peita, kuid et naeruturtsatused edasi kestavad, siis löövad ta palged õhetama ja käedki äraandlikult veidi värisema.

Ka Saakarit läbis kuum tusk, kui kuulis, et preili on sealtpoolt pärit, kust temagi. Et oma rahutust varjata, küsib ruttu üht ja teist, mis silma torkab, tasub arve ning väljub.

„Tartumaalt — Tartumaalt,“ mölgub ta mõttes mitte rahuandvalt ebameeldiv uudis. Näib, nagu oleksin varem seda tütarlast kohanud, aga kus? Kas maal, kodukoha läheduses, kirikus või surnuaial? Ei, jõuab ta otsusele, neis kohtades liigub vähe haritud ja hästirõivastatud naisi, nagu oleks siis meelde jäänud. Aga linnas? Jah, vaat seal oli ju palju naisenägusid, millised enam ei meenu, sest polnud nendega suuremat tegemist. Üks on vääramatu kindel — ta tunneb mind, võib-olla pealiskaudselt, võib-olla lähemalt. Saakar sammub kiirendatult kodu poole.

Aga seal... seal, tolle punase maja katusekambris on ju jälle see neid ja vaatab praegu aknast välja. Eksitusega siin küll tegemist olla ei saa, nägin üsna selgesti tema nägu. Varsti ta aga kadus ja tema asemele tuli teine, nähtavasti noorem — õiendab midagi akna all ja püüab ise seejuures välja vaadata. Ka kolmaski näitab nägu, suunates pilgu välja, vist minu peale. Vahtigu, kui see tegevus neile lõbu pakub, vahest ei ole nad minusarnast imelooma siin kaevanduses enne näinud.

Aga siiski, vist instinktiivselt, kiirendab Saakar samme, et rutem naiste pilkude alt kaduda.

Mihkel ja Ets on tööle minemata, lõpetavad söömist, nagu Saakarile paistab. Lall on ära läinud. Vanamees istub üksi tagatoas ja vahib aknast välja. Saakari sammud äratavad ta mõtiskelust. Vaatab tulija poole ja nähes toiduainetepakke pillub iharaid pilke kui piksenooli Saakari suunas. Avab suu, tahtes midagi öelda, mõtleb aga siis ümber,

lööb käega ja hakkab endist viisi totralt aknast välja vahtima. Saakar asetab toidupakikesed oma koiku peale ning väljub kööki.

Mihkel ja Ets seavad end tööleminekuks. Saakar veidi vestleb nendega ja pärib siis, kas neil on riista, mida võiksid temale toidukeetmiseks laenata.

„Poisil on siin kastrul, tillukene nagu mõni imeasi, tahtis sellega ikka piima või teab mida imet keetma hakata, aga on veidi laisapoolne, kastrul seisab niisama tarvitamatult pliidirurgas, selle vahest võiksid võtta,“ sõnab vanem mees.

„Mis, vahest võiksid võtta,“ käregeatab Ets. „Võta aga alati, kui tarvis on — ega ta tühi kulu. Siin on veel tops, millega vett võib tuua. Võta aga julgesti kõike, mis meil on ja mida vajad.“

Saakar tänab lahkuse eest, vaatleb keedunõu ja ütleb siis: „See on suurepärane — sellega saab putru keeta, emaileeritud küll on, aga kui ta täis keeta, ega siis põlemist ole karta.“

„Mis nüüd põlemist karta, kui hoolikalt ümber käiakse,“ nõustub Ets. „Pliidirõngaid ei maksa ära võtta, raud on isegi nii kuum, et keeta võib. Tuleb aga silmas pidada, et ta liiga kuumaks, punaseks ei lähe, siis hakkab sinu puder kõrbema ja minu kastruli glasuur pragunema. Kui soovid veel pudru juurde piima, siis võid ka seda saada: vastasmajas müüakse. Ka leiame riista, millega tuua võid.“

Saakar tänab veel kord lahkuse eest ja küsib siis, et öelgu nemad, head inimesed, miks see Lall nii väga sinna poodi kippus.

„Tahtis viinaraha saada, mida muud,“ naeratab Ets.

„Aga kuidas?“ imestab Saakar, „ta ju lubas oma raha eest tuua ja toomise eest tasu mitte võtta?“

„Konks seisab selles,“ vastab Mihkel, „et meil kaevanduses omad rahad on, millega ainult kaevanduse poest toiduaineid osta saab. Viina eest nõutakse aga Vabariigi raha, mida Lallil pole ja mida ta tahtis oma rahaga toiduaineid tuues sult saada.“

„Või sedaviisi,“ pole Saakari imestusel piiri, „või niimoodi, et teil omad rahad on. Muidugi antakse neid kontorist tehtud töö tasuna. Aga kas Vabariigi raha ei anta, et töölised ka väljastpoolt kaevanduse poodi toiduaineid osta saaksid?“

„Antakse küll, aga ainult kaks korda kuus, palgamaksmise päevadel,“ selgitab Mihkel. „Paljud töölised joovad selle kohe maha. Süüa tahavad, raha ei ole, kuid poest võlgu ka ei anta. Hädas lähivad siis kümniku juurde, kes neile tšeki kirjutab, märkides tööpäevad ja rahasumma, palju võlgu võib usaldada. Näiteks kümnik annab tšeki viie päeva eest — 500 marka. Tööline ostab kõigest kolmesaja marga väärtuses toiduaineid, siis ülejäänud kahesaja marga peale antakse talle seda kaevanduse raha.“

„Nii see on,“ kiidab ka Ets. „Eesti Vabariigi raha kutsutakse siin välisvaluutaks. Kaevanduse raha omanikud käivad nende juures välisvaluutat hankimas, kellel seda on, tuues neile oma raha eest toiduaineid.“

„Või sedaviisi,“ hüüab Saakar, „nüüd ma taipan, miks Lall poodi kippus. Tulgu ta aga veel teinekord!“

„Aga Ets, meie peame minema hakkama, muidu jääme veel tööle hiljaks,“ kiirustab Mihkel.

Üksi jäädes toob Saakar vastasmajast piima ja kaevust vett. Korraldab tuld ja hakkab siis putru keetma.

Tahtsin odratangu tuua, aga olen suures segaduses mannat võtnud, vaatleb Saakar poest toodud

kotikesi. Aga olgu, ka mannast saab putru: vähese piimaga keeta ja võiga süüa — päris vürstlik maiuspala. Ribi võib praena alla võtta ja saab kohane menüü esimeseks tööpäevaks.

Köögis askeldades ei unusta Saakar vanameest, kes ka pingi peal end liigutama hakkab. Päris kohkub, nähes vanameest suuri vaevu end püsti ajamas. Saakar läheb oma koiku juurde soola tooma ning jälgib ühtlasi vanamehe tegevust. Vanamees paar korda köhatades ja jõudu kogudes koperdab oma koiku juurde. Võtab väikese kotikese, kus tema terve varandus peitub, puistab selle sisu koiku peale ja otsib midagi näpp-näpult. Kuid otsitavat ei leidu. Ajab siis tagasi kotti oma kolu — teeb virila näo ning pomiseb enese ette, et ei ole enam. Saakar ei taha enam jälgida unustuse hõlma jäetud vanameest — võtab soola ning väljub kööki. Ka vanamees ei jää kauaks tuppa: pisitasa koperdab kööki ja vajub pingile, heites aeg-ajalt umbusklikke ja kaeblikke pilke Saakarile.

Kui kõhn ja kui jõuetu ta on, mis tööd see veel suudab teha, mõtleb Saakar.

„Noorhärja on uhke ega taha kõnelda minusuguse vanamehega,“ haletseb haiglase ja katkendliku häälega vanamees.

„Kui viisakas ollakse ja viisakalt kõneldakse, nagu see peaks omale olema ühele endisele politseiametnikule, siis ei ole mul midagi mõne sõna vahetamise vastu,“ vastab Saakar.

„Teie olete noor, tugev. Päris kadedusega vaatlen teid,“ häälitseb vanamees katkendlikult. „Saate kergesti iga tööga hakkama ja võite enesele leiba teenida. Aga öelge, noormees, mida mina pean peale hakkama. Tervis on otsas, töö raske ja teha ei jõua, mitte markagi taskus ega leivakoorukest kotis.“ Viimased sõnad ütleb nutusegase hää-

lega, tõstab värisevad käed silme juurde, kui tahaks sealt pisaraid pühkida, kuid klaasistunud ja kalkides silmades vist polegi pisaraid, ning vanamees langetab käed jõuetult põlvedele. Pea jääb aga püsti, klaasistunud silmad liikumatuks — pilk suundub kaugusse, tühjusesse. Nägu tõmbleb, huuled värisevad ja avanevad, kui tahaksid kõnelda — paluda — kuid sõnu ei tule. Sõnad, milliseid vanamees öelda tahab, vajuvad vist küll enne kurgupõhja, kui kuuldavale tulevad. Kahvatub, kivineb — ainult rusikasse pigistuvad käed annavad veel elumärke ja kõnelevad raskest ja väljapääsematust seisukorrast, milline võib tabada põhjaläinud inimesi.

Saakar tahaks midagi lohutavat öelda, sest ka allakäinud inimene on inimene, kellest ei saa vaikides mööda minna, kuid ei leia sõnu, millised võiksid lohutust tuua saatusest purustatud inimhingele. Kirub siis mõttes oma saamatust, siunab pahesid, millised lõpuks inimolevusi valusalt salvavad.

„Tükikese leiba võite minult saada,“ taipab viimaks Saakar öelda, „rohkem mul praegu pakkuda ei ole.“

Kuuldes seda, vanamees elustub. Tasa pöördub pliidi ääres seisva Saakari poole — kalk pilk muutub soojemaks, huuled avanevad ning kuuldavale tuleb pikaldane ning hädine hääl.

„Täna teid, täna! Kõht on küll väga tühi. Südagi ähvardab nõrkeda, leiba ega muud söödavat mul praegu küll ei ole.“

Saakar toob tükikese võileiba singiviilukatega — mille järele vanamees püsti tõustes juba eemalt haarab.

„Kui aplalt ta sööb,“ mõtleb Saakar, „kui näljaselt ta pöörab suutäie suutäie järel alla. Leiba hammustades tungib sülg välja. Kurb pilt.“

„Ajad on muutunud ja minu kahjuks,“ pääsevad söömise lõpetamisel vanamehe keelepaelad valla. „Endisel ajal, kas oli leivast või millestki muust puudus. Ah, noormees,“ ohkab ta valusalt, „mitmedkümnend toidud kirendasid laual ja mitut seltsi viinu ja veine helkis ja sätendas pudeleis ning klaasides. Suurteks pühadeks, eriti jõuluks, sai tellitud ehtsaid elavaid roose ja teisi lilli ei kustki mujalt kui Nizzast. Ikka kõige ilusamaid ja kallimaid... Aga, noormees, on teil veel seda maitsvat võileiba?“

Saakar jaatab.

„Paluksin veel siis tükikese — süda saaks kindlamaks ja jõudu koguneks rohkem. Tasuks räägin aegadest ja oludest, milliseid teie näinud ei ole.“

Mis selle vanamehega ikka teha, kahju teist näha, mõtleb Saakar ning toob uue tüki võileiba.

„Täna teid väga! Kui viisakalt ulatate mulle leiba,“ kiidab vanamees. „Näha kohe, et olete haritud mees ja oskate ka teisest haritlasest lugu pidada. Külal harimata maamees viskaks leiva silkudega lauale nagu mõnele vallasandile, ja mina olgu nii lahke ja hakaku sööma. Noorherra, kiitlemata ütlen teile, oma elus polnud ma silku-leiba söönud, ei äratanud isu ega läinud kurgust alla... aga nüüd... jah... nüüd...“ jääb vanamees mõttesse.

Võileib söödud, tõuseb vanamees püsti, läheneb Saakarile, püüab kallistada ning isegi suudelda.

„Ah, olete üks kuldaväärt inimene, kostitate mind kui oma parimat sõpra,“ lausub ta seejuures.

„Mis tühja,“ püüab Saakar kallistustest pääseda ja viina järgi lehkavast suust eemalduda. „Igaüks annab tükikese leiba, kui teine seda vajab.“

„Antakse küll,“ püüab vanamees uuesti kallistada, „kuid ei anta nii hea ja lahke südamega. Ah, kuidas te mulle meeldite, kallistaksin teid kui oma

poega. Aga olgu pealegi, teie seda ei taha ega või ka vist sallida. Räägin parem juttu oma hiilgavast möödunud minevikust.“

Vesi ja piim hakkavad kastrulis keema ning Saakar ruttab pudru keetmisega, puistates ühe käega mannat ja teisega segades.

Vanamees taandub pingi juurde ja laskub sellele, nagu oleks ta äsja rasket ja väsitavat tööd sooritanud. Pead alla lastes jääb ta mõttesse, nagu tuletaks ta meelde oma elu hiilgepäevi. Vähe aega rahulikult istunud, tõstab silmad, täis rahutut tuld, ajab end püsti, kummardub ja vahib kaugusesse, nagu näeks seal midagi, mis kütkestab. Ringutab ja teeb liigutusi, kui tahaks millestki koormavast vabaneda.

„Noormees, tahan teile oma elu traagikat jutustada,“ ütleb ta katkendliku ning väriseva häälega ikka veel kaugusesse vahtides. „On olemas päevi, kus see pilt täie selgusega mu silmade ette kerkib. Ma pole suutnud sellest palju rääkida, kuid täna tuli tahtmine teile kui väga heale inimesele seda jutustada. Kas kuulete,“ pöördub ta Saakari poole, kes lõpetanud manna puistamise. „Tahan rääkida oma suurimat elutraagikat.“ Ta silmad veesistuvad, kui püüab Saakarile teraselt silma sisse vaadata, nagu tahaks selgusele jõuda, kas tahetakse teda küllalt väarikalt kuulata ja kas suudetakse seda uskuda, mis temal on rääkida.

„Olin siis Venemaal oma paremas mehe-eas ja teenistuse karjääri kõrgeimal tipul,“ usaldab viimati vanamees jutustada, žestikuleerides kätega. „Linna parim seltskond oli minu juurde kokku tulnud uut aastat vastu võtma. Laud ägas toitute all, viinad ja veinid sädelesid klaasides ning külaliste näod hiilgasid tujuküllaselt kuulnud kõnedest kuldsuudelt ja õnnesoovidest uueks aastaks. Tühjendasime siis klaasi klaasi järel, küll ühe, küll

teise terviseks ja õnneks. Ikka leidus isikuid, kelle auks ja kiituseks pidime klaase tõstma. Minu vastas istus linna kõige ilusam kaunitar, kelle ilust ja säravatest silmadest ma olin rohkem joobunud kui joodavast viinast. Ka kaunitar ei olnud minu vastu ükskõikne ning tihtigi peatusid meie pilgud teineteise peal kauem, kui seda harilik viisakus lubab. Seltskonnas ei jäänud meie suhted tähele panemata ja üks noorem ametnik tõusis püsti, klaas sätendavat veini käes, ning pidas väikese humoorika kõne, paludes klaasi tühjendada nende terviseks, kes kedagi armastavad. Haarati siis vaimustusega sellest pilke minu ja kaunitari peale libistades. Kaunitar otse põles nende pilkude all. Külaliste lahkumisel palusin kaunitarilt luba teda koju saata, üht väikest, aga kiiret sõitu tehes. Saades jaatava vastuse, tellisin meie linna kiireima troika.

Ilm oli selge ja külm, kui istusime troikasse. Taevas hiilgas siravatest tähtedest ja täiskuu puistas oma kahvatut valgust ümbrusele. „Kui ilus on uue aasta esimene öö,“ hüüdsin ma, „kas te ei sooviks talve öö ilu nautides väikest sõitu linnast välja teha?“ Kaunitar nõustus. Pöörase kiirusega viis meid troika linnast välja. „Hakkab teil ehk külm, tuul tõmbab ehk läbi,“ pärisin kaunitarilt ja püüdsin teda enese vastu suruda. „Sõitke kiiremini, voorimees, nii kiiresti, et meil külm ei hakkaks,“ sundisin voorimeest. „Veel kiiremini, veel kiiremini, karjusin kui hull voorimehele. Mida kiirem sõit, seda suurem tasu,“ ergutasin. Voorimees, tasu suurusest huvitatud, sundis hobuseid niipalju kui oskas ja suutis. „Voorimees, näidake, kui kiiresti need hobused joosta suudavad.“ Puud ja põõsad sähvatasid mööda, vaevalt suutsin neid silmata. Tuul vuhises kõrvades ja löi näod õhetama. Troika lendas kui torm läbi talvise öö.

„Ma kardan,“ suudab kaunitar vaevu sosistada.

Käsin peatuda, kuid voorimees ei suuda liigsest ergutusest hullunud hobuseid ohjeldada. Teekäänakul põrkas vastu puud — lendasime seest välja ning kui jälle märkama hakkasin, leidsin kaunitari puu alt surnuna, pea verine...

Vanamees vaikis. Ta tardunud pilk on jälle kaugusesse kiindunud. Värisevad huuled sosistavad sõnu, millised kuuldavale ei tule.

„Näen praegu veel tema kohkunud nägu, hirmust suureks paisunud silmi ja suukest avanevat ütlemiseks: „Ma kardan...“ rääkis vanamees edasi.

„Ainukesed sõnad, mida ta sõidu ajal ütles, ja ühtlasi ka viimsed, millised tihti mu kõrvus helisevad,“ muutus vanamehe sosin viimati kuuldavaks hädiseks häälitsuseks.

„Noormees,“ pöördus ta siis Saakari poole oma tarretusest virgudes, „sellest ajast võtan viina ja elan mõttes selle sündmuse ikka jälle uuesti läbi. Jah, noormees, ainult mõttes, rääkida pole ma sellest tahtnud, aga täna teie lahkus sundis mind oma suud avama.“

Peale lookese jutustamist muutub vanamees elavaks, üsna harilikuks inimeseks: istub peaaegu rahulikult, pärib ühte ja teist kaevanduse elusse ja töösse puutuvatest asjaoludest ning lubab isegi tööle minna, kui hommikuks tervis paraneb.

„Aga mida teie keedate?“ pärib siis, nähes Saakarit kastruli juures askeldamas.

„Mannaputru,“ vastab Saakar lühidalt.

„Ah või mannaputru,“ ohkab vanamees. „Kui hea, kui maitsev see võib olla! Aga noormees, kas mulle ka annate?“ pärib siis suud matsutades ja kastrulit vahtides kui rebane viinamarju.

„Annan küll, kindlasti annan,“ vastab Saakar. „oodake ainult, kuni valmis saab ja veidikene jahtub.“

„Andke siis kohe,“ kiirustab vanamees Saakarit, mitte suutes pudrult silmi pöörata, „ma ei jõua enam oodata...“

„On teil riista, kuhu võin tõsta?“ pärib Saakar.

„Ei, riista mul küll ei ole, aga andke niisama lusikaga.“

Taga parem, mõtleb Saakar, kas ma selle lusikaga veel süüa, mis sinu suus on käinud.

„Nii see asi ikka ei lähe,“ seletab vanamehele, „kui riista ei ole, siis oodake, kuni ma süüa ja põhja teile jätan.“

Et vanameest söömisega mitte ärritada, võtab Saakar kastruli, läheb teise tupp ja hakkab laua ääres süüa.

„Aga kuulge, noormees,“ komberdab vanamees järele, „ärge pange pahaks, ma niikaua oodata küll ei jõua, kuni teie süüte, lusikat mul ka ei ole, aga mul tuli hea nõu: ma võtan ja süüa kättega.“

Hulluks läinud vist või teeb ta nalja, mõtleb Saakar, tema nüüd süüab kättega.

„Ei, ei!“ tõrjub ta siis vanameest eemale, kui näeb, et see ligi kipub, „kättega ikka putru ei süüda. Esiteks pole kuigi viisakas ja teiseks — puder on kuum ning põletab kätt.“

„Ah, tühja, mis ta ikka põletab,“ lausub vanamees ja säuhti, enne kui veel Saakar takistada suudab, torkab käe kastrulisse kuuma pudru sisse.

„Elajas!“ käratab Saakar ja tõmbab kastruli eemale. „Tõbras, niisugune, seda ma teist küll ei oodanud, et süüa solkima hakkate. Aga vaadake, nüüd teie ei saa enam mitte midagi, mitte lusikataitki. Eemalduge kaugemale siit, muidu tõesti ei suuda ma enese üle enam valitseda...“

Vanamees, nähes vihast Saakarit, eemaldub vastumeelt, pikkamisi, raputades põlenud ja valutavaid sõrmi.

„Millised inimesed,“ ohkab Saakar, koiku vee-rele istet võttes. Hullunud näljast ja viinast, ei suuda nad aru saada, mis teevad. Kui vastikud, jõhkrad!

Aga, mis nüüd teha, — mõtleb nõutult Saakar putru silmitsedes, süüa ta enam ei kõlba. Ah, kui hea, kui maitsev ta oli. Vargsi pisargi nagu poeks Saakari silma.

„Peletis niisugune“ — kirub mõttes Saakar ja vaatab vanameest, kes on istunud oma koiku vee-rele ja lakub nüüd pudruseid sõrmi. Vargsi minu poole piiludes arvab vist, et ma pudru nüüd te-male annan. Aga oodaku — kalkan selle tuhahun-nikusse ja segan tuhaga segi, söögu siis.

Väljudes kastruliga, tabab Saakarit vanamehe imestav pilk.

Vist taipas, mida ma pudruga teha kavatsen, mõtleb Saakar pudru tuhaga segades. Küllap ta seda ei oodanud, olgu nüüd vanamehelgi millegi üle imestada ja mõelda.

Pestud kastruli oma kohale pannud, silmab Saakar läbi akna tuhahunnikut, kus varblased kek-sides ja sirtsudes pidu peavad.

Kas tõesti see vana koletis võis arvata, et ma selle peale ei pahanda, kui tema käpaga minu juures putru sööb. Ehk arvas ta säärase tegevu-sega pudru endale saada, või tegi ta oma tembu meeltesegaduses, kerkivad Saakarile küsimused, kui ta näeb vanameest rahulikult oma koiku serval istumas. Pilk suundunud ülespoole kaugusse, istub kui elutu. Ka kortsuline nägu ei oma min-gisugust erilist ilmet, ainult sõrmed kramplikult värisevad.

Vist mõtleb jälle sellest kaunitari surmasõi-dust.

Sinule, Joosep Saakarile, on kuiv leib toiduks määratud, mõtleb Saakar ja tirib koiku alt kohvri

välja, et sealt kehakinnitust võtta. Kuiva leivaga saadeti sind kooli, sellega oled sa koolis mitmed head aastad õppinud — tarkust ja kogunud elu raudvara. Sellega pead sa ka uut elu alustades oma elu ülesannete poole rühkima.

Nüüd liigutab end, silmitseb Saakar vanameest, ja millise koleda näljase ja isegi valuliku pilguga vaatab vist minu võileivale. Küllap teeb nüüd proosalisemate asjadega tegemist, mõeldes, kuidas magus suutäis just nina alt kaduma läks. „Jaa, jaa vanahärra,“ parastab mõttes Saakar, „elu on oma vempe ja viperusi täis: näed — õnn naeratab sulle, arvad juba käes olevat, kuid viimasel hetkel kaob, kui haihtuks õhku.“

Söömise lõpetanud, peidab Saakar ülejäänud toiduained kohvrissi, lukustab ning tõukab selle tagasi koiku alla. Siis kavatseb jalutama minna, et tuua kosutust pingulolevaile närvidele.

Kui koleda ja näljase pilgu ta mulle saatis, kui nägi, et temale midagi ei anta, silmab Saakar jälle vanameest. Silmadki löövad tal vesiseks, huuled hakkavad värisema ning käed teevad abitud liigutusi. Kahju temast kui vaesest õnnetust olevusest. Aga siiski ma talle praegu leiba ei anna, lase kahetseb oma tegu, kas või tummalt üksinda. Pärast õhtul — saab siis näha...

„Vanahärra — tõuske!“ raputab Saakar vanameest äratades, „kell saab pool viis!“

„Kas tõesti juba aeg nii kaugel?“ pärib vanamees ärgates. „Mulle tundub, kui oleksin äsja magama heitnud.“

„Aeg on jah juba nii kaugel,“ vastab Saakar. „Õhtul palusite end äratada, kui tööle hakkam minema. Lubasite ju ka tulla.“

„Eks ma tule ka,“ püüab vanamees end istukile ajada. „Noormees, teie olete nii hea ja lahke minu vastu, ma ei oska kuidagi teid selle eest tänada.“

„Polegi tänu väärt,“ vastab Saakar ning tahab väljuda.

„Noorhärra,“ kostab vanamehe hädine ja hädaldav hääl, „lubage veel tükikest leiba paluda, mu kõht on nii tühi ja süda nii nõrk.“

„Leiba peate saama,“ pöördub Saakar ümber ja hakkab kohvri kallal askeldama.

Taevas on selge ja koit punab täies hiilguses ning uhkuses, kui Saakar väljub. Külmal, karge õhk lööb väljajale vastu ja jahutab pisut ärevusest kuumavat pead. Saakarit valdab mure, et peab jälle minema ragisevasse ja paukuvasse strekki, kus tuhat ohtu varitsemas.

Pole ma süüdi, et sisse kukkus ja ei oska ka sissekukkumist likvideerida, vahest kümnik määrab mind mõnda teise strekki, kui paluda, arutab Saakar oma muresid.

„Tere hommikust, kuidas töö läks eile?“ kuul-
dub hääl selja taga.

„Ah teie, Siim! Tere hommikust jah,“ pöördub
Saakar ümber.

„Ärge parem küsige. Töö läks kehvasti —
strekk kukkus sisse ja just töö ajal.“

„Ah teie olite Maastikuga — tema nüüd mõni
töömees,“ parastab Siim, „jätab streki hooletusse
ja laseb sisse kukkuda. Mina pidin ka kord sinna
strekki minema, aga et ta ohtlikus seisukorras oli
ja kordaseadmine palju hoolt ja vaeva nõudis, siis
läksin parema meelega sinna, kus põlevkivikihid
on kõvemad ja raskemini väljavõetavad ja kus suits
tööd takistavalt kauem sees seisab.“

„Maastik seletas jälle, et süüdi olevat uued
töölised, keda sinna tihti on saadetud ja kes pole
osanud strekis töötada,“ vaidleb Saakar, „polevat
ju selles strekis oma kindlat artelli.“

„Eks siis tema oleks võinud ju uusi õpetada,“
ütleb Siim üleolevalt. „Aga vaadake — tema on
asunik ja asunikud peaaegu kõik on laisapoolsed.
Nemad harivad oma põldu ja saavad sealt leiva.
Kaevanduses käiakse oma tööst puhkamas ja suitsu-
ning viinaraha teenimas. Paljukese nad nende lõ-
bude peale raha vajavad ja sellepärast võivad stre-
kis nahka vedada. Aga meie peame tööd lõhkuma,
et toita endid ja oma perekondi. Mina küll asuni-
kuga tööle ei lähe ega soovita teilgi minna.“

„Kui kümnik määrab, mis siis teha. Ega vastu
vaielda ei tohi,“ ütleb Saakar.

„Tohib küll,“ naeratab Siim, „mina ei läheks
asunikuga tööle ja valiksin endale teise paarimehe.
Aga noh, teie, kui nii väga soovite, võite ju minna
— näete — Maastik juba ronibki üle kanali silla,“
irvitab Siim.

„Ei,“ hüüab Saakar, „ka mina ei taha siis nen-
dega tegemist teha, kui nad laisapoolsed on. Hea,
et ütlesite, nüüd ma tean.“

Kontor on puupüsti inimesi täis. Saakaril on tegemist, enne kui sisse pääseb. Ka Maastik trügib sisse. Saakar ei pane teda tähelegi, püüab isegi temast eemale hoiduda. Kell lööb viis ning kümnik alustab töölemärkimist. Hõikab samuti töökohti, nagu eilegi ja töölised vastavad nime ning töönumbri ütlemisega. Nii jõuab kord ka seitsmenda streki kätte, kuid keegi ei vasta, ka Maastik mitte.

„Noh, seitsmenda streki mehed, miks teie ei vasta?“ pärib kümnik.

„Pole sinna minejaid,“ hõikab Saakar, mille peale siit ja sealt naeruturtsatusi kostab.

„Ah-ah, küll pärast räägime,“ ähvardab kümnik ja hakkab edasi märkima.

Saakar ootab ja vaatab, kas kuhugi mujale meest ei vajata, kuid õnnetuseks on kõigil paari-mehed olemas.

„Noh, seitsmenda streki mehed, mis teiega saab,“ pärib kümnik märkimise lõpul.

„Ei tea,“ vastab Saakar, „tööle minna tahaks küll, aga kuhugi teise strekki. Ma pole sissekukkumises süüdi ega oska ka sissekukkumist likvideerida.“

„Aga teie, Maastik, kas tahate vanasse tagasi?“

„Lähem küll,“ venitab Maastik, „kui streki kordaseadmiseks päevatööd annate.“

„Seda võite saada,“ kinnitab kümnik, „Saakar, teie lähete ka, teist tööd praegu anda ei ole. Kui teie sellega ei lepi, peate koju pöörduma.“

Koju Saakar ei taha ja peab siis leppima põrgu-auku minekuga.

„Lähme,“ käratab ta Maastikule, mõeldes, et küll nüüd Siim jälle irvitab tema saamatuse üle. Las irvitab, mõtleb Saakar laos tormilatarnat korda seades. Edaspidi aga tarvis üks korralik strekk muretseda ja korralikud töökaaslased otsida.

„Egas meil seal nüüd viga ole,“ seletab Maas-

tik kaevanduse avausele lähenedes, „teeme palju teeme, sada kakskümmend kaheksa marka ikkagi saame päevas.“

„Tükitööga saaksime rohkem,“ ütleb Saakar

„Saaksime küll rohkem,“ nõustub Maastik, „aga siis peaksime ka kogu aeg vahetuse kestel nii töötama, et särk seljas suitseb.“

„Mis sellest, et suitseb, kui aga raha tuleb,“ arvab Saakar, ärrituses Maastiku sõnadest. „Raha, raha, vaat seda on tarvis. Jalutama kaevandusse ei maksaks tulla, kodus oleks parem magada.“

Nähes, et see päevatöö ikka rohkem Saakarit ärritab, esineb Maastik uue trumbiga, millega arvab Saakarit rahustada suutvat.

„Vaata, noormees, sa oled uus mees ja ei tunne veel kaevandust ning neid töökohti. Raha võib meie strekist rohkem kui kuskilt mujalt saada: ta on pehmem kui teised — põlevkivi saab vähema vaevaga kätte, surf lähedal, suits väljub rutem ja ei takista tööd, edasiminekuga jookseb märke, mistõttu ta on ka alati kuiv.“

„Ma ei kahtle, need head omadused võivad sel strekil olla, kuid neist on veel vähe, et raha teenida,“ arvab Saakar.

„Mis siis veel peaks sinu arvates tarvis olema?“ pärib imestunult Maastik.

„Puuduvad mehed, kes suudavad sealt raha välja kärutada,“ irvitab Saakar.

„Mis nüüd meestesse puutub, siis tarvis neid valida ja igäühte mitte strekki lasta“ — nõustub Maastik, „tarvis on alaline artell hoolikatest meestest kokku seada.“

Kõigepealt tarvis asunikud välja ajada, mõtleb Saakar, kuid ei ütle seda paarimehele.

Vaidlusega on jõutud kaugele maa alla — juba tuleb vastu nende käik, kus tarvis paremale poolele pöörata.

Siin on koht, kus eile vagonett maha jooksis — seal tulevad murdunud kaitsepostid — kõik nii tuttav, nagu oleks ammu neid radu tallanud, mõtleb Saakar.

„Kaitseposte on öösel veel murdunud, aga praksumist pole enam kuulda,“ mainib Saakar.

„Vajus juba, kus vajuda andis,“ selgitab Maastik, „küllap nüüd jääb peatuma.“

Raudteepealne tuleb uuesti kindlustada ja murdunud kaitsepostide asemele uued panna. Eemalt hakkavad juba paekivipankadest koosnevad kivilahmakad paistma ja lähemale minnes seisab neid meeste ees hiiglakuhi, kuhu nad risti-rästi on kukkunud. Mitme meetri pikkused ja meetri pakused kivilahmakad irvitavad vastu kui ohtlikud vaenlased, kellele lähenemine on kardetav. Kõrgemal kuhja otsas on nad lühemad ja õhemad.

„On aga tulnud,“ imestab Maastik.

„Noo on,“ kähistab Saakar, sest nähtav pilt oma õudusega tahab vägisi keelepaelad kangestada ja vere soontes tarretama panna. Saakar tunneb isegi, kuidas ärevus teda ründama ja valdama hakkab. Ka Maastik on näost valgem kui harilikult, küllap ka teda kui vanemat põlevkivikaevurit on samuti vallanud õudustunne. Üle nelja meetri kõrgust ja kaheteistkümne meetri laiust kuhja ning kõrgel pea kohal asuvat paari meetri kõrgust tühja kuplit ei saa vist keegi rahulikult vaadata. Õudust suurendab just hiiglasuur — kuue-seitsme meetri kõrgune avaus, mis küll enamikus paekivi lahmakatega täidetud, aga siiski tipus omab paari meetri kõrgust tühja ruumi, kus kupli servades lahtised paekivikihid ripnevad, ähvardades alla kukkuda. Ainult aja küsimus — millal.

„Just nagu surma järele lõhnaks,“ kogeleb Saakar.

„Jaa, jaa,“ nõustub Maastik, surmaga on siin

palju maadlemist. Kogu sissekukkumise ärtes ripendavad meile siit nägematud paekivilahmakad, millised iga hetk kaela kukkuda ähvardavad.

Maastik võtab poolteise meetri pikkuse teras-
kangi, ronib ettevaatlikult kinnise seina äärest
paelahmakate otsa, annab Saakarile eemaldumiseks
märku ja kaalub siis kangiga suuri paekivilahma-
kaid alla, millised parinal raudteele kukuvad.

„Näed, olidki lahti, oleksid varsti omaenese
raskusega alla vajunud,“ arvab Maastik ja seisatab,
et edaspidise tegevuse üle veidi mõelda ja kuhja
ning kupliga lähemalt tutvuda.

Ka Saakar läheneb uuesti kuhjale, et Maastiku
tegevust jälgida.

„Aga sinu pea kohal on lahtised tükid,“ tun-
neb Saakar hirmu Maastiku saatuse pärast.

„Allalaskmist tarvis ülevalt tipust jätkata, siis
pole ohtu karta,“ hakkab Maastik üles ronima.

„Ega siin eest ära minna ei saa, kui pea kohalt
tükid kukkuma hakkavad, näed, kui vilets ja pikal-
dane on liikumine säärase lasu otsas.“

Kupli tippu jõudes koputab kanglotsaga vastu
lage, mis vastu kõliseb.

„Ilus! Lagi on kinni,“ rõõmustab Maastik,
oleks ta vastu kobisenud, siis võiks arvata, et need
ülemised kihid on veel lahti.“

Maastik hakkab jälle lahtisi tükke alla laskma,
millised esmalt kuhja otsa kukuvad, sealt aga alla
Saakari jalgade ette libisevad.

„Meid vist tullakse vaatama,“ hõikab Saakar
Maastikule, „tuled lähenevad.“

„Mõned uudishimulikud naabrid, kes nad muud
on,“ vastab Maastik ja silmab, kas lähedal on veel
lahtisi tükke. Kui veendub, et ei ole, istub kõrge
kuhja otsa, ning hakkab suitsetama.

„Kui mõnus on puhata peale rasket ja ohtlikku
tööd,“ hüüab sealt.

Lähenejad ongi naabrid, nende vastasnaabrid, ungarlane ja tema paarimees.

„Jõudu kah,“ ütlevad kooris, „kas suits liiga teeb, et maa peale, vabasse õhku ronima hakkate,“ küsib ungarlase paarimees.

„Ega neil palju puudu,“ lisab ungarlane, „kui veel kukub, näevad juba päikesevalgust.“

„Maastik hakkab siia vist rahvamaja ehitama,“ naeratab ungarlase paarimees. „Nüüd, sügisel, temal kui popsikoha pärisperemehel vilja salved täis, kukur pungil, ähvardab lõhkeda, mis nüüd muud, kui hakkab omas rahvamajas töölistele maksuta kõnesid pidama, tööliste paradiisist ja muist häist asjust. Ongi juba kõnetooli roninud, eks siis paja meile ka midagi, kui hästi läheb, maksab kaevandus päevatöö arvel kõne välja.“

„Ärge naerge ühtegi, Maastik on ikka vahva mees, et julgeb säärase kuhja otsa ronida ja paelahmakaid alla lasta,“ vastab Saakar vaikiva Maastiku asemel.

„Sa, uus mees, tahad Maastikule abiaks hakata, aga parem lase jalga. Maastik võib sind surmatagi, kui hakkab paelahmakaid alla pilduma.“

„Kas on õudne töö,“ pärib Saakarilt ungarlane, „ajab teinekord juuksed püsti?“

„Pole viga,“ vastab Saakar, „külmajudinaid vahest tekitab, aga nendega võib leppida — harjuda.“

„Mis me ikka oma lobaga nende kallist aega viidame, neil on vist päevatöö, kaevandus saab kahju,“ muheleb ungarlase paarimees ja pöördub minekule.

„Kasige aga minema,“ hüüab kuhja otsast Maastik, „mis te muidu haugute, ega konti selle eest ei anta.“

„Kas te kuulete, kordki elus leiab Maastik paja sõna,“ kostab lahkujate naer, „tarvis seda Sii-

mule, Maastiku vaenlasele öelda, et ta teaks ettevaatlik olla. Ega ta enam Maastiku teravmeelt ei ületa.“

„Külm hakkab,“ pahandab Saakar „peaksin midagi tegema.“

„Too tühi vagonett ja hakka raudteelt paekivitükke sisse pilduma,“ õpetab Maastik.

„See juba läheb,“ nõustub Saakar ning ruttab vagonetti tooma. Poole tunni pärast on ta aurava seljaga tagasi ning istub paelahmaka servale hinge tõmbama.

„Istu aga pealegi, aega meil on, päevapalk tuleb ikkagi,“ viskab Maastik vasara eemale ning hakkab suitsetama. „Tagusin vasaraga neid paelahmakaid, nahk läks soojaks.“

„Sa oled asunik,“ püüab Saakar jutule uut suunda anda, „kas maa teid, asunikke, ei toida, et peate veel kaevanduses töötama?“

„Või see pisike maalapike nüüd kedagi toidab,“ nohistab Maastik suitsupilvi puhudes, „eks leiba ja kartuleid ikka saab, aga hoonete ehitus on käsil, maksud suured, pean siis lisa teenima.“

„Ah nii,“ möönab Saakar, „hoonete ehitus on kulukas asi — või seda maapidamine kohe suudab tasuda.“

„Vahel takistavad kodused tööd kaevandusse tulekut, siis nad lõugavad, et Maastikul ähvardab rahapung lõhkeda ja sellepärast ei tohi iga päev tööle tulla,“ joristab Maastik. „Las itsitavad! Minul on ikka oma väikene maalapikene, ehitan hooned peale, ning nii on siis alati leivasuutäis ning peavari omast käest. Itsitajatel pole sageli midagi. Räbalates ja poolnälginult nad siia tulevad, ja kui siit kord peavad lahkuma, siis pole neil, mida suhu pista, ega kohta, kuhu pea panna.“

„Eks ta ole,“ lausub Saakar, „aga kas siin

mõnda marka koguda ei saa, et häda korral võtta oleks?“

„Mõni mõistlikum mees ehk kogubki, aga neil itsitajatel pole muud kui paljad püksid ja needki katkised. Viin sööb isegi leivaraha, mis veel kogumisest kõnelda. Aga nüüd hakkame väikest viisi tööle. Sul selg ka juba kuivanud.“

Ning suitsetamist lõpetades hakkab Maastik paekivitükke vagonetti loopima.

Mina olen noorem, ma tõstan suuremaid tükke, mõtleb Saakar ja asub suure paelahmaka kallale.

„Oh sa tuline tuhat, raske kui tina,“ imestab Saakar. „Eile nii suured põlevkivitükid olid kerged tõsta, aga seda jõuan vaevalt liigutada.“

„Põlevkivi on kergem kui paekivi,“ seletab Maastik, „mis sa temast punnid, võta vasar ja löö katki.“

Saakar ei taha jonni jätta: häbi oleks kohe esimese raskuse eest tagasi pörgata. Haarab paelahmaka tugevamini servadest, tõstab esiti põlvedele, seab käsi ja tõstab siis rinnale. Niiviisi rinnal viib lahmaka vagoneti juurde, seab veel kord käsi, tõstab kõrgemale ja laseb selle siis vagonetti kukkuda.

„Tarvis tõstmisega harjuda,“ rõõmutseb Saakar võidukalt.

Suuremaid võime kahekesi tõsta,“ soovitab Maastik.

Väiksematega on kergem tegelda, töö edeneb kiiresti ning peagi on vagonett täis.

„Polegi veel tunda, kust ära sai võetud,“ imestub Saakar.

„Kui juba kümnes vagonett täitub, siis vahest alles võid kohta näha, kust on välja veetud,“ sähvab Maastik, „paariks nädalaks seda tööd jätkub.“ Niiviisi veetakse vagonett vagoneti järel välja. Saakar toob tühja, Maastik valmistab kraami, lõ-

hestab puurkangiga hiiglalahmakaid ja lööb neid siis pärast vasaraga parajaiks tõstmistükkideks.

Päris kerge ja lõbus on töötada, kui strekk ei paugu ega ähvarda kaela kukkuda, mõtleb Saakar viiendat tühja vagonetti tooma minnes.

Vesi ja pori teede peal teeb aga veel liiga, saapad kipuvad ligunedes märga läbi laskma.

Tühja vagoneti toomisega on Saakar juba harjunud, ta teab, millise plate sooned risti üle tee jooksevad, kus siis vagoneti esimesed rattad rööbastele tuleb juhtida. Mõned vanemad tööliselised on küll temast osavamad, juhtides tagant rattaid rööbastele, aga temal ebaõnnestuvad säärased katsed ja ta peab siis mahajoosnud vagonetti tõstma hakkama. Täna päevatööd tahab ta ka veidi oma huvides kasutada, uurides, kuhupoole kuskil plate peal vagonett viltu jookseb, sest paistab, et just teadmatus põhjustab kõrvalejooksmist — tema pöörab siis vagoneti vasakule poole, kui tarvis on paremale pöörata. Juhtub ka arusaamatuid viperusi — pöörab küll õigele poole, aga vagonett jookseb siiski maha. Tagant juhtimist pole kerge ära õppida. Kindlam on eest rattaid juhtida, sest siis võib näha, kus rööbaste otsad asuvad.

Tööd lõpetades kiirustab Saakar kojuminekuks, et Mihkli ja Etsi käest pärida, kui tema kohvriga vahest kõik korras ei juhtu olema. Teel ungarlasest mööduda tahtes peatab see teda ja pärib, et kuhu nii rutatakse.

„Kuju, kuhu mujale,“ vastab Saakar.

„Kas siis kodu nii armas,“ muheleb ungarlane.

Saakar tunneb enda küsimusega veidi solvatud olevat ja vastab irooniliselt naeratades:

„Kust nüüd poissmehed armsa kodu saavad — siin kaevanduses on see abieluinimeste ainuõigus. Neil on väike puhas toake ja noor kena naisuke akna juures ootamas, puhas põll ees, et väsinud

mehele lõunat lauale kanda, kui see koju tuleb. Minu poissmehekorter on kui hullumaja, kus sünnib igasuguseid võimalikke ja võimatuid juhtumeid, lisaks sellele veel tahmane kui põrguauk, kus vanakuri käib jooobnutega pidutsemas.“

„Nii halb see poissmeeste elamine ja olemine nüüd siiski ei ole,“ arvab ungarlane, „kui leiad, et abielulistel mugavam on, eks siis või ju abielluda.“

„Kerge öelda, abiellu, kui ise abielus oled,“ pahandab Saakar. „Igamees ei saa säärase õnnega hiilata — mõned mehed on vanapoisteks loodud, ja mina kuulun ka säärase liiki.“

„Või nii,“ muigab ungarlane. „Seal all, viimases barakis, ongi vist su eluase, olen näinud sind sealt vasakult teine uks tihti sisse ja välja käimas. Mina elan üleval teisel korral. Kui lubad, tulen juttu ajama, tahaksin midagi oma streki suhtes kõnelda.“

„Palun, palun, teed mulle seega tõsist heameelt,“ vastab Saakar. „Streki asjadest olen ma eriti huvitatud.“

„Ma tulen siis juba täna,“ tähendab ungarlane.

„Palun, kõige suurema lahkusega, aga tule nii veidi hiljem, kui mul juba poes käidud.“

Kodus leiab Saakar tühja toa: Mihkel ja Ets on juba tööle läinud ja ka vanameest pole näha. Kohvrit silmates tunneb ta heameelt, et see seisab tervena ja puutumatuna koiku veere all.

„Tore, kui alati nii üksinda tööväsimumusest puhata saaks,“ hõiskab ta. Raamatuidki võiks mu-retseda, siis poleks nii igav. Teisi sihte on veel varajane arutada, näib, kuidas töö läheb ja kuidas raha koguneb. Raha, raha ja veel kord raha, see peab praegune hüüdsõna olema. Rahata on kõik elusihid ja töökavad paljad õhulossid. Raha, see on praegusajal see, mis inimväärtusele kaalu aitab

lisada ja inimselgroo sirgena hoiab. Tarvis nüüd poodimine kuga ja toiduvalmistamisega rutata, ning selleks ajaks peavad köögitööd tehtud olema. Aga see preili... meenub Saakarile eilne kohtumine poes, kas ta ka täna tuleb ja kas...

Poes käies vahib Saakar nagu vägisi ringi, et kas kuskilt ilmub jälle see naisolevus, kuid kahjuks või õnneks pole teda täna näha.

Nagu kahju oleks, et ei näinud, mõtleb Saakar toiduainetega kööki astudes. Tahab siis pliidi alla tuld teha, kuid leiab, et põlevkivi on vähe ja puud süüteks üldse puuduvad.

„Äsja suitsust tulnud ribi pakub küllaldaselt head einet,“ mõtleb ta ja hakkab toiduainete pakke lahti harutama.

Vaevalt on ta söönud ning ülejäänud toiduained kohvrissi peitnud, kui uksele koputust kuuleb.

„Juba tulebki,“ mõtleb Saakar uksele vastu minnes.

„Ei oodanud vist nii vara minu tulekut,“ märkab ungarlane tuppa astudes Saakari kohmetust.

„Ole mureta,“ vastab Saakar. „Tulek on küll soovitud ajal, kuid minu vastuvõtutoad pole kuigi kohased oma korratusega. Elame küll ainult neljakesi, kuid kaaslaste harjumuste tõttu on neid raske korras hoida.“

„Suured ruumid, tuba ja köök, siin ela kui parun,“ arutleb ungarlane pingile istudes.

„Suurust neil on, aga kes teab, kui palju uus-tulnukaid veel juurde saadetakse, viimaks jäävad veel kitsaks,“ vastab Saakar koiku serval istet võttes.

„Meil seal üleval katusekambris tuba ja köök kõik ühes, pole kuigi mõnus neljal inimesel elada,“ väidab ungarlane.

Neljakesi — ta pidi ju hiljuti abiellunud olema

— kust siis need lapsed, mõtleb Saakar, tundes suurenevat ärevust.

„Kaks naiseõde elavad meie juures, sellepärast oleme neljakesi,“ lisab ungarlane nagu Saakari mõtteid lugedes.

„See preili on seal,“ torkab Saakarile mõttesse ja ta tunneb, kuidas veri talle näkku lööb.

„Naiseõed jäävad pikemaks ajaks meie juurde ning soovivad toidumuretsemisele kaasa aidata — mõtlesime siis platvormile suuri vaguneid laadima minna,“ seletab ungarlane, imestades Saakari äki- list vaikimist ja ebaharilikku käitumist. „Siis saavad ka naiseõed mind töös aidata.“

Ungarlase juttu katkestab müra välisukse taga. Lõbusas tujus lällutades astuvad sisse kaks sõpra: endine politseiametnik ja Narva linna kodanik Lall.

„Mine aga mine,“ tõukab Lall vanameest, kes Saakarit silmates seisatama jäänud. „Vaatame ka, mis noorhärja teeb ja kuidas temal töö on läinud.“

Ärevusest rünnatud Saakaril lähevad nüüd imestusest silmad suureks ja avatuks jääb suu, mis küsida oleks tahtnud, et kuidas — kas jälle purjus? Leivaraha ei ole, kust saite siis viina?

„Noorhärja, näete, mul on vanahärrast väga kahju, teda ei võetud vastu, arst leidis vea ja tunnistas mittekõlblikuks kaevandustöödele,“ läheneb Lall Saakarile, jättes vanamehe uksepiida najale seisma. „Nüüd ta vaeseke peab jälle uut teenistust otsima minema.“

„Aga miks te jälle joote? Viina peale kulutatud raha oleks paremini kõlvanud vanahärrale leiva- ja reisirahaks,“ leiab viimaks Saakar, mida öelda sellele igavesele pahede juurele Lallile.

„Kurbusest, kurbusest, kallid noorhärja,“ vastab Lall kummardusi tehes ja heameelest keksides, et Saakar temaga kõnelema hakkas. „Tahtsime

pisut lohutust saada kurva juhtumi puhul, noorhärä. Pole ju kerge vanahärral jälle uut teenistust otsima minna, näete, kui kurvalt ta uksepiidale toetub.“

„Jaa muidugi, kui viinast väsinud ollakse,“ pilkab Saakar. „Teie, Lall, olge viisakas inimene ja tehke üks tõeline heategu ning viige vanahärä magama.“

Vanamees avab suu, tahab vastata, kuid Lalli ähvardavat pilku nähes loobub kavatsusest. Laseb siis häbelikult silmad alla, sosistab sõnu, milledest aga võimatu aru saada, ning katsub siis teha arglikke samme oma koiku suunas.

„Ah sind ka,“ siunab Lall vanamehe poole minnes, „ise tellisid, et anna kohe üks teeklaasitäis, aga nüüd, nonoh — ära kuku ühtigi, toetu oma Lalli vastu, kes kindel kui müür.“

„Niikaua kui vanahärral on raha ja Narva linna kodanikule Lallile viina ostab,“ lisab Saakar Lalli sõnadele.

Ungarlane naeratab ning Lall viskab kibestunud ja ähvardava pilgu Saakarile. Vanamees ei rõõmusta pakutava abi üle. Palju enam katsub Lallist lahti saada ning üksi oma koiku poole tuiگردada. Nähes, et teda ei sallita, taganeb Lall mõne sammu, ning vurre keerutades möödab vanameest pealaest jalatallani.

„Kui just ei taheta abi,“ — lausub ta seejuures, „parem siis juba laulan üks laul ja tantsin üks tants. Üks vene laul ja vene tants, vanahärä oli ka omal ajal endise Vene riigi politsei kõrgem ametnik.“

Vanamees on jõudnud oma koiku juurde, viskub pikali ning laseb üksikuid sõnu kuuldavale, milledest aga aru ei saada. Lall see aeg joristab mingit vene laulu, trambib jalgadega ning püüab jäljendada vene tantsu.

„See on vist unelaul vanahärrale,“ pöördub Saakar ungarlase poole.

„Ei! See oli teile,“ viskab Lall pea kuklasse ja ajab rinna ette. „Vanahärra on joobnud ning uinub laulutagi, aga teie istute kurvalt ja teid tahaksin lõbustada.“

„Teete hästi, kui väljute,“ lausub tagasihoidlikult Saakar.

„Vaadake, noorhärрад, mina, Semjon Lall, viiskümmend kaheksa aastat vana, oskan ja suudan päris ehtsat vene korobotškat tantsida ja laulda. Lähenedes noormeestele lisab poolsosinaga: „Ostke ainult üks teeklaasitäis. Teie ei usu minu võimesse, aga küll näete, kui painduvad mu kondid on ja kui kergeid liigutusi suudan teha. Ainult üks teeklaasitäis ja kohe saate siis kuulsamaid vene laule kuulda ja vene tantse näha.“

„Teie, Lall, olge kordki viisakas inimene, ärge meid enam tülitage ja minge parem oma korterisse. Teie sõber, vanahärra, ei taha ka teid rohkem näha, komberdas üksi koikusse ja pikutab seal nüüd rahu-likult. Aga öelge enne, kust te viina ostmiseks raha saite, eile ei olnud kummalgi seda.“

„Raha, raha! Või meil rahast puudust on. Võime teilegi viina osta,“ lallutab ja trallitab Lall.

„Ega meil siin jutuajamisest enam midagi välja ei tule,“ pöördub Saakar ungarlase poole, „kas meie ei läheks veidi jalutama?“

„Oo — jaa,“ tähendab Lall, „kui küsida tohin, mis jutud need härradel ajada on? Mina olen alati abivalmis. Kas kosjajutud?“

„Teid on kõige vähem siia tarvis — tehke aga, et minema saate.“

„Kosjajutud jah,“ eemaldub Lall naerdes. „Ma tean — ei ole saladus, Stefani proual on kaks õde, ilusad nagu maalitud pildid. Minugi vanamehe-

süda hakkab kiiremini lööma, kui neid näen, aga noh . . .“

„Tehke, et minema saate, kas kuulete,“ vihas-
tab Saakar.

Väljumise asemel hakkab aga Lall laulu joru-
tama.

„Välja,“ kärgatab Saakar püsti tõustes.

„Teie,“ muigab Lall — „kes teie olete, et mind
välja hakkate ajama. See on ju siin kaevanduse
korter ja teid ma ei tunnegi Peale selle olen
vanahärrale külla tulnud, arvates, et temal sama-
sugune õigus on külalisi vastu võtta nagu teilgi,
ärge pange seda pahaks, noormees.“

Lall viskab jälle pea kuklasse — ajab rinna
ette, keerutab vurre ning hakkab siis pika ja tähtsa
sammuga vanamehe koiku poole minema.

„Lähme üles, meie korterisse,“ teeb ungar-
lane ettepaneku.

„Lähme välja jah — siit ussipesast,“ nõustub
Saakar.

Väljutakse. Majanurga juures, kus trepp tei-
sele korrale viib, peatutakse. Ungarlane võtab
Saakaril käe alt kinni ja ütleb nii lahkelt ning kut-
suvalt, et „lähme“.

„Ei, ei! Teile küll mitte,“ püüab Saakar vastu
ajada, „pole ma nii korras, et sinna võiksin minna.
Lähme parem raudteele, kus ka segajaid ei ole.“

„Noh, Saakar, mida sa nüüd kõneled,“ pahan-
dab ungarlane. „Lähme,“ ütleb siis nii otsusta-
valt, et Saakar enam vastu puigelda ei suuda.

„Ah, kus on nüüd head vaimud, kes mind sel-
lest teekonnast päästaksid,“ ohkab Saakar mõttes.
„Ise ma küll salakavala saatuse küüsisst vabaneda ei
suuda, see preili, see on ju vististi seal . . .“

„Palun, astu ees,“ soovitab ungarlane trepi
kohale jõudes.

Kas siis ikka pean minema, kas pole teist pää-

seteed, vilksatab veel viimane lootusekiir Saakari mõtetes. Jalg ei tõuse enam ja Saakar seisatab, vaadates tagasi õhtuse päikese kullast lõkendavale paemäele ja niidule.

Kui ilus, kui armas oleks seal nüüd jalutada ja sügisest looduseilu nautida, mõlgub Saakari mõtetes.

„Palun,“ julgustab ungarlane, „trepp on küll kitsas ja väga püsti, kuid üles siiski saab.“

Pean siis ikka tõesti minema, tuleb veel kord Saakarile mõtetesse. Ja siis kui imelikust jõust tõmmatuna lippab Saakar üles.

„Niiviisi,“ kiidab ungarlane Saakarile järele jõudes ja temast mööda minnes. Esimesest uksest möödub ungarlane ja siis järgmise ukse lingi järele sirutab käe.

Kui nüüd viimasel hetkel jalga lasta, läbib Saakari mõtte. Kuid on juba hilja: uks on lahti ning viisakalt palub ungarlane teda sisse astuda.

Selle korteri aknast vahtiski see preili, läbib piksenoolena salajane ärevus Saakari südant, pannes vere kiiremini voolama ja puna palgeisse. Jaladki nagu komistaksid üle ukseläve astudes.

„Siin meie korterinaaber,“ tutvustab ungarlane toas olijaile tulijat, kuid nime on ta äkki nagu unustanud.

„Saakar,“ kogeleb kuidagi ebakõlavalt tulija viisakat kummardust tehes.

„Härra Saakar,“ kordab ungarlane, „ja siin minu abikaasa.“

Saakar tunneb, kui seisaks ta kuumadel sütel, mis kõrvetavad ta jalgu ja ajavad kuumaks ning higiseks ta keha. Kuidagi suudab ta paar sõna öelda ja pigistada uue tuttava kätt.

„Pole meil istetki, mida võiks külalisele pakuda, vahest ehk toetute sellele,“ viipab perenaine akna all laua juures seisvale tabureti ja tooli vahe-

pealsele istmele. Saakar silmab korraks pakutud istet, laseb siis pilkudel ringelda, nagu otsiks veel kedagi, kuid otsitavaid pole näha.

„Toole ega diivanit meil ei ole, kuid on pingikesed ja kastikesed, kuhu ka toetada võib,“ lisab omalt poolt ungarlane.

Võtnud istet, silmitseb Saakar lähemalt puhast toakest, kastikestest ja lauastest meisterdatud lauakesi, pingikesi ning muid tarvisminevaid asjakesi, puhast pliiti ja puhtaid potikesi sellel. Siin hiilgab puhtusest ja iga asi on omal kohal. Saakarile meeldib väga see korrastatud tuba ja tal on nagu kahju, et temal säärane puudub.

„Segame ehk pereprouat siin teie toimingutes?“ vabandab Saakar.

„Mitte sugugi, palun, tundke end kui kodus,“ naeratab pereproua.

„Bertakene vabandab meid, tahtsime streki asjus kõnelda, mis toatibukest muidugi ei huvita,“ naeratab ungarlane pereprouale ja võtab siis Saakari vastu istet.

„Oled uus tööline ning vahest ei tunne veel kaevandustöölise kombeid ja eluviise,“ hakkab ungarlane tööasju arutama. „Võib juhtuda, et kogu kuu hoolikalt töötad, kuid palga järele minnes selgub ebameeldiv üllatus, et palgalehel pole pooltki seda summat, mida arvasid teeninud olevat. Häda seisab selles, et strekkides töötatakse artellidega, millede tööiseloom sarnaneb kommuunidele ja millede töö produktiivsus ei olene ühest püüdlikust töolisest. Kui on alaline artell ja selles tugevad ning püüdlikud mehed, siis võib palka loota. Oma ja paarimehe töö on teada, aga teadmatuks jääb teise vahetuse töö. Kui seal pole alalisi mehi, siis kipub alati palk võssa minema. Juhuslikud töölised ei armasta suurt töötada, sest neil on teadmata, kuidas enne neid on töötatud ja kuidas teine vahetus

töötab. Võib ka ette tulla, et ühes strekis on iga päev ise mehed, kellel eelolevatest kaaslastest aimugi pole. Muidugi tehakse siis laisklemisega tööpäeva, aga mitte tööd ennast, sest arvatakse, et kui tükitööga päevapalka ei saa, siis kaevanduse juhatus maksab hariliku päevatöölise päevapalga, see on sada kakskümmend kaheksa marka. Tükitöö töötasu makstakse kantmeetrite pealt. Igal esimesel kuupäeval tullakse strekki ja möödetakse ruum, kust möödunud kuu jooksul põlevkivi välja on võetud. Ühe kantmeetri väljavõtmise eest makstakse sada marka. Tasu saadakse ka raudtee ehituse ja kaitsepostide paneku eest. On kuu jooksul strekis tehtud tööde üldväärtus kokku võetud, siis jagatakse see summa samas strekis märgitud tööpäevade peale. Nii saavad tööpäeva kohta kõik artelli liikmed ühesuuruse osa, vaatamata sellele, kes tööd tegi ja kes mitte. Töölised on sellest teadlikud, ning enamjaolt vahetatakse strekke ikka esimestel kuupäevadel, kui oma strekis tööd ära antud ja uues endise artelli tööd vastu võetud. Töö produktiivsus muidugi oleneb suurel määral tööliste töötahtest, võimetest ja eluviisidest. Töö enesest on raskepoolne ja pingutust nõudev. Mõnel töölisel puudub tahe end töö juures viimase võimaluseni pingutada, arvates, et ka väiksema palgaga võib ära elada ja sellepärast pole tarvis nii rassida. Teised jälle on niisugused, kes tahaksidki rohkem teenida, kuid nad on jälle kas kehaliselt nõrgad või pikaldase iseloomuga. Kummastki pole head töömeest loota. Kolmandad on napsitajad. Juba palga-laupäeval ei taheta hästi töötada, peetakse nõu, kus ja kuidas napsitada, ja vaadatakse, kunas aga palgamaksmine algab. On palk käes, siis algab napsitamine, mis vahel kaks-kolm päeva kestab. Igal juhul napsitajatest esmaspäeviti suuri töömehi loota ei ole: alustatakse küll tööd,

kuid see ei lähe, ja on teisigi hädasid olemas. Loo-butakse tööst ning minnakse napsitama. Ma ju ütlesin, et tahan platvormile suuri vaguneid laadima minna. Minu asemele võidakse mõni nõrgapoolne mees määrata, mistõttu siis töökiirus allamäge hakkab minema. Paarimees juba ütles, et tema saamatu mehega ühes töötama ei hakka, parem katsub kuhugi teise strekki üle minna. Kui tema ka lahkub, võidakse asemele määrata viletsamad mehed, kui meie oleme, millega ka siis palgalootused kokku kuivavad. Oleme nüüd uuel kuul üle nädala kõvasti töötanud ja ei tahaks neid teenitud markasid tuulde pilduda lasta. Kui ma platvormile lähen, kas sa siis ei tahaks minu asemele meie strekki minna?“ pöördub ungarlane küsimusega Saakari poole.

Saakar on kogu aja hoopis teiste küsimustega tegelnud, kus need preilid praegu viibivad, kas jõuavad enne koju, kui tema ära läheb ja kust nad pärit on, kas tema täna õhtul ka seda teada peaks saama. Samme kuuldes on põnevusega kuulatama jäänud, kuid petlikud sammud on kuhugi mujale kadunud. Nii pole ta ka hästi kuulnud, mis temale seletati ja mida temalt küsiti, nii et satub ärevusse ja ei tea, mida vastata. Ungarlane jälle peab Saakari vaikimist järelemõtlemise tunnuseks, ning hakkab oma strekile reklaami tegema.

„Ma tean, mõneski suhtes on meie strekk teie omast halvem; põlevkivikihid on kõvemad, vett on sees, suits takistab tööd kauem, aga need halbused ületab artell, kus on kõik tublid ning tugevad töömehed. Palka saad poole rohkem, kui praegu. Maastikuga pole veel keegi raha saanud.“

Kui ussist nõelatud, virgub Saakar lõplikult oma mõtetest Maastiku nime kuuldes. Ta tunneb, kui alandaks tema enesetunnet ja töövõimet Maastikuga ühes töötamine.

„Ma tean seda,“ vastab Saakar ebamääraselt punastades, „kuid kümnik ei lasknud teise strekki minna.“

„Asi on nii, et kui kord oled halba strekki või halba artelli kukkunud, siis on sealt raske välja saada, sest ei leidu nii kergesti asemeleminejaid, mida kümnik väga hästi teab. Aga kui mõni teine artell sind endale nõuab, siis lahkumiseks takistusi ei tehta. Vähemalt saad siis töömeeste hulka.“

Saakar hakkab nüüd taipama, milles asi seisab.

„Muidugi heameelega tuleksin teie artelli,“ juubeldab Saakar, „kuid ma olen vilumatu ega suuda sellepärast nii kiiresti töötada kui teie mehed.“

„Sellest pole viga,“ lohutab ungarlane Saakarit, „selle tööga võib ruttu harjuda. Alguses paar päeva on võõram, aga siis töötad juba nagu vanatöoline kunagi. Peaasi, kui aga on tööindu ja sitkust — töötempo kiireneb siis iseenesest.“

„Kui nii, siis pole mul midagi ületuleku vastu,“ mõnuleb Saakar heameelest, siis saab ju põlatud Maastikust lahti ja ka Siimule võib öelda, et ka tema nende asunikkudega tegemist ei tee.

Trepi pealt kostab sammude müdin ning sinna sekka juba Saakarile tuttav häälekõla. Saakar jääb kuulatama. Sammud lähenevad uksele — seisatavad ja ukse link vajutatakse alla.

„Nii, nüüd siis on saabunud oodatud hetk,“ saab Saakar veel mõelda, kui uks lahti tõugatakse ja kaks noort naist sisse tormavad.

„Härra Saakar“ — ütleb ungarlane kohkunud naistele, „ja minu abikaasa õed, preilid Langfeldt'id,“ püstitõusnud Saakarile.

Saakar vaatab teravalt tolele neiuile silma, keda ta varem paaril korral on näinud, tunnista-

des, kas temas ei peitu mõni endine tuttav, aga niipalju kui ta meelde tuletada suudab, on see nägu temale uudne. Preilid, ootamatu kohtumise ärevusest üle saades, lähevad jutukaks — ning üldine vestlus kestab peaaegu hilisõhtuni. Ära minnes tundub Saakarile, et ta siiski seda neidu, keda Kaariniks nimetati, kuskil on näinud. Kuid kus? Selles ei jõua ta selgusele, kuigi ta oma koi-kul lamades veel kaua püüab meelde tuletada, keda ta oma kodukoha läheduses ja linnas koolis käies on näinud.

Laupäeval varakult tööst vabanedes läheb Saakar lähemasse alevikku, et muretseda enesele mõningaid hädavajalikke tarbeasju ja ka lutikate vastu rohtu. Ostud sooritanud, pöördub ta koju minekule, kaenlas väikene pesukauss ning selle sees emailitud supipott ja taldrik. Aleviku seljataha jäädes ning maanteele astudes silmab Saakar enese ees kahte tuttavat kogu, kelles arwab tundvat preilid Langfeldt'id.

Neiud eneste selja taga samme kuuldes pöörduvad tagasivaatamiseks.

„Tervist, preilid!“ — hüüab Saakar mütsi kergitades ja viisakat kummardust tehes.

„Oo — härra Saakar,“ hüüavad preilid nagu ühest suust.

„Milline üllatus,“ jätkab Kaarin, „tõesti, ei osanud arvata, et teid siin näha võime.“

„Mina aga tundsin teid juba eemalt,“ vastab Saakar. „Meil nähtavasti on ühine tee, kas võiksin end preilidele saatjaks pakkuda, kui ei eksita teie lõbusat keskustelu?“

„Oo ei, mitte sugugi,“ hüüatavad preilid jälle nagu kokkuräägitult, — „palume“.

Nõnda juteldes jõutakse maanteelt külavahelele teele, kus sügisene pori ja vesi edasimineku peaaegu võimatuks teevad. „Et need teelud siin ka nii pahad on,“ kirub Saakar.

„Oo, pole viga,“ saab jutulõnga Siina enda kätte, „meie oleme maal sündinud ja kasvanud

ning vee ja poriga harjunud, ja kui küsida tohib, siis vist ka teie, härra Saakar?”

„Ja muidugi, ka minu sünnipaik on maal ja kogu ni veel sügavas metsakolkas,“ vastab Saakar.

„Ja kui ma ei eksi, siis Tartumaa kandis?“ muheleb Kaarin Saakarit teraselt silmitsedes.

„Ja ka Tartumaa kandis,“ vastab mõtlikult Saakar. Temale ei meeldi see, et preilid ka Tartumaalt pärit on ja nähtavasti ikka varemalt teda tunnevad. Võib ju nende kaudu mõni niidikene isa juurde joosta. Preilid võivad, kui mitte teistele, siis oma sõbrannadele kirjutada, et nende poolt kandist ka keegi Saakari-nimeline noormees kaevanduses töötab.

„Kui huvitav, siis on meil sünnikohaks ühine maakond,“ tähendab Kaarin.

„Tahaksin veelgi vahemaad koomale tõmmata,“ lausub Kaarin aralt. „Ma arvan, olen teid enne kaevandusse tulekut näinud.“

Külma higi ilmub Saakari laubale. Kartustel osutub tõepõhja.

„Ma arvan ainult, kuid see arvamine ei tarvitse veel õige olla, vahest on eksitus,“ püüab Kaarin oma ütlust parandada, nähes Saakari kohkumist ja tusa-tuju. „Kas teie elasite nii paar aastat tagasi Tartus L. tänavas?“

„Aga kohe naela pihta, maksab siis veel kõrvalteesid kasutada,“ ohkab Saakar mõeldes.

„Ja õppisite kaubanduskoolis?“ pärib Kaarin, imestades Saakari kohkumist.

„Elasin küll ja käisin ka selles koolis, preilid mäletavad kaunis täpselt,“ vastab Saakar kaunis uhkelt, seades end võitlusvalmis juhuks, kui temalt hakatakse tema kaevandussetuleku kohta põhjusi pärima.

„Teile paistab ehk imelikuna, et mina võin teid tunda ja teie mind mitte,“ punastab Kaarin, „aga vaadake, süüdi on siin vist küll naiselik uudishimu. Veel keerulisemaks nüüd asi läheb, mõtlete nüüd teie, aga tegelikult on see päris lihtne. Elasin juhuslikult mõned päevad tädi juures. Tädi maja oli tänava ääres, aga see, kus teie elasite, oli hoovi peal. Kooli minnes ja koolist tulles möödusite tädi akendest. Kord ütles täditütar, näidates teie peale, et vaata, see on poiss, kelle tee käib ainult kodust kooli ja koolist koju. Kõrvalkäike mitte mingisuguseid. Ei ta vaata paremale ega pahemale, näeb ainult enese ette. Peale seda nägin teid mitmeid kordi akendest möödumas, teie nägu jäi siis mulle meelde.“

„Ja tundsite kohe ära, kui mind kaevanduses nägite,“ pärib Saakar paremat tuju saades.

„Ja muidugi,“ vastab Kaarin. „Linnas jalutades tulime täditütrega paar korda teile vastu. Teie tervitasite meid, sest olite täditütrega tutvunenud teie korteri perenaise juures, kus täditütar vahel aega viitmas käis. Kuigi olite mind paar korda juba näinud, arvan ma, ei tundnud teie mind siin?“

„Ei tundnud küll, öeldakse, naised on üldiselt tähelepanelikumad ja meelespidamisvõimelisemad kui mehed,“ vastab Saakar.

„See on peagu kõik, mida teist tean,“ naeratab koketeerivalt Kaarin. Vasakpoolsel teeäärel, kasvavate puude varjus, suureneb pori ning nõuab kogu tähelepanu enesele, et kallakul teeserval mitte libiseda. Saakarile meeldib vaikus: ta saab rahulikumalt Kaarini sõnade üle mõelda ja ummikust lahti hargnenud seisundist mõnu tunda.

„Sa, Kaarin, kõnelesid veel, et Saakar olla õpursõdurina Vabadussõjast osa võtnud,“ ütleb Siina, kui porine teesosa ületatud.

„Härra Saakar on ju nii lahke ja vabandab, kui mulle kõike korruga meelde ei tule,“ naljatab Kaarin. „Täditütär, tol ajal ka kooliplika, oli teist väga huvitatud ning rääkis ühte ja teist, millel ka nii olulist tähtsust ei ole.“ Jutulõng katkeb jälle. Seekord küll mitte porise tee pärast, vaid igaihel näikse tegemist olevat oma mõtetega.

Saakar ei tea veel preilide täpsemat kodukohta, milline võib tema kodukohale üsna lähedane olla, sest Laanekõrve Kaarlit tuntakse ju väga laialt.

Vastu tulevad mõned hilisemad tööliselised tööriivastes, millised põlevkiviporiga pruuniks määratud.

„On need ka kaevanduse tööliselised,“ teeb imestanud näo Kaarin, „ja miks nad tööriivastes ringi uitavad?“

„Need on teise vahetuse mehed ja siirduvad koju,“ selgitab Saakar.

„Kuidas,“ kahtleb Kaarin, kas ta õieti on Saakarist aru saanud.

„Tähendab,“ ruttab Saakar paremini selgitama, „need mehed elavad viis kuni kuus kilomeetrit kaevandusest eemal ja käivad igal hommikul kodust kaevandusse tööle ja jälle koju tagasi. Need on enamikus asunikud, kes oma maalapikestele on asumasa, ehitades hooneid ja muretsedes muud elusat ja elutut inventari.“

Teeääres kuski tulbal on plakat, kus antakse teada, et ühel lähemal pühapäeval on mererannas viimane suvepidu. Et pääseda välja kaevanduse õhkkonnast, Saakar juba alevisse minnes mõlgutas peolemineku mõtteid. „Kas ehk preilid suvatsevad pühapäeval ka randa peole minna?“ seab ta nüüd korruga küsimuse.

„Oleme mõelnud küll,“ vastab Kaarin, „Siina ikka ajab peale, et läheme ja...“

„Kaarin!“ hüüatab Siina, „juba jälle sa..“

„Ka mind huvitab merekallas ja seal toimuv pidu,“ katkestab Kaarin Siina ütlust.

„Meeleldi pakuksin end reisu- ja peokaaslaseks, kuigi mul pole suuri kavaleriomadusi.“

„Millised siis need omadused peavad olema?“ pärib Kaarin.

„Pole ma kuigi suur seltskonnainimene ja ajan ainult igavat juttu,“ väidab Saakar.

„Asjata kartus,“ lausub Kaarin tõsisemat tooni võttes. „Meie ei ole seda sorti naised, kes tunnevad huvi ainult võimalikkude ja võimatute lõbusate lugude vastu, meie oskame ka tõsistest asjadest lugu pidada.“

„Usun seda,“ kinnitab Saakar, „tee ehk saame veel käidud, kuid peoplatsile jõudes tabab teid ikkagi pettumus.“

„Pettumus, miks pettumus?“ imestab Kaarin.

„Pettumus tuleb siis, kui kuulete, et ma mitte ühtegi sammu tantsida ei oska.“

Saakari üllatuseks puhkevad neiud laginal naerma.

„Härra Saakar, ärge tundke meie pärast nõnda palju muret,“ ütleb Kaarin tagasihoidlikult.

„Aga veelgi jääb üks kaaluv põhjus ja ma arvan, et see endistest tähtsam on,“ punastab Saakar.

„Missugune veel?“ jäävad neiud küsivalt Saakarile otsa vaatama.

„Vaadake, preilid, olen ka asunik, kes pole veel suutnud oma elamist kaevandusse koondada. Peale muude asjade on minu uus ülikond linnas, kust ma selleks ajaks seda kätte ei jõua saada.“

„Ega siin maal pole rõivastuse suhtes kindlaid ettekirjutusi. Saame sellegagi hakkama.“

Pühapäeva hommikul äratab Saakarit äge kloppimine välisuksele. Enne, kui ta midagi vastata suudab, kistakse uks lahti ja sisse vaarub ning taarub Narva linna kodanik Lall.

„Tere hommikust, noorhärra,“ kogeleb ta jälle joobnud häälega, „tulid vaatama, kuidas elate ja kuidas see eilne guljaitamine preilidega läks?“

„Olge tervitatud, härra Lall,“ vastab lõbusalt Saakar, end veidi üles upitades, et sissetungijat vaadata, „ja olge tänatud meelespidamise eest. Minul läks nõnda hästi, kuidas üldse minna võib. Aga lubage küsida, mis pidu siin jälle pühitsetakse, et nii korralikud napsid on võetud?“

Lall on meelitatud Saakari viisakast käitumisest, keerutab vurre, joristab laulda ning püüab tantsidagi, kuid väsinud jalg ei kuula sõna. Vaevalt suudab veel nõtkudes väsinud keha ülal hoida. Nähes, et tants ei edene, tuigerdab Lall Saakari koiku poole. Lähemale jõudes viskab pea selga, sonimütsi kuklasse ja püüab midagi seletama hakata, kuid kange keel ei liigu sõnakuulelikult — kuuldavale tulevad kähisevad häälightsused, millede tähendusest võimatu aru saada. Väsinud jalg teeb ikka suuremaid nõtkesid ning pillab viimaks omaku maha.

„Mis siis nüüd lahti,“ imestab Saakar koikust välja ronides, „kas hakkate maad mõõtma ja imekombel esimene kupits kohe minu koiku juurde?“

„Käige seenile,“ uriseb Lall seejuures, kuidagi arusaadavalt. „Mis maad mõõtma — näete — inimene veidi komistas ja kukkus.“

„Vabandust palun,“ muigab Saakar. „Pole ime, hobune komistab neljalt jalalt, miks siis mitte inimene kahelt. Palun, lubage käsi, aitan teid üles tõusta, pole veel kombeks põrandal lamada, istuda.“

„Mis käsi,“ uriseb Lall endist viisi, „käige seenile, oskan isegi tõusta ja tantsu pealekauba lüüa. Mina, Narva linna kodanik Semjon Lall, maalermeister ja puha, võin teilegi ukse sildi maalida.“

Edasi Lall toriseda ei saa, sest kukub seliti, kuigi vahepeal on suutnud end istukile ajada. Köögi akna tagant aga kuuldub irvitamist ning naeruturtsatusi. Kolm, neli nooremat töolist, sassis juuste ja jooanud nägudega, püüavad aknast sisse vahtida ja et paremini näha, on üks töolistest enesele midagi jalge alla soetanud. Hetk hiljem lüüakse kaaslaste poolt see jalgade alt ära ja prantsatades kukub mees seliti. Kostab naeru ja sõimlemist. Saakar läheneb köögi aknale, et lärmitsejaid näha ja sündmuste käiku jälgida. Üks töolistest, vist mahakukkuja, on kaika haaranud ja kisades ning lärmitsedes ajab taga teisi, kes põgeneda püüavad. Imestades mõtleb Saakar, et mis neil töolistel temaga tegemist on, ta ei tunnegi neid hästi, pole neile head ega halba teinud. Vististi taheti teda nõogata sellepärast, et teda eile õhtul preilidega jalutamas nähti ja et ta nende tutvust ei lähe otsima. Sellest see Lalli küsiminegi, et kuidas eile preilidega guljaitamine läks. Sulid niisugused!

Koiku juurde tagasi minnes näeb Lalli väljasirutatud käte-jalgadega norisedes magamas.

On see aga üks inimjätis, mõtleb Saakar, ja on nüüd paraja koha leidnud, kus väsimust puhata. Sonimüts on peast võetud ning juuksed tolknevad tolmusel ja süljesel põrandal. Önn veel, et ta ainult norskab ja ei kilju, nagu see endine politseiametnik. Ah neid õnnetuid, vaeseid haletsemisväärseid olevusi, kui neid ka siia, meie korterisse elama saadetakse, pole siis enam kohta, kus rahulikult kuiva leiba närida võiksin. Mihkel ja

Ets on juba meeldivamad kaaslased, vähemalt ei joo nad nii palju.

„Milline peletis!“ hüüab Saakar veel kord Lalli silmitsedes, ning vastikustundest haaratuna väljub siis kööki, sulgedes enese järel ukse. Akna all pingi peal istet võttes püüab siis rahuneda ning aknast välja vaadates mõtteid mujale suunata. Vastasmajast väljub trepile pikkade vurrudega venelane, keda ta vahel kontoris on kohanud. Seisatab ukse kõrval, laseb pea longu ja hakkab öökima. Vististi ei suuda uksepiit küllaldast toetust pakkuda, jalad nõtkuvad, kuid enne kukkumist läheb tal korda trepi servale istuda. Kui purskkaevust purskab suust.

„Juba jälle! Oi koledust, oi koledust,“ ohkab Saakar.

Samast uksest väljub veel naine, tahtes venelast tuppa talutada, kuid venelane ei võta jalgu alla. Asjatute katsete järel pöördub naine tuppa ja mõne minuti pärast väljub sealt noorema mehega.

Noormees, vististi öökija paarimees, võtab joo kaenla alt kinni, tõstab ta üles ja vastupanust hoolimata viib tema tuppa.

Mõnedki viisakamad inimesed viivad väsinu puhkama, ohkab Saakar kergendatult. Küllap homme, kui tööle lähen, ajab Maastik rinna ette ja pea püsti ning pärib uhkelt, et noh, Saakar — panite ehk juba tähele, kes rohkem viina joo, kas asunikud või teie kiidetud töölised. Nägite nüüd, parastab siis, öelge veel, et asunikud ei ole korralikumad inimesed ja isegi paremad töömehed.

Saakar võpatab — ungarlane astub tema aknast mööda, tuleb vist tema poole. Kuulatab.

Trepilt kostavad sammud ja ukselt koputus. Ühe ropsuga on Saakar ust avamas.

„Palun,“ hüüab ta ungarlasele.

„Tere hommikust,“ vastab ungarlane ja sirutab Saakarile käe. Harilikult ei paku töölised üksteisele tervituseks kätt.

„Tere, tere,“ pigistab Saakar pakutavat kätt, „väga rõõmustav, et tulid vahel ka mind vaatama.“

„Tulin vahest liiga vara ja eksitan hommikueine valmistamisel — palun vabandada — arvasin, et päeval lähed välja ja minul on siis raske sind kätte saada,“ selgitab ungarlane oma varajase tulemise põhjusi.

„Eksitusest ei saa juttugi olla, aga palun, vaata, missugune külaline mul siin on,“ tõukab Saakar toa ukse lahti.

„Aa — see on see Narva linna kodanik Lall oma pidutujus ja -ülikonnas, nagu ta ise end sarnases seisukorras esitab,“ krimpsutab ungarlane nina.

„Ei oska temast kuidagi lahti saada,“ kaebab Saakar.

„Vastik küll on sarnast hirmutist näha, aga mis temaga ikka teha — pole ilus teda kui koera ukse taha visata. Lase tal puhata, kuni ärkab ja viina tahtma hakkab, küll siis isegi minema lähed,“ õpetab ungarlane.

„Kas meie ei läheks kööki,“ avaldab Saakar arvamist, „vastik on teda näha.“

„Meid ta käis ka kord tülitamas,“ jutustab ungarlane köögis istet võttes. „See oli samuti ühel pühapäeva hommikul, peale palga saamist. Abikaasa õed olid alles mõni päev tagasi siia sõitnud. Vaevalt saime tõusta ja rõivastuda, kui koridoris samme ja hääli kuulsime. Seal võis nii umbes neli-viis inimest olla. Äkitselt pöristati rusika-

tega uksele, nii et seinad värisesid. Ootamatust rahurikkumisest veidi kohkunud, lähenesin uksele, et vaadata, mis koridoris lahti. Enne aga veel, kui ukсени jõudsin, kisti see lahti, mida peale väljas käimist lukustada olin unustanud, ja sisse lendas — mulle paistis tõugatuna — seesama Lall, täis kui kaan. Kesk tuba seisma jäädes ja kuidagi nõtkuvail jalul tasakaalu saavutades kummardus sügavasti, tahtes viisakust näidata, keerutas vurre, tuigerdas veel paar korda ja hakkas siis lällutades seletama, kes tema on ja et tulnud vaatama, kuidas mina elan ja kuidas preilidele kaevandus meeldib. Seletasin viisakalt vabandades, et praegu minul ja ka preilidel nii vara hommikul pole võimalik külalist vastu võtta. Kas härra Lall nii lahke oleks ja vähe hiljem sisse astuks. Lähenesin talle, haarasin õlgadest, et teda kuidagi välja talutada. Aga oh häda, ma ei hoidnud teda kuigi kõvasti kinni ning tal läks korda lahti rabelda; viskas siis pea kuklasse, jõllitas silmi ning tasakaalu kaotades prantsatas põrandale, nii pikk, lai, kui ta oli. Ukse tagant aga kostis naerukihinat ning eemalduvate sammude müdinat. Ma arvan, siin on olemas töölisi, kes teda täis joodavad ja teda siis inimesi tülitama saavad, kes nendega seltsida ei taha.“

„Ma arvan seda ka,“ naeratab Saakar, „ka minu akna all oli siis mitu meest, kui Lall tuppa tuli. See pakub vist mõnele mehele lõbu, kui saavad joobnud Lalli kuhugi mürtsu tegema saata. Seal vastas majas, vasaku nurga poolt teine uks, vist ka juuakse — sealt tuli üks venelane trepi peale, öökis ja oksendas, kuni üks naine ja mees ta tuppa tagasi viisid.“

„Seal elab see kuulus kommuuna, nagu nad ise endid nimetavad,“ naeratab ungarlane.

„Kommuuna? Mis see on?“ pärib imestanud Saakar.

„Paar eestlast ja venelased, kokku nii kaheksa, üheksa meest, on enestele toitlustamise kommuunalsetel alustel sisse seadnud. Ostavad ühiselt toiduained ja palkavad teenija või koka, kes neile toitu keedab ja kommuuna sakstele laua peale kannab. Kuu lõpul vaatavad, et igal liikmel oleks ühesuurune osa toiduaineid ostetud ja teenijale kuuluv osa makstud. On näha ja kuulda olnud, et nad tihti napsitavad ja et ka Lall sinna külaliseks käib. Joobnud peaga hakkavad naiskokale ligi tükkima, mis aga kahluseks kujuneb, ja kommuuna alused löövad kõikuma. Et aga kommuunas korda alal hoida, siis kihutavad tüliõuna minema ja võtavad uue koka.“

„Vahest ehk nemad selle Lalli saadavadki mürtsu tegema, kui nad ühes napsitavad,“ arwab Saakar.

„Ei ole põhjust sarnaseks arvamiseks,“ muheleb ungarlane, „need kommuuna mehed loevad endid peenteks isandateks, ikka endine see ja see — nemad meie töölistega palju tegemist ei tee ega nende juurest sõprust ei otsi. Peale kommuuna sakste on veel kaevanduses olemas teisi venelasi, endisi inimesi, nendega käiakse käsikäes. Lall vahel ikka käib nende pool napsitamas, välja nad teda just otsekohe ei viska, aga ma arvan, ega nad tema käike ka heameelega ei salli, seda enam, et Lall on suurem joodik kui ükski nendest ja kunagi viina ostmiseks raha ei oma. Siin on teisi noori, tänavapoiste kalduvustega noormehi, kes püüavad Lalli kinni, kui ta viinastunud on, ja annavad talle siis veel korraga teeklaasitäie viina ning lükkavad ta siis võorast uksest sisse mürtsu tegema.“

„Nii see võib olla,“ nõustub Saakar.

„Laupäeva õhtupoolikul käisin suures kontoris ja kolmapäevaks lubati mulle suur vagun laadida anda,“ siirdub ungarlane korraga teisele jutule.

„Loodan, et siis mind enese asemele soovivad,“ rõõmustab Saakar.

„Ma juba kõnelesin sellest oma paarimehele, tema on ka nõus,“ teatab veel ungarlane. „Kolmapäeval — siis palun. Ega see meiegi strekk kui suur asi ole, kõvapolne, ning põhjas vett palju — aga selle eest saad töömeeste hulka, kes alati kenasti teenivad. See minu paarimees Oomer on ka mõistlik mees, võtab küll väikest viisi viina, kuid ei kaota kunagi mõistust ega puudu töölt.“

„Siis on juba kõik kõige paremas korras,“ naeratab Saakar.

Nii see kaevanduse töö käibki; kes ühel nädalal hommikuti tööl käib, peab järgmisel nädalal õhtupoole minema. Saakar käis möödunud nädalal hommikuti, aga uuel algaval nädalal peab lõuna aegu tööle minema.

Teel kaevanduse kontorisse, kus sissemärkimist teostatakse, unistab Saakar Siimuga kohtamisest. Ta tahaks Siimule, sellele töökarule öelda, et ka tema sellest Maastikust lahkub ning et uus töökoht on juba valmis vaadatud. Nagu kõige kurja kiuste ei näe ta aga Siimu teel ega ka kontoriesisel. Siis korruga meenub talle, et Siim temaga ju mitte ühes vahetuses ei tööta. Sellel esimesel päeval, millal ta tööga algas, võis Siim ju kellegi teise asemel tööl olla. Õues seistes silmab Maastikku, kes aeglase sammuga üle kanali silla kontori poole komberdab. Saakarile paistab imelikuna, et need jalad, millised nüüd nii vinda-vända käivad, võivad vahel ka selle omanikule heameelt tehes sellise kiiruse liikumises omada, kui sellel esimesel sissekukkumise päeval strekis.

Kontoris on juba tööle märkimine alanud ning töölised väljuvad üksteise järel, põlevad tormilaternad käes. Maastik trügib kohe kontorisse, Saakar jääb veel välja, pisut ringi vaatama. Alles siis, kui kuuleb kümniku häält, et Maastik ja Saakar, kus teie olete, et märkima ei tule, läheb ka tema kontorisse.

„Peab siis ikka veel Maastikuga minema,“ ohkab seejuures.

Siirdudes maa alla võtavad Saakar ja Maastik sissekäigu suu juurest tühja vagoneti ja hakkavad seda nohisedes teineteisele sõna lausumata ees ajama.

„On neid asunikke palju siin kaevandustööl?“ pärib Saakar strekki jõudes.

„Asunikke? Kui kõiki kohalikke elanikke, kes kaevandustes tööl käivad, asunikkudena võtta, siis on neid palju. Asunikud olid need, kes esimestena allmaatöödele läksid,“ vastab uhkelt Maastik ja hakkab paelahmaka peal istet võttes vilkat keerama.

„Või nii,“ nohistab Saakar ja hakkab pikema jututa paetükke vagonetti pilduma.

„Noormees,“ hüüab Maastik vilkat popsutades, „aega on laadida, pealegi, — meil on siin kaevanduses niisugune komme, et kui tööle tulles tööjuurde jõutakse, siis enne algust istutakse kivi otsa, tehakse suitsu, räägitakse juttu ja alles siis, kui uudised kõneldud, pannakse sõrmed pae külge. See komme on nii harjumuseks saanud, et sellest keegi lahti ei ütle.“

„Pole harjunud teie kommetega ega ei tahagi harjuda,“ kiirendab Saakar pildumist. „Suitsu ma ei tee, rääkida pole ka millestki.“

„Nojaa,“ popsutab Maastik rahulikult oma vilkat, „ma tean, meid asunikke vihatakse, loetakse halvemateks töölisteks, väikeste maalapikeste pidajaid endisteks mõisa moonakateks, kes mõisa väljal nahka vedama harjunud ja meiega ei taheta isegi heal meelel juttugi ajada. Olgu pealegi nii, meid see veel ei kohuta.“

„Eksid,“ katkestab Saakar töö, läheneb suitsetajale ja toetub suure paelahmaka najale. „Asu-

nikkudel on vist küll rohkem muret oma põllulapikese harimise ja hoonete ehitamisega kui kaevandustööga. Nemad ei saa oma täit tööjõudu kaevandustöödele anda ning sellest siis ka tuleb, et paljud tööliselised asunikkude püüetest ja tahetest aru ei saa, arvates, et asunik kaevandusse ainult viina- ja suitsuraha tuleb teenima. Et teised peavad kaevandustööga leiba teenima, mida põld asunikule isegi annab, siis on tekkinud tööliste hulgas väärvaated ja -arvamised asunikkude kohta.“

„Mitte sellest, et nad meist aru ei saa või aru saada ei taha,“ naerab Maastik suitsupilvi õhku puhudes. „Asunikkude vihkamiseks on neil hoopis teised, palju kaaluvamad põhjused. Asunikud peavad vabal ajal kodus tööd tegema ja ei saa ega ka taha nendega ühes viina juua. Siin on harjutud ühiselt töötama ja ka ühiselt viina jooma. Esmaspäeviti, kui neil pead valutavad, minnakse tööd katkestades jällegi üheskoos peaparandust otsima. Aga mis siis teha, kui nende hulgas on üks asunik, kes täiesti kaine ja kellel pea ei valuta ning soovib edasi töötada? Vaadake, noormees, siis on kohe tüli lahti.“

Saakarile meenub Lall ja ta arvab, et sellisel inimesel võib paljugi põhjusi olla karske inimese vihkamiseks. Ka temal, Saakaril, pole ettevaatus üleliigne, kui tahab uude artelli astuda, sest ka tema sarnaneb asunikkudega oma karskete eluviiside poolest.

„Niimoodi, noormees, kui siia tööle jääte, küll siis näete, kuidas kaevanduses elatakse,“ vastab Maastik Saakari tõsisemat ja mõtlevat nägu nähes. Vilkaotsa maha visanud, haarab suure vasara ja hakkab paelahmakaid katki taguma. Vaikides asub ka Saakar innukalt paetükke vagonetti pilduma.

Vuhisedes käib vasar Maastiku käes. Paelahmakas lahmaka järele puruneb tugevate hoopide all. Paistab, kui tahaks ta näidata, millised töömehed need asunikud on. Tööindu ei jätku aga kauaks — äkitselt peatub Maastiku käsi ja viskab vasara eemale. Jõllitades silmi ja veheldes rusikatega läheneb siis Saakarile, nagu tahaks kaklema hakata. Ehmudes seisatab Saakar, seades end võitlusvalmis.

„Sulid ja hulkurid on need teie töölisel,“ kähvatab Maastik, olles üleni vihast punane. „Laupäeva õhtul ja pühapäeval joovad oma palga maha, esmaspäeval tööle tulles pea valutab — haiged, tööd ei saa teha — mina siis laenaku peaparanduseks raha. „Sina, Maastik“, ütlevad, „viina ei joo, palk sul kõik alles, sa ole nüüd nii lahke ja laena meile, palgapäeval saad kätte.“ Sulid niisugused! Kui laenasin ja palgapäeval oma raha küsima läksin, siis taheti raha andmise asemel mind ennast tühjaks teha. Mina teen rasket tööd, korjan vaevaga margakesi, et oma peret toita ja väikest asunikukohta korraldada, mina andku raha nendele joomiseks. Seda enam ette ei tule — ei tule — ei tule.“

„Teenigu igäüks endale,“ soovitab Saakar.

Asutakse jälle töö juurde. Ühe käes vihaselt vasar vuhiseb, teise käes lendavad paetükid vagonetti.

„Kas viime täis vagoneti välja ja toome tühja sisse?“ puistab Saakar sõnu töököma sekka.

Maastik ei vasta, viskab küll vasara eemale, hakkab aga kohta uurima, kust äsja sissekukkumise rämpsu välja veetud.

„Ei! Meie kohe uut ei too,“ lausub Maastik Saakari imestuseks kaunis lahkelt. „Ruumi juba leidub — katsume teeveerde serva ladudes muist rämpsu sinna mahutada.“

Saakar ei taipa kohe, mida tähendab serva ladumine — ning jääb mõtlikult või arupidavalt seisatama.

„Vaata, noormees, et sellest rämpsukuhjast paekivitükke enam alla ei langeks, siis peame raudtee äärde samasuguse serva üles laduma kui strekiski.“

Purustav maruhoog on möödunud, mõtleb Saakar, Maastiku näolt paistab jälle päike.

Kolmapäeval enne tööleminekut tuleb ungari-lase paarimees, keda Oomeriks kutsutakse, aegsasti Saakari korterisse teatega, et Stefan töötab juba platvormil ja tema, Saakar, võib asemele astuda.

„Kui aga lubatakse,“ — kahtleb Saakar, „seni pole kümnik kaugeltki vastutulelik olnud.“

„Küll ta nüüd laseb üle tulla,“ rahustab Oomer, „varem pole sul strekki ja ka paarimeest näidata olnud, kuhu ja kellega minna tahad.“

Saakar paneb tööriided selga, sonimütsi pähe ning tööleminek võib alata. Teel kontoris näeks Saakar heameelega Siimu, kellest võiks nüüd rahu-likult mööduda. Ja kui Siim peataks teda — päriks... siis tema, Saakar, vastaks... ei, küllap siis Oomer ütleks, tähendades tema peale, et sain uue paarimehe. Siimu aga pole jälle näha, ei teel, ei kontoris. Selle eest aga laaberdab jälle Maastik teiste tööliste hulgas.

„Ära täna mind tööle märgi,“ ütleb ta Maastikule, „ma enam sinna strekki ei tule.“

Maastik on nõnda rabatud, et ei suuda kohe vastata. Suurte silmadega vahib Saakarit, nagu tahaks selgusele jõuda, kas see ikka õige on, mis praegu öeldi.

„Nii jah — ära märgi,“ kinnitab uuesti Saakar.

„Ah teise strekki lähed,“ surub Maastik sõnad läbi hammaste, kibestunult naeratades.

Saakari üllatuseks ei teegi kümnik üleminekule

takistusi, märgib aga kohe ümiseses mh-mh — tema nime ja numbri, kui Oomer ütleb. Saakar muheleb heameelest, tundes enesel teiste tööliste pilke, kes nagu kadedusega või üllatava uudishimuga teda vahivad.

Tahaksid vist küsida, mõtleb Saakar, et kuidas — sina Maastiku paarimees ja lähed nüüd strekki, kus on vanad tugevad töömehed.

„Peame ruttama,“ tonksab Oomer Saakarit, „muidu võime tühjast vagonetist ilma jääda ning hiljem sellele järele tulles aega kaotada.“

Töölised piirduvad silmitsemisega, pärida ei julge keegi ning Saakar väljub nende imetlevate pilkude all.

Imelik, mõtleb Saakar, täna maa alla minnes on hoopis teine tunne, kui eile ja üleile. Neil päevadel nagu laskus mingisugune raskus õlgadele, püüdes rõhuda ja kibestada meeoleolu. Täna aga nagu tõstetakse meeoleolu, puhutakse teist, paremat, lõbusamat, isegi ülekeevat rahuldustunnet hingesse. Saja kahekümne kaheksa marga asemel kahesaja ümber saada, see on ju midagi, mille üle praeguse seisukorra juures rõõmustada maksab.

„Mitte nii tormakalt, tõukate vagoneti plate pealt maha,“ õpetab Oomer, kes ette läinud, et plate peal vagoneti esimesi rattaid rööbastele juhtida.

„Pole sellest viga, küll ta jälle rööbastele tõstetakse,“ suurusteleb Saakar.

„Näha kohe, et vagonett on meeste käes: hüppab ja tantsib nagu kerge puuleheke,“ naljatab keegi väljuja seisatades, et vagonetti mööda lasta.

„Ah Oomer ongi — see on ju tuntud oma jõuküllusega. Aga see teine? No nüüd on kõik maailma imed kokku aetud, see on ju Maastiku paari-mees ja sõber, Maastikule igavese truuduse vanduja, mis? Kas juba külm hakkas Maastiku juures lullilöömisega?“

„Just nii, härra Siim,“ hõiskab vastuseks Saakar ning üllatub ise oma energilisest häälekõlast.

Rühitakse jälle nohisedes edasi ja juhitakse vagonetti, kuni jõutakse oma plateni. „Põudi!“ pööratakse vagonett soontesse ja Saakar hakkab seda, vastassuunas endisele strekile, edasi ajama.

„Pea, noormees,“ hüüab Oomer, „peastolli plate sooned jooksevad risti, tuleb juhtida, muidu ajad maha.“

Ülevas meeleolus on Saakar plate sooned unustanud. Ruttab siis kiiresti vagoneti ette, et viga parandada. Väike tõste, tõuge, ning vagonett hakkab edasi veerema. Sild kumiseb, kui suurt vee kanalit ületatakse.

„Ära lahti lase. Tee läheb allamäge ja kiire jooksuga võib vagonett rööbastelt maha lennata,“ hõikab Oomar järele. Vagonett aga lendab juba, sest liiprid ja kivid takistavad jalaastet. Higinena jõuab Saakar strekki ning istub paeriida nurgale Oomerit ootama.

„Kas said sauna,“ naeratab Oomer järele jõudes, „tuleb kohe silla juures pidurdama hakata, siis ei saa vagonett hoogu võttes lendu minna.“

„Kooliraha peab maksma, sellest ei pääse keegi,“ arvab Saakar.

Oomer ei peatu, läheb kohe strekki, mis raudteest veidi kõrgem, silmitseb uurivalt lage, siis sein, kus lõhkeainetega lõhutud ning kust segipaisatud põlev- ja paekivihunnik vastu vahib. Paekihtidest lahti murdunud üksikud suuremad paekivimürakad tolknevad poollahtiselt seinas, ähvardades lähenejat kukkumisohuga.

„Pole viga, paugud on kaunis hästi lõhkunud — kraami on küllaldaselt,“ otsustab Oomer asjatundlikult. „Aga suitsu on veel strekis, lõhkeaine silviit jätab vingugaasi, milline, nagu teada, on ohtlik tervisele. Kui on vähekenegi suitsuhaisu

tunda, mis vastu seinä vinetab, siis on teada, et seal ka vingugaas ei puudu.“

„Nagu oleks vähe kibedat suitsu tunda,“ hais- tab Saakar, „aga kas see vähekene peaks midagi tegema?“

„Ving on väga salalik,“ seletab Oomer, „ta mõ- jub pikkamisi, aga kindlalt, pannes kõrvad kumi- sema, südame pööritama ja ajab okselegi. Pole siis kummastki head töömeest. Lööme vähekese õhu liikuma ja lähme siis stollil istuma.“

Kuued võetakse seljast ja hakatakse nendega veheldes nägematut vaenlast välja kihutama. Kui juba küllalt on tolmutatud, hüüab Oomer, et teeme nüüd sääred, ning paeriida nurga taha kaob tema tormilaterna tuli. Kurva meelega longib Saakar talle järele, tema ei taha kohe töökohast lahkuda, kuhu nii väga oli igatsenud. Raske on tal ka us- kuda, et see vähene ving nii halvavalt mõjuda võiks.

„Siin võime istuda,“ ütleb Oomer, kui nad üle veekanalil on jõudnud, „šurff on lähedal ja vinguga- sane suits läheb õhukäiku mööda sinna.“

„Šurff — see on vist õhuauk, mis maapinnale välja küünib?“ pärib Saakar.

„See ta on,“ vastab Oomer. „Kui soovid, võime vaatama minna: kaugel ta ei ole, ja aega on ka praegu.“

Minnakse. Kanaliga rööbiti läheb õhukäik, mis šurfi juurde viib. Juba õhukäigus on suure- mat tuuletõmbust tunda. Kui kohale jõutakse, kohi- seb ja vuhiseb šurff nagu mõni hiiglasuur iseära- lik sepaääs. Tuulekeerises pole suitsu suuresti näha, aga tunda on, terav hais lööb rohkem ninasse, kui mõnes teises kohas.

„Polegi väga kõrge teine,“ silmitseb Saakar šurffi.

„Oma viis-kuus sülda kõvasti, sügav haud küllalt, kui maakamar meile peale vajuks,“ seletab Oomer.

„Seda'nd küll,“ naeratab ka Saakar, „aga kuidas niisugust auku läbi paekihtide raiutakse — ja kust alustatakse, kas maa pealt?“

„Ei, ikka siitsamast maa alt alustatakse,“ selgitab Oomer. „Puuritakse augud lakke ja lõhutakse lõhkeainega. Kõrgemale jõudes tehakse tellingid ja lõhutakse edasi.“

„Ohtlik võib see töö olla: pea kohal lahtised paetükid varitsemas“ — arvab Saakar.

„Eks ju kaevandusetöö ole igas kohas ohtlik, kunagi ei tea, kus ja millal oht tabada võib,“ vangutab nagu kinnituseks Oomer pead. „Šurfi raiumine on küll veidi ohtlikum, aga selle eest töötasu tunduvalt suurem. Šurfiraiujaid leidub alati, kui neid vajatakse, aga tööle pannakse ainult tugevaid ja vilunud mehi. Paukude järel veetakse allakukkunud paepraht välja, ehitatakse tellingid kõrgemale, puuritakse jälle augud ja lõhutakse lõhkeainega. Nõnda viisi töötatakse, kuni maa peale välja jõutakse.“

„Ja üleval, maa peal, töötavad inimesed ja ei tea midagi nende jalgealuse õõnestamisest?“ imestab Saakar.

„Muidugi ei tea,“ — naeratab Oomer. „Strekk üheteistkümnenda juurde valmis šurff alles hiljuti. Nalja sai siis. Kui viimased paugud käisid, kukkus maapind šurfi kohalt kõigi kartulitega alla: seal kohal juhtus parajasti kartulipõld olema. Kii-vet, kes seda šurffi raius, roninud maa alt välja vaatama kohta, kuhu ta šurfiga välja jõudis. Näeb, peremees jookseb kodunt, labidas õlal, ja šurfi juurde jõudes hakkab tulist kurja vanduma: „Kuidas sa tohtisid minu maa seest välja ronida ja minu kartulipõllu sisse augu õõnestada?“ ja taht-

nud kohe Kiivetit peksma hakata. Ainult teiste, kaevanduse poolt paukude ajaks välja pandud meeste juurdejõudmisel oli peremees taltsamaks jäänud. Kaevandus maksis muldugi kartulid ja põllutükikese kinni. Aga lähme siit nüüd eemale, tuul tõmbab muidu läbi ja ving hakkab pähe.“

„Hakkajad põllumehed on siin,“ imestab Saakar šurfi alt eemaldudes, „või kohe labidaga kallale?“

„Põllumehed on siin ju väga uhked ja nõuavad kahjutasu, kust vähegi hammas peale hakkab,“ pühib Oomer suitsu sees vesiseks läinud silmi.

Ka Saakari silmad on suits valusaks teinud, kuid ta ei julgenud enne Oomerit pühkima hakata, arvates, et silmade pühkimine võib tema meheau ja sitkust riivata.

„Praegu puuritakse väljade peal katseauke, et näha, millised põlevkivikihid on olemas ja kuidas nad jooksevad,“ jutustab Oomer streki suus seina ääres istet võttes. „Üks põllumees tormanud teibaga meie inseneride juurde ja ähvardanud lüüa, et miks tema põldu tallatakse — mingi minema oma puurmasinaga. Insener seletama, et kaevandus on väga tulus ettevõtte riigile ja rahvale, sellepärast pole põllumeestel õigust tööd takistada. Olgugi et tarvilik ja tulus ettevõtte, — käratsenud põllumees edasi, aga sellepärast ei tohi veel tema põldu tallata. Insener uuesti seletama, et nii ja nii — kui nemad põlevkivi maa alt välja ei kärutaks, siis oleksid Eesti metsad varsti läbi ja põllumees ei saaks enam piitsavartki kuskilt. Kui nemad teevadki oma puurmasinatega põllumeestele kahju, siis on kaevandus valmis seda tasuma. Põllumees on uuesti teivast näidanud, et käigu aga minema. Ja kui just tema maa kaevandusele nii tarvilik on, siis võib kaevandus selle ära osta, tema aga neid oma maa peale ei luba tulla. Inseneril polnudki muud

teha kui lahkuda oma puurmasinaga seniks, kuni asju korraldati.“

„Või nii kärejad on siinsed põllumehed,“ imestab Saakar. „Kaevandusel on siis raske nendega läbi saada?“

„On küll,“ naeratab Oomer, „põllumehed kurdavad ka, et kaevandus nende kaevud tühjaks laseb ja neil tuleb eriti talvel kaugemalt vett vedada. Kaevandid asuvad sügavamal kui nende kaevude põhjad. See on ka üks põhjustest, miks põllumehed kaevandust ei salli.“

„Muidugi, veevedamine ei ole lõbuasi ja eriti veel, kui loomadele vedada tuleb, kes päevas palju vett tarvitavad,“ arvab Saakar.

„Vahel kaevandus teeb põllumeestele niisuguseid vempe, et nad oma põllule kardavad minna,“ jätkab Oomer jutustusi. „Esimese streki kohal on kohati paekihte vähe ja needki, mis on, on kergesti murduvad ning ei pea maarõhule vastu. On ka kohti, kus paekihid üldse puuduvad; poolteise kuni kahe sülla paksusi liiva- ja mullakihte on aga põlevkivi väljavõtmisel raske ülal hoida. Sellest on tingitud sagedased sissekukkumised. Vahel kukuvad kõik liiva- ja mullakihid alla, nii et päikesevalgus strekki tungib, aga teinekord jääb õhukene maapinnakiht peatuma. Maapinnal ei ole aga märgata, kus on õõnes koht ja kus mitte. Räägitakse, et põllumees rahulikult kündnud oma põllul, sattunud siis õõnsale kohale ja lennanud kõige hobusega alla. Kus seda ehmatust ja hädakisa! Suuremat õnnetust pole siiski olnud: mees pääsenud vigastusteta ja ka hobune kistud tervena välja.“

„Või niiviisi,“ imestab Saakar jälle, „milliseid üllatusi võib kaevandus põllumeestele valmistada.“

„Eks neid hundiauke või kaevandus edaspidi

enese tahtmatult valmistada ja põllumehed sinna sisse lennata," muigab Oomer.

„Ma mõtlen ja kuidagi ei saa aru, mis see Siim nii kaua strekis tegi ja kuidas ta sai peale lõhkeainetega lõhkumist suitsu sees olla," uudishimutseb Saakar. „Mäletan, kui ma kaevandusse tulin ja maa-alust vaatamas käisin, siis Siim kurtis, et suits nende töökohas tööd takistavalt kaua sees seisab. Kuidas ta täna nii kaua töötada sai?“

„Ah Siim või," küsib Oomer muiates, „temal vahest täna pauke ei olnud, raius lage või võttis põhja.“ Imestanult küsitleva pilguga jääb Saakar Oomerit vahtima.

„Ah, sa ei tea, mis tööd need on," taipab Oomer, „küll siis näed, kui nad meil ette tulevad, nüüd aga lähme vaatama, kas strekis veel suitsu on.“

„Lähme jah“ — nõustub Saakar üles hüpates, „ehk on suits ammugi kadunud ja meie ikka istume ning ootame siin.“

„Meil on olemas ka sääraseid töömehi, kes vähesest suitsust ei hooli, kuid mina aga suitsus ei taha töötada, rikub tervist. Parem lähen hiljem ja töotan siis kiiremini," seletab Oomer.

Strekki jõudes suitsu ei leidu ja Saakar pärib kohe, kuidas ja millest tööd alustada, just kui kartes, et mõnesugusel põhjusel jälle töölt lahkuma peab.

„Küll jõuame," sõitleb Oomer. „Sul on vist suur töötahe, küll jõuad seda veel täna rahuldada. Kõigepealt laseme seinas ripnevad paekivimürakad kangiga alla, muidu võivad nad meile töö juures selga kukkuda.“

Oomer toob paeriida äärest poolteisemeetrilise teraskangi ja läheneb paukudest purustatud seinale. Saakar jälgib huviga, kuidas kangiga töötatakse, kuidas ja kuhu sellega lüüakse, kuidas mõni pae-mürakas üsna kergest löögist alla kukub, kuidas

teise juures aga tuleb mitmesuguseid võtteid tarvitada, enne kui kukkuma hakkab. On ka olemas niisuguseid salakavalaid, millised paistavad tolknevat, kuid hoopide all siiski alla ei kuku.

„On see tagumine ka raske, peagi sul märjaks võtnud, lase ma proovin,“ sirutab Saakar käe, et kangi võtta.

„Tänaseks jätkub — mis kinni, võib seista,“ viskab Oomer kangi paeriida äärde. „Nüüd hakkame paasi laduma, nagu seda järgmist tööd kutsutakse. Suuremad, tahvlisarnased paekivid tulevad riida serva asetada, vähemad, ümmargused nende taha loopida. Põlevkivi, kuigi kujult on kohane, ei tohi paeriida serva panna. Esiteks on siis tege mist kümnikuga, kes ei luba põlevkivi paeriita jätta, ja teiseks: suure rõhumise all põlevkivi puruneb ning võib paeriida serva alla lasta. On suured paekivid laotud, tuleb kirkaga peenikene kraam läbi rehitseda, paekivikesed riita loopida ning puhastada põlevkivi vagonetti pilduda. Tuled ehk üksi nende töödega toime, ma hakkän siis puurima, see on veidi keerukam töö.“

Niisiis, mõtles Saakar, nüüd, kus sa üksi vagonetti täitmas oled — näita, Joosep Saakar, kuidas su käed liikuda suudavad ja kuidas paekivi riita ja põlevkivi vagonetti kolksatab. Niisugune tempo, nagu tookord Maastikuga, vaat see juba läheks — ungarlane ei tarvitseks siis soovitusel pärast piinlikkust tunda. Oomer silmitseb uurivalts seinä, kuhu lõhkeaugud tuleb puurida. Võtab uuesti kangi, taob seinä ühest ning teisest kohast, siunab esimese vahetuse mehi, et need küllaltki hoolikalt auke ei puuri, puurivad aga kuidas juhtub ja lõhkeainel pole siis jõudu lõhkuda.

„Vaata, missugused varrukad, torka või otsani kang sisse“ — ütleb siis kirudes Saakarile.

Imestusega vaatab Saakar, kuidas poolteismeetrine kang kämblalaiusesse auku kaob.

„Puuraukude vahed on liiga laiad — mõni teine lõhkeaine oleks need vahed välja löönud ning siis oleks võidud siit seinast veel palju kraami võtta, aga praegune lõhkeaine — silviit — on nõrk ja ei jõua soovitud hulka purustada. Puurime varrukate vahele uued augud, siis on neil homme kraami küllalt. Aita mul puurimisabinõud siia tuua, siis läheb rutem.“

„Heameelega,“ muheleb Saakar, „kuid ma ei tea veel, mis riistapuud puurimise juurde kuuluvad.“

„Küll ma näitan — võta tormilatern — need asjakesed seisavad iga paeriida nurga taga, raudteel, et paugud neid kividega katki pilduda ei saaks,“ seletab Oomer raudteele minnes. „Hooletuse läbi katkitechitud tööriistad peavad töölisel kaevandusele välja maksma, ja mõned neist on õige kallid, nagu see puurraam, mis üle kümne tuhande maksab.“

„Nii kallis,“ imestab Saakar.

„Siin seisavad ka kühvlid ja teised tööriistad, võta siit, mis töö juurde tarvis läheb,“ juhatab Oomer.

„Ma võtan puurraami,“ silmitseb Saakar raami kui suuremat eset ning proovib seda tõsta.

„Oi sa sinder, kui raske ja kui halb on sellist hambulist eset tõsta.“

„Oma viis puuda kaalub,“ naeratab Oomer, „nagu seda kodus üks tööline-asunik oma naisele olevat seletanud, lisanud veel juurde, et tema jõuab tõsta, aga paarimees ei jõuagi.“

„See on aga mees, kes oskab oma naise ees jõumeest mängida,“ naeratleb ka Saakar, „aga kolm puuda võib ta küll kaaluda.“

„Kolm puuda küll,“ nõustub Oomer. „Võta nii, et see pulk hammaste vahelt välja ei kuku, kui ära lendab, siis mahapanekul jookseb raam kokku ja sõrmed võivad sul siis vahele jääda. See raam on selles suhtes väga kardetav ese. Õnnetusi sellega on juba olnud. Veel hiljuti laskis üks tööline sõrme otsast tüki maha. Kui kaugemale ja üle kraavi tuleb viia, nagu praegu, siis on parem õlale võtta.“

„Pole viga, — küll ma toime tulen,“ vastab Saakar ning kiire võttega haarab ta raami õlale. Vaba käega võtab tormilaterna ja kaob strekki.

Puurimisvärgid toodud, siirdub Saakar sorteerimisele, nii et pole enam aega vaadata, kuidas puurraam üles seatakse ning teisi puurimise juurde kuuluvaid töid tehakse. Varsti kuulub puurimise prääksumist. Saakar ei tõsta silmi ega siruta selga, kuigi see kүүrutamisest valusaks hakkab jääma. Ta ei hooli valust, pigemini püüab hoolikamalt sorteerida, pahandades, et mõned paekivid põlevkivist suuresti ei erine: on ümbritsetud põlevkivikorruga ning ainult mõnest üksikust kohast paistab paekivi välja. Kätte võttes on nad rasked ja kuuluvad seega paate hulka. Peagi tunneb ta, et selg kuumaks lööb ja et seljalt higiaur tõusma hakkab.

Niimoodi, mõtleb ta, nii peabki töötama, et higiauru pilved aina tõusevad. Kaunis kerge töö oleks see sorteerimine, kui ta mitte selja peale ei mõjuks. Talle meenub kontoris kuulnud jutt, kuidas üks vanamees seljavalu kaevates põlvili sorteerinud.

See tormilatern, nadikael, ei taha ka seisma jääda, kuhu teda asetatakse, tükib ikka kivide pealt külili kukkuma. Ka valgust annab siis vähe, kui talle sobivat kohta ei leia.

„Kuule, noormees, põlema lähed, vaata, mis-

sugune suitsupilv sul pea ja selja kohal hõljub,“ hüüab Oomer hetkeks puurimist katkestades. „Esimesel päeval ei tohe kohe liiga teha,“ lisab siis muigega.

„Pole viga,“ vastab Saakar end sirgu ajades. „Õpi alguses laisklema, ega siis eladeski head töömeest ei saa. Selg on jäänud vähekesse valusaks, aga seda ei saa töö juures arvesse võtta.“

„Sorteeritud on juba küllalt, nüüd hakka laadima, siis kaob seljavalu,“ õpetab Oomer. See on hea nõu, millest Saakar kohe kinni haarab.

Nüüd siis, Joosep Saakar, näita ka, kuidas su jalakesed vändata suudavad ning kui kiiresti vagonett täitub, mõtleb ta kühvli tooma minnes.

Jalad alguses ei taha hästi oma ülesannet täita: libisevad ning komistavad iga väikese kivikese kui ka põranda konaruse juures. Saakari kindlal tahtel alistuvad nad aga peagi sõnakuulmisele ning töötavad, nagu oleks nendesse salapärane automaat paigutatud: igal sammul suurim kiirus ning viimase võimaluse pikkus. Kogu Saakar kujutab enesest rohkem automaati kui inimest, suurt elusat automaati. Tööstused mehhaniseeruvad, samuti peavad töölise liigutused ja liiklemine mehhaniseeruma. Küllap see on tehnilise evolutsiooni raudne seadus.

„Sa töötad nagu mõni mootor,“ leiab Oomer aega Saakarit silmitseda, „see ähkimine ja puhkimine on küll vist stollil peale kuulda ning terve strekk on su higiauru täis.“

„Ega siin teisiti ei saa,“ võtab ka Saakar aega vastata, „muidu ei lähe põlevkivi vagonetti.“

Kostab jälle puurimise prääksumist, põlevkivi kühvlilevõtmist ja vagonetti pildumist, kuni Saakar võidutsedes hüüab, et vagonett on täis. „Peame ta siis välja viima ning uue tühja tooma,“ katkestab

Oomer puurimist, „aga küllap on siin palju paekivi sees — ega sa teda muidu nii ruttu täis oleks saanud, vaatame, mis kaup see on.“

Oomer astub vagoneti raamile ning tormilaternaga vagoneti kuhja valgustades hakkab siis paekive otsima. „Peame mõne suurema paekivi ära viskama, muidu nad valendavad ja künnik teeb sõitu, kui juhtub vastu tulema,“ õpetab ta seejuures.

Saakar peab imestama: sorteerimise juures polnud tõesti nii palju valendavaid paekive näha, ja needki, milliseid ta nägi, loopis paeriita, kust neid nüüd aga nii palju on siia vagoneti peale saanud, seda ta küll ei tea. Neetud tormilatern on vist süüdi, ei valgustanud kuigi hästi. Varjus olid ka paekivid pruunikad nagu põlevkivigi, aga siin lähema valguse juures paistavad õige pea välja.

„Kas on nahk küllalt soe? Mööda palgeid jookseb aina vesi, mis,“ naeratab Oomer.

„Soe on ta küll,“ vastab Saakar higi pühkides.

„Säärase töö juures pole see ime,“ lausub Oomer ikka veel vagoneti pealt paekive pildudes. „Oled selle vagoneti kiiremini täitnud kui mõni vilunud tööline ja ka paat pole siin nii palju, nagu mulle esialgu paistis.“

Saakar särab kiitusest.

Viimaks saabub see kauaoodatud pühapäev. Mihkel ja Ets on läinud kodukohta külastama, endine politseiametnik on ka juba ammu lahkunud, mujalt teenistust otsima, nagu ta ise ütles, ja nüüd siis askeldab Saakar üksi, puhastades oma poissmehe-korterit ning valmistades hommikueinet. Süües vaatab närviliselt kella, veel üks tunnikene ja siis peab algama matk mereranda. Kuidagi einedega lõpule jõudes laseb pilgu üle oma rõivastus-esemete. Krae ja lips ei jäta palju soovida, saabastega võib ka kuidagi rahul olla, aga ülikond on ese, mis tuska teeb: pintsak siit ja sealt plekiline, veidi kortsunud, pükste põlved välja veninud ning viigid pole kuigi rahuldavalt pressitud.

Ah, kui oleks nüüd uus ülikond siin, milline just enne kodukohast lahkumist valmis sai, küll siis oleks hea. Poleks siis tarvis enam tänasel matkal piinlikkust tunda. Isa oli siis raha andes öelnud, et poeg, lase nüüd endale rõivad teha, mis oleksid sinu kui rikka talu perepoja ja linnas omandatud hariduse kohased. Kui siis tuleb haridusseltsi koosolek, valitakse sind kirjatoimetajaks ja mul on kena vaadata, kui sakste rõivastes protokoll kirjutad. Isa siis ei teadnud ega võinud arvatagi, kus ma ükskord hea ülikonna järele rohkem puudust tunnen. Luhta läksid isa unistused. Inglise riidest, esimese kuulsusega rätsepa õmmeldud ülikond seisab praegu pandimajas, paremaid

aegu ootamas ning saadud rahaga katsub poeg isale teadmatus kohas oma elamist sisse seada.

Närvlikult vaatab Saakar kella — veel pool tundi. . . jaa, jaa, aeg läheb kiiresti, nagu oleks kella põhjust rutata. Saakar peidab ülejäänud toiduained kohvrissi ning hakkab siis oma kapitali üle lugema, millist leidub viiesaja marga ümber.

Ah, närvitseb Saakar, kui see matk oleks tuleval pühapäeval tulnud, siis oleks enne seda palga arvel avanssi saanud, aga mis siis teha, kui kulud kogu rahatagavara ületavad?

Külm judin jookseb üle selja, manitsedes ettevaatusele. Saakar vaatab veel kord ringi, kas väljumiseks kõik on korras, keerab siis ukse lukku ja paneb võtme teatud kohale, kust selle Mihkel ja Ets võivad kätte saada.

Trepist üles minnes tunneb ta väikest ärevust ja jalgi tükiks nagu komistama.

Preilid on minekuvalmis ning avaldavad heameelt, et Saakar on nii täpne. Pereproua ning ungarlane soovivad head teed ning reis võib alata. Õue jõudes märkab Saakar, et neid peaaegu igast aknast vahitakse. Mõnes kohas vaikivad isegi kilked ja lärmitsemine, kuid ühest poissmeeste-korterist kõlab säärase raskete sõnadega laul, mis Saakarit punastama sunnib. Ka preilid näib tabavat piinlikkus. Minnakse vaikides, otsides paremat jalaastet töölistmajasid ümbritseval pehmel karjamaa pinnal.

Jõudes raudteele, kus juba puhtam õhkkond, läheb meeleolu kõigil paremaks.

„Siin võib juba kergemalt hingata, pole enam kaevanduse suitsu ega tahma,“ naeratab Kaarin.

„Pole jah,“ nõustub Saakar, püüdes lõbusalt vastata, kuid ta häälest kõlab siiski saamatus.

„Härra Saakar on väga tõsine,“ vallatleb Siina, „vististi ei meeldi teile see teekond. Mererannas aga vist on lõbusam, sest nagu kuulda, ei puudu seal ka muusikakoor.“

Saakar jääb ikkagi kohmetuks ja sõnaahtraks, vabandades, et kaevanduse tööliste kombed ja eluviisid mõjuvat temasse masendavalt ning ta polevat neist mõjutustest suutnud veel vabaneda.

„Meie oleme vist veidi teisest materjalist,“ vallatleb Kaarin, „näete — kohe kipub tuju tõusma, kui kaevanduse majade kitsaste seinte vahelt pääseme.“ Vaikitakse. Kõigil näikse tegemist olevat oma mõtetega.

Raudtee on sirge ja läbib heina- ning karjamaad. Paremal pool teed kaugel eemal sinetab mets, mis öeldakse ulatuvat peaaegu mereni. Vasakul mõnesaja sammu kaugusel paistab küla oma väikeste ja lagunema hakkavate majakestega. Raudtee pole jalakäijate jaoks sillutatud — mõned liiprid ulatuvad liiva seest välja ja takistavad astumist. Ühe niisuguse taha jääbki Kaarina jalgpeatuma ja ähvardab mõttessevajunud inimest kukutada. Saakar virgub mõtiskelust ning on abivalmis, püüdes kukkujat toetada.

„Täna, pole viga,“ püüab Kaarin toetusest loobuda, „komistus parema jalaga toovat õnne.“

„Õnne jah on tarvis, et jõuda kord ometi välja neist igavatest heinamaadest,“ naeratab Siina.

„Härra Saakar ütles kord, et kurbuseloor haihtub, kui kaevandusest kaugemale jõuame, aga nüüd ei taha ega taha haihtuda,“ harutab Kaarin katkenud jutulõnga. „Oleme ehk meie selles süüdi?“

„Ei, ei sugugi,“ tõrjub Saakar tagasi seesugust mõtteavaldust.

Jutt ei taha siiski edeneda ja kaldub varsti

jälle Saakarile nii raskele teemale, nagu seda on kaevandussetuleku põhjused.

„Kaevandussetuleku põhjused on meil küll vist erinevad,“ jätkab varsti Kaarin oma sõjakas toonis, „aga siiski leidub meil ka vist ühiseid jooni: tahame oma töö ja vaevaga saatusest teele veeretatud takistusi ületada, eks ole nii, härra Saakar?“

„Nii see on, preili Langfeldt,“ nõustub Saakar. „Minu häda seisab selles, et oman inimeste hulgas liiga kerge kaalu, ja et tuul mind võitlusväljalt olemasolu eest minema ei pühiks, siis mõistsin end seniks kaevanduse sunnitööle, kuni olen nõutava kaalukuse omandanud.“

„Kui tore, kui huvitav,“ lausub läbi naeru Kaarin, „sellele põhjusele kaldub ka meie kaevandussetulek.“

Nii arutatakse kaua oma kaevandussetuleku põhjusi.

„Aga nüüd oleme proosalikuma asja juurde jõudnud. Ees seisab sügav kraav raudteesillaga, mis ei ole jalakäimiseks määratud,“ filosoferib Saakar.

„Mina küll kardan üle minna,“ seisatäb Siina nõutult.

„Palgilt palgile hüpates on kerge kraavi ületada,“ uhkustab Kaarin, ja juba ta naeratabki teisel pool. Saakar aitab Siinal kraavi ületada. Jälle rännatakse mööda looklevat raudteed, kuni jõutakse ristteele.

„Siit siis peame mere poole pöörduma,“ ütleb Kaarin ristteel seisatades.

„Kui porine,“ imestab Siina rannateed vaa-deldes.

„Katsume — vahest polegi see tee nii halb,“ teeb Kaarin minekut. Temale järgnevad Siina ja

Saakar. Nüüd minnakse juba hanereas. Vahete-
vahel mõni nendest eksib isegi teise teeserva, kust
arvab kuivemat ning kindlamat jalgealust leidvat.

„Kas mererand on kaugel?“ pärib Saakar ühelt
vastusõitjalt.

„Versta kaks-kolm,“ vastatakse.

Rahulolematus peegeldub matkajate nägudel.
Kannatlikult vaikides otsitakse paremat teed ning
pikkamisi jõutakse edasi. Nad saabuvad siiski
randa.

Läbi puude latvade hakkab juba tükike mere-
pinda paistma, ühinedes taevasinaga. Lähenetakse
kaldale.

„Oo,“ karjatavad neiud ning astuvad sammu
tagasi. Matkajaid on kohutanud umbes viie-kuue-
kümne meetri sügavune kuristik, kus metsikud
puud ning põõsad kasvavad.

„Pea hakkab ringi käima, ei saa alla vaadata,“
kurdab Kaarin, „istudes on ehk parem.“

Istutakse. Vaikides nauditakse nii ohtralt pa-
kutud looduseilu. Matkajatel on tegemist oma
tunnetega, oma mõtetega — keegi neist pole varem
merd nii kõrge kaldaga näinud.

„Vaadake kallast!“ karjatab korraga Siina
ning hüppab püsti, et põgeneda. „Ta on pragu-
nenud — võib alla variseda“... kuuldub veel eemalt
ta häält.

Kaarin ja Saakar on veidi julgemad; kallast
lähemalt silmitsedes märkavad ka nemad ohtu
ning järgnevad Siinale.

Umbes saja sammu kaugusel kaldast leitaksegi
sobiv koht. Kaarin avab kohvri, võtab sealt puhta
lina, laotab selle haljale murule, seab sellele või-
leivakesi, keedetud mune, küpsiseid jne. ning palub
„pererahvast“ süüa.

Saakaril, kes kahe tühja käega kodunt välja tulnud, on vähe piinlik. Täna des palub ta luba vähekeseks eemalduda ning lubab kohe tagasi tulla. Peagi jõuab ta kohani, kus pidustused toimuvad, ning kust muusika- ja lauluhääled kostavad. Olles varustanud end paari tahvli šokolaadi, mõne limonaadipudeli ning jäätisega, hangib ta kõigele sellele lisaks külast mannergutäie sooja piima ning ruttab tagasi.

„Sealt tuleb ju päris jõuluvana,“ hüüab Siina juba eemalt, nähes Saakarit, kel käed pakke täis ja kuuetaskutest pudelikaelad paistmas.

„Aga, härra Saakar, oleks me teadnud, et see käik nõnda lõpeb, no me teid küll poleks minna lubanud,“ sõitleb Kaarin.

„Oh, pole viga, see kõik on nii väike ja tühine,“ kogeleb Saakar, „mere vesi on ju soolane, joogiks kõlbmatu — peame seda siis millegagi asendama.“ Preilid võtavad „kingid“ vastu nähtava heameelega ning ülevas meeleolus asutakse sööma.

Söömine lõpetatud, teeb Siina ettepaneku pidurahvast vaatama minna, millega ka teised nõustuvad.

Ettekanded lõpevad. — Peagi nähakse Siinat noore piirivalvuriga tantsu keerutamas, kuna Kaarin ja Saakar tantsijate ringist vähe eemale hoiuduvad.

Tantsu lõppedes on Siina jälle nende juures ning nüüd juba vadistab, et seal kuskil on loterii, õnneõngitsemine jne.

„No sinna sind veel tarvis,“ pahandab Kaarin, „kas seal ilma sinuta toime ei tulda?“

„Tullakse küll, aga niisama, ajaviiteks võiks ju vaadata,“ tingib Siina. Korruga leiab ka Saakar, et temalgi on tahe tolle loterijasjandusega veidi tutvuda, ning seataksegi sammud sennapoole.

Tantsuplatsile tagasi jõudes on igal midagi süles.

Saakaril lapsemüts ja -sokid, kokaraamat, tosin pliiatseid ja pakk haaknöelu. Siinal näitlejate postkaarte, väike kombeõpetus noorele rahvale, köögipõll ja väike pudel lõhnaõli. Kaarin aga on saanud oma kauaigatsetud eseme, käsitöö-korvikese vajaliku sisustusega, lisaks sellele taskupeegli, kammi ja kaelakee.

Siina tunneb erilist heameelt oma kaardipakist, kuna kombeõpetuse paneb nagu halvustavalt kõrvale.

„See just sinu jaoks ongi ja seda sul just nii väga vaja oligi,“ õpetab Kaarin.

Ka Saakari tuju on kaunis ülev, temale pakuvad palju naeru lapsemüts ja -sokid. Peaaegu esimest korda elus näeb ta selliseid esemeid — ja nüüd korruga pead sa, vaene Saakar, neid käes kandma ja omaks nimetama. Tantsitakse. Siina jätab oma asjakesed õe ja Saakari hoolde ning läheb jälle tantsima. Tantsu lõppedes kuulutatakse suurem vaheaeg ning seda kasutavad kõik kolm mereranna ja kaldaga tutvumiseks. Kõik loterii-võidud laotakse nüüd juba pooleldi tühjenenud kohvrissi ning matk alla mereranda algab selleks rajatud teed mööda.

Alla mereranda jõudes ja tagasi üles vaadates selgub neile veel alles nüüd täies suuruses, milline hädaoht varitseb neid, kes julgevad kalda serval kõndida. See kallas on ju mitme ja mitme meetri sügavuselt tühjaks õõnestatud ja iga päev kukub seal tükikesi eelmistele lisaks, kunas vähem, kunas rohkem. All mere ääres, kalda servas, on aga umbes kümne meetri laiune ribakene lagedat maad, kus ei kasva puud ega põõsad. Ka puudub seal suplejate poolt nii eelistatud ilus valge liiv.

See maa-ala on üleni kaetud umbes rusikasuuruste ja suuremate ning vähemate ilusate ümmarguste, siledate kivikestega.

Üles tagasi jõudes jätkub tants. Saakargi tantsib kaasa ühe kaerajaani.

Et aeg kaunis hiline ja päike loojumas, seab ka meie kolmik sammud kodu poole. Kui tulles teekond ainult juttu ajades maha käidi, siis nüüd sellevastu lauldakse, nii et metsad kajavad.

Koju jõudnud, on Saakar veedetud päevaga kõigiti väga rahul. Kassat üle lugedes kibestub küll meeolelu vähe, sest järele on jäänud mitte palju üle saja marga, kuid see-eest oli ka esinemine jälle kõigiti väarikas. Ka lapsemütsile ja -sokkidele on leitud koht. Need kavatseb Saakar proua Bertale kinkida.

„Mis siis täna lahti on,“ küsib Saakar Oome-
rilt, kellele ta tööle minnes järele on jõudnud.
„Kuuldavasti ei taha töölised tööle minna — pida-
vat palka nõudma!“

„Putru nad keedavad — ma ei tea ka õieti,“
vastab küsitav, „lähme kontorisse, eks siis näe; kui
teised tööle ei hakka, ega siis meilgi pole rohkem
häda minna.“

Juba eemalt paistab, et töölised on salkadena
kontori ümbrusse kogunenud. Lärmitsetakse, ve-
hitakse kätega, vist streigile õhutades. Üks töö-
line koguni kargab teisele nina alla, nagu tahaks
kaklema hakata. Maastikule oleks nagu sada paari
jalgu alla pandud, lippab muudkui ühe salga juu-
rest teise juurde. Peatudes ühe salga juures
püüab teistest üle karjuda, kuulatab siis, nuuskab
nina, nii et see juba kaugele kuulda, sülitab ning
rühib jälle edasi, just nagu kardaks hilinemist.
Lähemale jõudes näeb Saakar esimese vahetuse
mehi, kes arvatavasti on jäänud ootama ja vaa-
tama, millega streik lõpeb. Üks tööline —
noormees, eraldub salgast, astub kiirelt mõned
sammud ning peatub otse Saakari ees. Ta nägu
on närvlev ja punetav.

„Kas lähete tööle?“ kargib ta.

Saakar teeb imestanud näo ning pärib, et miks
siis mitte minna — on ju aeg selleks.

„Vaadake,“ seletab noormees, „käisime palka
küsimas, ei aga lubatud laupäeval anda. Esmas-

päeval tuleb laat, meil on raha tarvis, et sealt midagi odavamini osta. Meie kaupmehed kaevanduses võtavad juba iga asja eest hingehinda. Et raha ei anta, sellepärast hakkame streikima.“

„Alles hiljuti saite raha — kas see juba otsas?“ vastab Saakar ning püüab töolistest mööduda ja Oomerile järele jõuda.

„Mine sa vanakuri selle kitsehabemega maa alla, küll me tuleme vaatama ning arveid õien-dama,“ ähvardatakse.

Kitsehabemeks sõimatakse vist Oomerit, mõtleb Saakar ooteruumi astudes, kuhu juba palju töölisi on kogunenud, kes seinte ääres pikkadel pinkidel istuvad. Enamjagu neist on rahutud, heites arglikke pilke sõeluvatele kaastöölilistele ning arutledes sosinal naabritega. Mõned üksikud istuvad vaikides kurva näoga ning Saakar arvab, et need on vahest need, kes tööle tahavad minna, kuid kardavad ähvardajaid. Nende hulka kuulub kahtlemata ka tööline, keda kaaslased Mutiks kutsuvad. Tema, kõhnapoolne keskealine mees, on kaevanduses tuntud oma suure töötahtega ja kõrgema palgaga. Tema hoolitseb selle eest, et päevapalga rekord seisaks alati tema käes.

„Nii, marga pealt rekord,“ ütleb ta, kui teine järgmine artell paremuse järjekorras pisut vähem tükitööga on teeninud. Istudes kurvana ei tee ta teistega tegemist. Ega tema taha võimaliku streigiga nõustuda, kartes tööaja kaotust. Töölisi voorib juurde ning peagi täitub ooteruum. Kell lööb pool kolm.

„Näib nüüd, märkimine peab algama,“ mõtleb Saakar.

Kümnik võtab raamatu, ning hõikab harilikul viisil:

„Streck number üks.“ Vastust mitte mingisugust.

„Pole vist,“ ütleb ta ning teeb märkuse.

„Streck number kolm.“ Jälle vaikus.

„Streck number viis.“ Oleks vist kuulda, kui nõel põrandale kukuks.

Kümnik ootab veidi. Tõstab pead, vaatab ringi ning kummardub siis uuesti raamatusse. „Streck seitse, üheksa, üksteist,“ hõikab ta vaheaegadega, oodates vastust.

„Tohoo — pole,“ tõstab ta pead ning pöördub tööliste poole. „Ooteruum mehi täis, aga keegi ei vasta. Mida see peab tähendama?“

„Ei taheta tööle minna,“ vastab keegi tagant nurgast.

„Streigitakse,“ lisab teine ukse alt.

„Või nii!“ laseb kümnik imestades vilet. „Siis on ju streik lahti? Mispärast siis streigitakse?“

„Palka ei makseta alati õigel ajal — laat tuleb, meil on raha tarvis,“ selgitab keegi töölistest.

„Või sedamoodi, et raha on tarvis,“ imestab jälle kümnik. „Aga see ei puutu töösse ega olene minust, ma pole palgamaksja, pöörake selles asjas kaevanduse juhataja poole.“

„Esimese vahetuse lõpul käisid kümme, kakkümmend meest kaevanduse juhataja juures, kuid tema ei lubanud laupäeval palka maksta, aga esmaspäeval on laat,“ seletab Tõruke kurvalt, toetudes vaheaiale.

„Selle tühja laadaraha pärast ei maksa veel streikida, kaotate ainult tööpäevi. Raha saate siis vähem ja puudus kasvab veel suuremaks. Ma annan head nõu: minge tööle ja nõudke siis õiglast palgamaksmist, kui arvate, et teile ülekohut tehakse. Eks ole nii?“

„Ei lähe ükski tööle, enne kui palgamaksmise asi on lahendatud,“ karjutakse vihaselt.

„Tasa, tasa, Liivak! Miks nii karjuda — meie kuuleme kõik hästi,“ naeratab kümnik. Kuulduvad naeruturtsatused. Kümnik pöörab selja ning kõlistab telefonil. Meestel tõmbuvad näod tõsisteks.

„Vastuhakkamine — mäss — politseid vist kutsub,“ sosistab keegi naljahammas. Mõned naeratavad, teised muigavad, kolmandatel venivad näod pikemaks ja kurvemaks.

„Püüa veel, vana mutt, rekordi ja sunni paari-mehi kiiremale tööle — ära lase neil puhata ja vilkat keerata,“ lõõbitakse.

Mutiks kutsutu tõuseb püsti, krimpsutab nina, viskab paar vihast pilku ümbritsejatele ning väljub. Kümnik teatab streigist kaevanduse juhatajale ja palub korraldusi. Tööliste hulgas valitseb rõhuv vaikus. Ainult seinakell ju'geb veel tik-suda harilikul viisil.

„Nad tõrguvad — ei lähe tööle — mida pean tegema?“ kuulduv vaheaegadega kümniku häält.

„Ah — ah! nii — nii — täidan täpselt.“

„Niisiis, mehed,“ paneb kümnik kuuldetoru käest, „kaevanduse juhataja on kuri minu ja teie peale ning käskis mehi tööle panna, kes tõrgub, nimi temale teatada. Hakkame otsast peale: strekk number üks, kas mehed on siin?“

„Jah on,“ saabub energiline vastus.

„Lähetе tööle?“ vaatab kümnik küsitavaid.

„Ei lähe,“ kostab terav vastus.

„Miks ei lähe?“ pärib kümnik.

„Hommikupoolel olime juba tööl,“ vastatakse.

„Mis teie siis veel siin teete, hakake koju minema. Ah jah, teie strekis on ainult üks vahe-tus,“ teeb kümnik märkuse.

„Üks vahetus ikka — kes see teise vahetusse tahab tulla,“ siunatakse, „streck paugub ja raksub, ühtepuhku sajab kive kaela — meie tahame ka välja minna,“ torisevad mehed väljudes.

„Kas kolmanda mehed on siin?“ läheb kümnik järjekorras edasi.

„On küll,“ vastatakse.

„Lähetete tööle?“

„Ei lähe.“

„Miks ei lähe,“ pärib kümnik kibestunult.

„Ootame kuni palgamaksmine selgub,“ vastatakse.

„Siin ei ole midagi selguda, kui kontor palga arvestusega lõpule jõuab, maksetakse see teile kohe välja. Streck number viis?“

„Ei lähe,“ kostab kohe julge vastus. Mehed on vist eelmistelt meestelt ergutust saanud.

„Ah, ah! Ei lähe,“ nohiseb kümnik raamatusse kummardudes. „Põhjus sama, mis kolmandalgi.“

„Kui teised ei lähe, miks siis meiegi läheme,“ lausutakse nüüd juba tagasihoidlikumalt.

„Teiste järele ei maksa teha — tahate minna — märgin tööle,“ pöördub kümnik meeste poole.

„Ei lähe,“ saabub kõva vastus.

„Seitsmenda mehed! Mida teie mõtlete teha? On Maastik siin,“ pärib kümnik, silmadega tööliste hulgast küsitavat otsides.

„On küll,“ vastavad tööliselised läbisegi. „Maastik poeb nurka nagu karu koopasse,“ irvitatakse. „Õues oli sul jalgu küllalt, vii nüüd ka nahk turule,“ tõugatakse Maastik vaheaia vastu.

„Mida siis... märgin tööle,“ muigab kümnik.

Enne kui Maastik vastata jõuab, kostab ukse poolt kära ning laovalitseja, endine inimene, ämber käes, trügib kümniku juurde kaebama, et Lii-

vak ja teised teevad tema kulul paha nalja: annavad ämbri ning saadavad vett tooma. Laovalitseja haavunud nägu ja ärevusest värisev hääl kutsuvad mehi muigele.

Kümnik, noor mees, äsja välismaal mäeinseri kutse omandanud, vaatab mõõtna pilguga endist inimest ning muigab vaevalt märgatavalt. Laovalitseja vastust kohe mitte saades haavub ja pühib minema.

„Kuulge, Liivak, mis teie sest laovalitsejast kiusate,“ hõikab kümnik tõsisemat nägu tehes.

„Mida mina tast kiusan,“ vastab Liivak kõlalt. „Mis ta muidu laos istub, andsin ämbri, et läheks vett tooma, töölistel kibe janu.“

Kostab mürtsuv naer, mis kõlab seinast seinast.

„Ta on endine inimene ja vanem mees — pole ilus teil teda käsutada — pealegi ei ole ta teie käsualune,“ käratab kümnik.

„Kes siis ikka tooma läheb,“ muigab Liivak, „töölised tahavad juua ja temal vee toomiseks aega küll, praegu laternaid ja petrooleumi ei võeta.“

Kaevandusel on kaks ladu. Ühes seisavad tööriistad ja muu väärtuslikum varandus. Selle laovalitseja on tähtsam mees, keda töölised ei julge nõögata. Teine ladu, mis kümnikkude kontoriga ühise katuse all, on mõeldud peamiselt tormilaternate, petrooleumi ja teiste vähema väärtusega ja sagedasti tarvisminevate asjade jaoks. Selle laovalitseja on õieti tööline, kes askeldab alati töölistele petrooleumi mõõtmisega ja tahmaste tormilaternatega, puhastades ja seades neid tarvitamiseks. Et veel see laovalitseja enne selle lao asutamist hobusepoisina kaevanduses töötas, siis on töölised harjunud nägema temas enam-vähem endasarnast inimest, kellega arvatakse tohtivat vahet ka nalja teha.

Kümnik ei näi Liivaku viimaseid sõnu tähelegi panevat, hakkab aga Maastikku pinnima.

„Noh, Maastik, kuidas jääb — lähete tööle?“ ütleb ta.

„Palga maksmise suhtes on selgusetu olukord,“ alustab Maastik, „raha on tarvis, aga keegi ei tea, millal seda antakse. Töölised nõuavad, et neile nüüd laadaraha antaks ja edaspidi kindlasti iga kahe nädala tagant palk välja maksetaks.“

„Ma ei küsi teie käest, mida töölised nõuavad, ma küsin ainult, kas teie tööle lähete,“ pahan-dab kümnik.

„Ei lähe,“ kostab lühike ja kindel vastus.

„Kui ei, siis ei, sellega on lõpp,“ kurjustab kümnik. „Aga strekk number üheksa, kuidas teiega on? Kas Lõkov on siin?“

„Siin, härra insener,“ vastab Lõkov vene keeles ning seletab, et tema — pagulane — kui vähe sallitav isik ei saa poolt ega vastu olla. Teeb nii, kuidas teised. Pisitasa on hakanud töölisi üksikult välja hiilima. Ooteruum on juba kaunis hõredaks jäänud. Kümnik märkab seda ja pärib — miks töölised salaja lahkuda püüavad, milline te-guviis pole ilus.

„Ilus vahest mitte, aga tervisele kasulikum,“ naljatab Liivak.

„Ah, Liivaku häält jälle kuulda,“ naeratab kümnik, „tulge siis lähemale ja öelge, kas tööle lähete?“

Tööliste naeru ja hüüete saatel trügib Liivak vaheaia juurde.

„Ma ju ütlesin, härra insener, et mina ega mõni teine varem tööle ei lähe, kui palgamaksmise asi pole õiendatud,“ vastab upsakalt Liivak, pöör-dub ümber ning demonstratiivselt lahkub.

„Aga teie, Saakar? Hiljuti saite hea streiki heade paarimeestega, ega teie ei streigi. Lähetate tööle?“

Saakar tõuseb, läheneb vaheaiale, seisatab sirgelt ning pajatab: „Härra insener, mina pole streigi alustaja ega ka lõpetaja. Kui hiljuti tulnud tööline ei tea ma neist tülidest midagi, mis tööseisaku on tekitanud. Tööle ei saa ma aga minna, sest see provotseeriks korrarikkumisi ning viiks kaklusele.“

Kümnik kõlistab uuesti telefonil ning selgitab seisukorda kaevanduse juhatajale. Kostavad üksikud laused, millistest raske aru saada, mida nendega öelda tahetakse. Riputab viimati kuulde-toru haagile ning silmitseb ringi, küsides, kas õues ka töölisi on. Vastatakse, et küllalt on. Las- seb siis need sisse kutsuda ning, istudes toolile, jääb kogunemist ootama.

Väljast hakkab töölisi sisse tulema, alguses üksikult, hiljem salkadena. Kõigil on rahutud, ärevusest punased ja tukslevad näod.

„Kas kõik on siin?“ pärib kümnik ning tema rahulik hääl annab mõista, et on ennem head kui halba tulemas.

„Kõik on siin,“ vastavad mitmed häälled.

„Kaevanduse juhataja tegi mulle kohuseks teile teatada,“ ütleb kümnik püsti tõustes, „et tema hea meelega streike ei näe, mis on kahjulikud nii- hästi töölistele kui ka ettevõttele. Sellepärast tahab tema tulevikus rohkem tähelepanu pöörata igale tööliste sammule, millel tööd takistav mõte. Valigu töölised eneste keskelt töölisvanemad ja õiendagu nende kaudu oma asju, kui tekivad aru- saamatused, ilma et tarvis oleks tööd katkestada. Õiglastele ja mõõdukatele tööliste nõudmistele lubab ta alati vastu tulla. Suure hulgaga kaevan-

duse juhataja juurde minek pole soovitav ega ka otstarbekohane, sest hulgaga ei saa kõnelda ega ka suure kära tõttu tööliste soovidest aru saada. Mis puutub palga maksmisse, siis oleneb see sellest, kui ruttu kontor palga arvestamisega lõpule jõuab. Seekord kinnitavad arveametnikud, et nad laupäevaks ei jõua palgalehti valmis teha ning sellepärast ei saa ka palga maksmisest juttugi olla. Et aga laat tuleb ja sealt töölised tarbeaineid ja tarbeasju odavamalt osta kavatsevad, siis kaevanduse juhatus on nõus soovijatele tehtud töö eest palga arvel avanssi maksuma. Et töö algus nii kaua viibinud ja töölised ei suuda enam maa all korralikult oma tööd ära teha, siis täna õhtul mingi kõik koju ja tulgu esimene vahetus homme hommikul ja teine vahetus homme õhtupoolel harilikul ajal tööle. Kojumineku olgu ka väikeseks karistuseks selle eest, et töölisvanemaid ei valita ja nende kaudu oma asju ei aeta. Ons see kõigile arusaadav?“

„Jah, on,“ karjutakse läbisegi.

„Kas homme hommikul tulete tööle?“

„Jah, tuleme, vastatakse kooris.

„Õhtupoolne vahetus ka?“

„Jah, ka meie,“ karjutakse jälle läbisegi.

„Minge siis rahulikult koju ja vaadake, et ühtegi korrarikkumist ei juhtuks,“ soovitab ja manitseb kümnik; pistab pliiatsijupi rinnataskusse, viskab paberid ja raamatud lauasahtlisse ning teeb esimesena minekut.

Vaikselt, norgus päi hakkavad ka töölised ootetust lahkuma: neile tuli väikese ning halva ülalatusena juhataja käsk — koju minna. Nõudmistele tuldi küll suurel määral vastu ning see peaks töölisi rõõmustama, kuid muret teeb see, et koju peab minema ning tööpäev läheb seega kaduma.

„Streik on õnnelikult lõppenud, tööliste soovid rahuldatud, hakkame siis nüüd koju minema,“ soovitab kibestunud Saakar Oomerile, kes ka tussaselt ning mõtlikult pingile istuma on jäänud.

„Hakkame jah, virgub Oomer oma tardumusest. „Näete, nahka panid tööpäeva oma streigiga, Ja streik, misjaoks? — Et laadaraha saada... missugune rumalus,“ toriseb Oomer väljudes.

Mõned töölised seisatavad veel salkadena ooteruumi esisel ning pöörduvad siis kärata ja mürata kodu poole.

„Ja mis nad teevad selle rahaga. Enamjagu noortest läheb laadale jooma, joobnud peadega kaklema, satuvad hoogu, veristavad mõnd ning tagajärg on see, et neid mõneks päevaks soolaputkasse oma tegude üle mõtlema viiakse, see on kõik, mispärast praegu streigiti,“ hindab Oomer omast vaatevinklist streigi põhjusi.

„Streik laadaraha pärast, see kõlab küll naljakalt ja mitteusutavalt,“ hakkab ka Saakar streigi asju arutama. „Nägid, kuidas Maastik tööliste seas sõelus, neid vist streigile õhutades. Raske on uskuda, et tema laadaraha vajab, kui ta hooneid kavatseb ehitada ja selleks raha korjab. Küllap temal juba mõni mark tagavarakski on pandud ja sellest talle juba jätkuks laadaasjade õiendamiseks. Ma ei tea, ma ainult arvan ja usun, et siin on isikuid olemas, kes tööliste rahutustest on huvitatud. Kui leitakse rahutuseks väiksemgi põhjus, siis kohe haaratakse sellest ning streik tööliste huvide kaitseks selle kõlava nimetuse all võib alata.“

„Nii, nii!“ kiidab Oomer.

„Olen rohkem maamees ja ei tunne hästi tööliste võtteid võitluses kapitaliga, kuid arvan, et

kui streikima hakatakse, siis peavad selleks suured, kaaluvad põhjused olema," arwab Saakar. „Arusaamatu on ka, miks töölisvanemaid ei taheta valida, on ju säärane toiming seadusega lubatud ja kaevanduse juhatause poolt soovitatud?“

„Keegi ei taha end valida lasta,“ vastab Oomer pooleldi sosinal, just kui kartes kõvasti kõnelda.

„Tööliste vanemate kaudu on viisakam ja praktilisem kaevanduse juhataja poole pöörduda,“ hindab Saakar sassiläinud seisukorda. „Jäid kõik kui lambakari kontori ukse taha vahtima, mul oli hea neid oma köögi aknast jälgida. Kui siis kaevanduse juhataja väljus ja seda lambakarja silmitses, kärkis kohe, et kes on teil ninamehed, Liivak, teie olete üks ninamees? Liivak muidu tragi poiss, aga siis vist kaotas pea, nähes juhatajat kurjustamas. „Miks teie tulite?“ „Mida teie tahate?“ — kuulsin uuesti juhataja energilist häält. Mida talle vastati, ma ei kuulnud, aga igatahes vastus vihastas juhatajat väga ja ta ajas selle karja laiali. Ilus oleks olnud paaril mehel ilma selle karjata asi ära seletada ja meil poleks siis tööpäevgi kaduma läinud.“

„Ka mina ei ole varem suuremates töölisringides olnud,“ seletab Oomer. „Olin Valgas lihuniukuks, kaubeldes venna lihakarnis. Ei tunne ka hästi tööliste kombeid ja mõtteviise, aga niipalju olen siin taibanud, et töölised kardavad vanemaid valida, kuigi juhatus seda on soovitanud ja isegi lubanud määrata, kui töölised valimisega toime ei tule. Juhatusel oleks siis, kellega rääkida tööliste huve riivavatest küsimustest, kui tekivad arusaamatused.“

„Kas läheme üle platvormi, mujalt on porisem,“ katkestab Saakar jutu. Nagu salapärane

jõud kisub platvorm enese poole. Ungarlane preilidega töötab seal, meenub Saakarile, vahest ei ole nad veel koju läinud.

Platvormilt kostab veel töökõmu, tähendab, laaditakse suuri vaguneid. Minnakse tasakesi, sest kivikesed, raudteeliiprid ja rööpad ei võimalda kiiret käiku. Vaadeldakse põlevkivihunnikuid, millised asuvad sülla võrra allpool raudteed laudpõrandal, kus neid suurtesse vagunitesse kühveldatakse.

„Enamikult on suured vagunid juba täis laetud, kuid põlevkivi on veel küllalt platvormil vedelemas, mis neil viga mehi koju saata,“ toonitab Saakar.

„Põlevkivi saamine praegu juhatusele muret ei tee,“ arvab Oomer, „maa alt veetakse rohkem välja, kui on tellimisi. Ülejääk veetakse märke paremaid aegu ootama. Jõuluks peab suur õlivabrik käima minema, küll siis meie põlevkivi hinda läheb.“

Jõutakse platvormi teise otsa, kust paekivimägi algab. Saakar silmitseb veel kord iga laaditavat vagunit, kuid otsitavaid ei leidu. Vist koju läinud, mõtleb siis. Laskutakse paari sülla kõrgusest paekivimäest alla, hoidudes libisemast.

„Miks need töölised kardavad vanemaid valida?“ huvitab ikka veel Saakarit see küsimus.

„Neil on siin omapärased põhjused, millistest raske aru saada, üks räägib ühte, teine teist, mis see õige põhjus on, et neid ei valita, ei tea mina,“ vastab Oomer.

„See kaevandus on kui mõni väikene riigikene suures Eesti Vabariigis, kus on maksivad omad rahad, omad kombad, eluviisid ja arusaamised. Kõigele sellele lisandub nüüd kartus töölisvanemaid valida,“ naeratab Saakar.

„Ei noh, aluseks on ikka tõeline sündmus võetud ja hiljem on hakatud seda mitmeti tõlgitsema. Tõenäoline paistab see olevat, et naaberkaevanduses on tööliste vanemad valitud olnud, kuid hiljem on nad mingisuguse seadusevastase teo pärast vallandatud. Töölised seletavad, et seadusevastaseks teoks on olnud töölisvanemate korteris lõhkeainete leidmine, millega kes-teab mida olevat teha tahtnud või ehk niisama huvi pärast koju toodud.“

„Et töölisvanemate korteritest võidi lõhkeainet leida, see vahest polegi nii suur uudis,“ väidab Saakar. „Üks meie korteri elanikke oli strekis peale pauke lõhkemata lõhkeaine padroneid leidnud ja need koju toonud ning oma voodi peatsis rippuva riiuli peale asetanud. Ma palusin lõhkeaine ära viia, ning mitte enam tuua, kui jälle leidub juhus selleks. Midagi sellesarnast võis ka seal juhtunud olla. Et seesugune asi ka tööliste juures ei korduks, oli kaevanduse juhatus täiesti õigustatud vanemaid vallandama.“

„Olgu kuidas on, kuid meie mehed kardavad vanemaid valida, põhjusel, et neid võidakse vallandada,“ teeb Oomer vaieldavast asjast kokkuvõtte.

„Liiga lapsik arvamine,“ naeratab Saakar, „kuidas võib vanemaid vallandada, kui nad seaduse piirides tegutsevad?“

„Hea küll,“ arwab Oomer, „oled rohkem haritud ja laiema silmaringiga inimene, teades, mis on seadusega keelatud ja mis mitte. Kas sa võtaksid enda peale töölisvanema kohused, kui sind seks valitaks?“

Vaat, nüüd on äike selgest taevast, mõtleb Saakar, aga ta ei vasta midagi.

Oomer näib tundvat heameelt, et on saanud teadlikuma Saakari täbarasse seisukorda asetada.

„Ei noh, mina ja töölisvanem, need ikka kuidagi ei klapi. Mul kui juhuslikult kaevandusse sattunud maamehel ei seisa tööliste huvid nii südame lähedal kui vahest mõnel teisel, töölisingkonnast võrsunud inimesel,“ ütleb Saakar viimati rahul olles oma ütlusega.

Kodus Ets ja Mihkel ning veel kolmas mees, uustulnuk nende korterisse, istuvad köögis laua ümber, seletavad ning vaidlevad isekeesis, Saakar ei pane neid tähelegi ning läbib köögi, et tagatoas oma koiku juures rõivastust vahetada. Töölistel ühiskorteris on oma koiku nagu igäihe eromandus, kuhu teised ei lähe ja kus võib talitada nii, kuidas soovitakse. Töölt tulles vabanetakse seal töö rõivastest. Kui nad on kuivad, võivad nad ka voodi kotti ning padja aset täita. Pole küll kuigi mugav, kuid ikkagi parem kui paljaste laudade peal lamamine. Seal koiku serval on ka Saakaril armsam koht, kus saab istuda, aknast välja vahtida, mõtelda, unistada — isegi leiba ja sinki närida. Korteri naabrid tema koiku servale ei istu ja ka külalisi, nagu see pahede hunnik Lall, kes kutsumata tema pool juttu ajamas käib, ei lase ta sinna, ehkki Lall vahest katset teeb, Saakarile lähenedes, end koiku servale poetada.

Riided vahetatud ning magadisase kohendatud, viskub Saakar pikutama-mõtlemata — enesele nagu aruannet oma tegude üle andma. Saakaril on kombeks, paratamatuks vajaduseks saanud sorida äsjamöödunud hetkedes, analüüsides oma tegusid ja sõnu, ning lõpuks küsimus esitada, kas oli ta õieti talitanud. Tihti tuksub ta süda rahutult. Ka täna piitsutab teda tema süda. Peab ta siis üles leidma selle põhjuse. Kontoris? Midagi tuli ikkagi vastata, kui kümnik oli tööleminekust huvitatud. Aga siis — mida ta hiljem tööliste vane-

matest hakkas rääkima...? Kui nüüd Oomer tööliste seletab, et Saakar on vanema kohale kohane ja soovitab valimisi juhatuse nõude kohaselt läbi viia, mida siis tööliste vastata, kas austav ettepanek vastu võtta? Ei! — siin ei ole tarvis mõelda — see on päevselge, et siis kistakse teda ka poliitikasse, milliseid sihte ta aga ei taotle.

Kuuldub koputust välisuksele. Vaidlejad köögis vaikivad ning üks neist hüüab: „Sisse!“. Edasi kuuldub tervitust ja küsimust — kas Saakar kodus.

„Ungarlane Stefan,“ ehmub Saakar, „tema vahest põhjusega ei tule, küllap on tal midagi päevakorras.“

Jälle koputus, ning uks kistakse lahti. Stefan vabandab, et julgenud tulla rahu rikkuma. Tema juba pühapäeval otsinud Saakarit, tahtnud streiki suhtes kõnelda, kuidas töö möödunud kuul edenenud ja kuidas tööde vastuvõtmine läinud. Käinud mitu korda vaatamas, kuid kunagi pole Saakarit kodus olnud. Üldse viimasel ajal olevat Saakaril kalduvus kaduda kui tina tuhka, kust teda enam ei leia.

„Pühapäev oli ilus sügisene ilm, käisin niisama hulkumas ja ümbrust vaatamas, muidu ela kui kaevus ja ei tea midagi, mis teisel pool kaevurakkeid asub,“ seletab Saakar. „Pink on küll tahmane, aga ega ta vist siiski nii väga rõivaid ei määri,“ osutab Saakar pingile, paludes Stefanit istuda.

„Täna,“ kummardub Stefan. „Mul oli kavatsus sind veidi pikemalt küsitleda. Üleval oleks ehk vahest veidi mugavam jutelda, kas me ei läheks meile?“

Saakarile on see üllatuseks, et kohe üles

palutakse. Tema arvates võiks ka siinsamas jutelda.

Ah need silmad, need silmad, ohkab eneses Saakar, nii läbitungivad ja tulised! Meie töölised küll sarnaseid ei oma. Aga ta on ju ungarlane, kelle silmist voolav lõunamaine palavus kõrvetab.

„Lähme,“ teeb ungarlane meeldetuletuse.

Saakar puikleb küll vastu, kuid minna tahaks ta siiski. Temal oleks nagu mingi nõrkus minna sinna, kuhu tunded käsivad, aga kaine mõistus keelab.

„Miks sa üles ei taha tulla? Oleme vist sellised inimesed, kelledega palju tegemist ei taheta teha?“

Saakar märkab, kuidas need põlevad silmad jahtuvad, lähevad külmaks, jääseks. Isegi külma läiget kiirgavad nad nagu talvine lumi külmemal ajal. Saakar vaatleb veel hetke neid silmi, milles oleks nagu märgata viha ja kättemaksuläiget, kuid siis paiskub neist jälle süütust, õrnust ja heatahtlikkust. Saakar tunneb end süüdi Stefani ees, ta on oma naiivse argusega viinud sõbra valearvamisele.

„Ei. Viga seisab minus eneses, pole harjunud seltskonnas liikuma,“ kogeleb Saakar.

„Ma mõtlesin juba,“ seletab Stefan, „et oled omandanud tööliste vaated, kes meie majast üks-teisele kahtlasi jutte kõrva sosistavad. Olen platvormil märganud, kuidas kuidagi muigavalt meist mööda minnakse, näe, seal see ungarlane oma kolme naisega... Mõned seejuures küsivad, et kuidas töö läheb ja kuidas preilid end seejuures tunnevad... ning siis muiatakse jälle... Tõesti, see kõik on nii vastik ja väljakannatamatu, neil on vist oma eriarvamine meist...“ Saakar hakkab saapaid jalga panema ja ütleb, et ka teda ko-

heldavat muiates kui teab keda ja kuidas siia sattunud.

„See kaevanduse töö polegi nii raske ega koormav,“ hakkab Stefan juba naeratama. „Võiks sellega kuidagi juba harjuda, aga ikkagi rohkem piinavad meid ümbritsevad inimesed, kellede silmavaade on kui valus mõõgapiste, sest meid vaadeldakse kui seaduse vastu eksijaid, keda on sunnitööle saadetud. Pole ju nende arvates võimalik, et keegi omal vabal tahtel kaevandusse tööle tuleks.“

„See on õige,“ nõustub Saakar, „minu kohta öeldi esimesel päeval, mis ta muidu kaevandusse tuli, läbi põlenud.“

„Töö juures on töölised enamikult ühtlase väljanägemisega, aga vabal ajal kaevanduse vahel ilmneb terav vahe. Palju on neid, kelle välimusega võib leppida, kuid on ka neid küllalt, kelle kodune rõivastus ei erine palju töөрõivastusest,“ arutab Stefan istet võttes ja Saakari askeldusi jälgides.

„Palga joovad maha, kui kätte saavad, ja käivad siis, mustad ja näljased, laupoest tšekiga heeringat ja leiba hankimas. Ja kui need on pihku pistetud, siis löövad kohe sealsamas poes hambad sisse. Need on need irvitajad. Sinu juures käin, aga ega kellegi teise juurde ei julge minna, öeldes, tere — ma tulin juttu ajama. See oli mõni nädal peale kaevandusse tulekut, lähenesin ühele kaevurile, perekonnaisale.“

Saakar on end väljumiseks korda seadnud, kuid kui kuuleb, et Stefan jälle juttu alustab, istub koiku servale oma uudishimu rahuldama.

„Tal oli hea strekk ja ma olin huvitatud sellest,“ jätkab Stefan. „Ühel pühapäeva õhtupoolikul kohtasin teda kaevanduse majade vahel. Ta

oli vähe märgatavalt viinastunud. Kõnelesime niisama paar sõna. Muuseas kutsus ta mind oma korterisse streki asjus juttu ajama. Puiklesin algul vastu, kuid nõustusin lõpuks. Tuba oli siinse kaevanduse mõiste järgi kaunis puhas ning korras. Isegi valge lina ei puudunud laualt. Istusime. Tema hakkas seletama, et korralikke töölisi leidub vähe, kellega ta sooviks ühes töötada. Sirmi tagant voodist kostis lapse sosin: „Ema — ema, kes see külaonu on?“

„Mõni joodik,“ vastas ema ja soovitas lapsel vait olla.

Ema sõnad, kui terav mõök, tungisid mu südamesse. Võpatasin, küll vist valu pärast. Sellest peale ei vii ma enam oma jalga nii kergesti võõrasse tuppa.“

Nüüd siirduetakse üles, et jätkata seal jutlemist. Saakar ei tunne end kuigi hubaselt, kui kolm paari uusi tuliseid silmi suunduvad talle otsa.

Saakar võtab akna all istet, teised poolkaares piiravad teda.

„Jutustage nüüd, härra Saakar, streigist kõike, mida teate,“ sädeleb Kaarin. „Oleme valmis teid terve õhtu ja öö kuulama. Räägitakse, et kaevanduse juhatus olevat arvestanud just teie seletusi ja seetõttu töölistele vastu tulnud.“

Saakaril hakkab palav, neli tulist silmapaari kõrvetavad teda. Kuid ime, päris korralikult saab Saakar vastata ja isegi küsida, et kuidas preilidel töö läheb.

„Oh! Ärge parem küsige,“ õhkab Kaarin, „oleme invaliidid. Käed katki, seotud — öösiti kondid surevad ja valutavad, iga algus on ju raske.“

Niisiis lähevad need päevad, hallid ja udu-
sed, sopased ja räpased, mõtleb Saakar, kaevan-
duse sissekäigu poole rühkides. Jaladki väsivad
seda igavest vett ja pori tallates. Kunagi oli sü-
gis mulle armsaim aastaag, aga tänavu on ta kibe
ja sünge ning ähvardab vee ja poriga uputada kõik
ilusamad mõtted, väljavaated ja sihid...

On varane pime oktoobrikuu hommik. Tae-
vakaari katavad tihedad vesihallid pilved ning
vihma sajab juba kolmandat päeva. Läbi uduste
vihmapiiskade suudab „Lux“-lamp vaevalt kae-
vandi sissekäigu esist valgustada. Töölised tööle
minnes lärmitsevad, kiruvad vihasadu.

Keegi ruttab Saakarist joostes mööda, astub
aga ettevaatamatult porilompi, millest kõrges kaa-
res pori üles lendab. Mööduja tormilaterna
klaas kattub hetkeks vee ning poriga, kuulduv väi-
kene klirin ja selle järel tugev vandumine.

„Juba jälle laterna klaas läks, nelikümmend
marka kui maha visatud. Eile kaks klaasi, niimoodi
läheb terve palk klaaside peale.“

„Olge ettevaatlikum,“ soovitab Saakar.

„Mine veel Võsa Liisu poole, nüüd silmad
kinni,“ kuulduv nöökav hääl.

„Mis sa Siku Saba seal lõugad,“ pahandab
esimene mees, „vaata, et sa oma paksu Mari porist
välja aitad, teine ähib ja puhub, aga edasi ei saa.“
Naeru kihin, kahin. Sõneldakse veel, kuni

katkise laternaklaasiga mees pöördub lattu uut klaasi tooma.

Kaevanduse sissekäigu juures ulatub pori kaugelt üle labajala. Mõni töölistest proovib rööpaid mööda edasi minna, libiseb aga nõrgas laternavalguses, kukub ning hakkab vanduma. Jälle naerdakse. Saakar astub keset pori. Temal ju kõvad saapad jalas, tema pori ei karda. Laest tilgub vett suurte piiskadena selga ja kaela.

Kui kole ja jube, mõtleb Saakar, mis veel strekis võib olla.

Leiab teelt tühja vagoneti ning seda ees ajades komberdab streki poole. Juba kolmas päev ladistab sadada ning selle mõju hakkab end juba tunda andma.

Suure kanali silla juures on veel kuiv, aga iga sammuga tõuseb vesi ning strekis kaovad juba raudteerööpad vee alla.

Poripõrgu, arutab Saakar rööpa pealt maha astudes, et strekki minna. Vägisi kipub vesi üle saapasääre tulema. Pole enam märgata, kus algab strekis kõrgem paekivikiht. Raudteepealne ja streki seina esine kujutavad nüüd ühist tiiki, kus seina lähedal ujub paukudest lõhutud kraamihunnik. Saakar istub nukralt paeriida nurgale Oomerit ootama. Seinast pae- ja põlevkivikihtide vahelt jookseb vett, nagu oleks seal mõni allikas. Saakari meeolu langeb, ning tahtmatult ta võpatab: Kuidas saab veel töötada, kui paekivikihtidel on juba üle labajala vett ning seinast veel juurde jookseb? Kuidas veel põhja põlevkivi välja võtta, kui vesi üle saapasääre ulatub?

Eemalt paistab valgust ning kuulduv vee solinat.

„Kas on uputus?“ hõikab Oomer eemalt, maa-deldes veega, millest raske läbi tulla.

„Uputus, mis uputus,“ nukrustab Saakar,

„peame vist uut töökohta otsima või koju minema veepüha pidama.“

„Tühi lori,“ silmitseb Oomer strekki — „pole seisukorda, millest inimene heal tahtel üle ei saa. Kuivi strekke pole nüüd ja koju on ka rumal minna. Katsume oma streki korda seada; raudtee ääred on muda ja paekive täis, vesi ei saa kanalisse joosta. Teeme raudtee serva puhtaks.“

Võetakse kirkad ja kühvlid ning minnakse suure kanali äärde, kust peab teeserva puhastamine algama. Kirkaga koksitakse mudakord ning paekivikesed lahti ja kühvliga visatakse need raudtee peale liiprite vahele ja kui sinna enam ei mahu, siis vastaspoolse seina äärde.

„Nii saavad liiprite vahedki tasaseks, pole enam tarvis nõnda palju komistada,“ rõõmustab Saakar.

„No jah,“ naeratab Oomer, „ega töölised muidu kõrvaltöid ei hakka tegema, kui häda sunnib. See on tööliste üldine nõrkus. Pole viga, teeserva puhastamise eest laseme kümnikul enestele paar tundi päevatööd märkida.“

Töö on räbal, kirkalöögid pritsivad porist vett näkku. Mida kaugemale jõutakse, seda räbalamaks vee sügavnemisega töö läheb. Streki lähedal ei saada üldse enam kühvliga töötada ning polegi seda enam tarvis, sest sügavat vee jooksu ei suuda väike praht takistada.

„Jooksuma hakkas,“ rõõmustab Oomer tuletiku ujumist vee peal silmitsedes, „varsti võime strekis kukerpalli lasta.“

Vesi hakkas küll ära jooksuma, kuid strekki minnes ei märgata, et ta juba vähenenud oleks. Oomer riputab kuue kaitseposti löödud naela otsa ning hakkab paekive ritta laduma. Ka Saakar ei taha paarimehest maha jääda, ning peagi solistavad mõlemad kui pardid vees.

Suured paekivid laotud, hakatakse peent põlevkivi vagonetti laadima.

„Vali kumba tahad, kas sorteerida või vagonetti kanda,“ seletab Oomer.

„Kui valida on, siis meelsamini kannan,“ vastab Saakar kühvlit võttes. Täna pole ka kandmine kuigi suur lõbu; käies pritsib vett üles ja põlevkivi võttes ei taha kühvel põrandal edasi libiseda.

„Egas nüüd pole suurt sorteerida — saasta sees on ka paekivikesed põlevkiviga ühte värvi, ainult suured valged tuleb välja visata, aga neid on nii vähe,“ seletab Oomer.

Nii on Saakaril kandmisega tööd ohtrasti, kuna Oomeril sorteerimisega on aega küllalt. Pea hakkab suitsema, kuid selg ja parem jalg löövad külmaks, märkab Saakar ja lööb käega selja peale. Ka parem jalg on märg.

„Sa pole kuigi suur kunstnik märga kraami kandma,“ selgitab Oomer. „Tõstad kühvli otsa üles, nagu harilikult, kuid vesi jookseb siis varre juurest püksisäärde.“

„Jälle vist kooliraha,“ muigab Saakar.

Jalg tulebki varsti lahti võtta, vesi saapast välja kallata ning suka seest välja väänata.

„On kuidas on, aga tänast päeva me pooleli küll ei jäta,“ silmitseb Oomer Saakarit. „Kevadel tegime veel suurema veega tööd, häda ei midagi. Rõhume rohkem tööle peale, aeg kaob siis kiiremini ning maa alt pääseme kiiremini välja,“ õpetab Oomer.

Kõigi takistuste ja raskuste peale vaatamata töötatakse vahetuse lõpuni. Kui töö lõpul väljutakse, siis ollakse üleni märjad ja porised.

„Kas on veel kuskil kuiva?“ küsib Oomar maa alt välja jõudes.

„Kuiva küll pole,“ vastab Saakar, „aga töö on tehtud.“ Selg külmetab ja märjad rõivad kleepuvad ihu külge, sünnitades vastikustunnet.

„Kähku märgitakse kontoris päevad, ja sama ruttu väljutakse sealt, et jõuda koju.

„Oled see sina, Joosep Saakar, või ei ole sa mitte?“ hüüatab vanapoolne mees Saakari ette seisma jäädes. „Näen ma ehk und?“

Saakar kangestub üllatusest. Keel ei liigu, sõna ei tule suust: ta ees seisab isa talu maal elutsev Sauna Aadu.

„Joosep Saakar — sedaviisi küll,“ pääsevad viimaks Saakari keelepaelad lahti.

„Nii kahvatuks ja nii kõhnaks jäänud — nina all ja lõua otsas tolknevad habemeudemed — tõesti, raske on sind ära tunda,“ imetleb Aadu. „Nägu ja rõivad porised, vesi tilgub kuueservast alla — kust sa tuled säärase mundriga, kas hauast või?“

„Maa seest tulen küll, aga mitte hauast, vaid kaevandist,“ kogeleb Saakar.

Otsas kõik, tabab Saakarit mõte, pean jälle kolima tööd otsima.

Kuid miks väriseda, sähvab uus mõte, pole ma kurjategija ega muidu moraali vastu eksija ja mis on Aadul sellega tegemist, mida mina siin teen?

Saakar toibub ruttu, kogub end — seab end võitlusvalmis: kui peale tungitakse, siis peab andma purustava vastulöögi, ning Aadu võib sellest isale jutustada, kui tahab.

„Aga ütle, Joosep, mida sa siin kaevanduses teed ja miks sa nii sopane oled? Näed välja, nagu vana Kingu Juhan, kui ta öö otsa poriaugus oli püherdanud ja maganud,“ pärib Sauna Aadu uuesti.

„Mida ma siin ikka teen,“ vastab Saakar küsivalt ja tahab Aadut veidi nõögata. „Varastamas ma ei käi, röövimas ka mitte — teen päris ausat tööd, nagu kõik siinsed kaevanduse töölisel.“

Õelnud seda, jääb Saakar uhkelt, pea kuklasse visatult, Aadult vastust ootama.

„Või oled siis kaevanduses tööl ja teed seda sama musta ja rasket tööd, mis teisedki,“ imestab Aadu. „Aga sul ju kooliharidus?“

„Ka kooliharidusega võib rasket kehalist tööd teha,“ väidab Saakar uhkelt.

„Mina otsin ka tööd ja tahtsin siia tööle tulla, aga see kaevandus on kole märg ja porine, mulle küll ei meeldi. Lähen koju tagasi, aga mida pean su isale ütleva? Kas ütlen seda, et kuule, va Laanekõrve Kaarel, oled otsinud oma poega elutute ja elavate hulgast, aga vaata, mina olen sinu kadunud poja leidnud...“

„Mul on ükskõik, mida sa isale ütled... aga — mida me siin vihma käes seisame — mul on ulu-alune, lähme sinna,“ teeb Saakar lahke näo, haarab Aadul kae alt ning hakkab teda kaevanduse elumajade poole tirima.

„Mida mina nüüd sinust, noorhärna, tülitama tulen — mina hakkam vaksali poole minema,“ puikleb Aadu.

„Küll jõuad veel minna, rong enne keskööd ei sõida,“ usutleb Saakar. „Tahan sind kostitada kui lapsepõlve tuttavat ja sõpra. Siis võid ka isale öelda, et mul ikka leiba on. Lähme.“

„Ei-noh — usun, et sul leiba on...“ puikleb ikka veel Aadu. „Täna sind lahkuse eest. Kutse pean aga tagasi lükkama: otsin juba poest saia ja vorsti, närisin sealsamas koti otsas ära, ei tahagi rohkem süüa, mida ma sust ikka piinama tulen.“

„Aadu, pole ma veel kuulnud sinu suust säärast juttu, et me üksteist ka piinata võime,“ seletab Saakar. „Mäletad veel, kui poisikesena jooksin su sauna juurde, kus sa mulle muinasjutte jutustasid ning raamatuid lugesid. Tahan nüüd kordki sind külla kutsuda ning külaleiba pakuda.“

„Eks ma või siis tulla, kui ma sellega sulle suurt pahandust ei tee,“ läheb Aadu leplikumaks. „Noorelt olid küll minu vastu hea laps. Sügiseti töid ikka õunu, suuri punaseid ja magusaid. Ka su isa viskas mõned pihku, et säh, Aadu, näri sina ka, on küll veidi hapu, aga eks ta süüa ikka kõlba, kunagi ei täidinud ta head õuna anda.“

„Isa nüüd... aga mina pole ka kiituse väärt; lapse asi,“ punastab Saakar.

„Aga tead, Joosep, küll isal on sinust kahju ja küll ta otsib sind,“ silmitseb Aadu teravalt norguspäi enese kõrval kõndivat Saakarit. „Tihti kurdab, et asjata on lasknud poisil ära minna. Kui ta kuulis, et kavatsen kaugemalt tööd otsida, kutsus ta mind enese juurde tuppa — laskis tüdrukul laua katta, ise otsis kapist viinapudeli. Eks sa, Aadu, ole küllalt mu põllul tööd rühmanud, võtame nüüd ühe väikese napsi, ütles ta. Ja kui sa juhtud mu poega nägema, siis ole nii hea mees ja teata mulle.“

Seda ma ju arvan, tulid mind, aga mitte tööd otsima, küll isa kõik sõidukulud kinni maksab, mõtleb muiates Saakar.

„Küll on aga suur tööstus,“ imestab Aadu teist juttu tehes. „Kui suured on ehitused ja kui palju põlevkivi välja saadetakse, näed — terve rida on suuri punaseid vaguneid platvormi ees — küll nad kõik täis laaditakse.“

„Lähme üle platvormi, on veidi kuivem,“ soovib Saakar.

Saakar silmab Kaarinit ja Siinat, kes põlevkivi sõeluvad, visates kühvliga põlevkivi längu seisvale sõelale, millest peenikene puru läbi jookseb — suuremad tükid aga sõela mööda alla libisedes sõela ette kuhjuvad, kust neid Stefan läbi akna vagunisse pillub. Möödudes kergitab Saakar oma märga sonimütsi, millisele tervitusele naeratuslega vastatakse.

„Sul siin on tuttavaid ka, et mütsi kergitad,“ seletab Aadu uudishimulikult.

„Pea siis neid tuttavaid ei saa, kui ise aga leida tahad,“ muheleb Saakar.

Ets ja Mihkel ning see kolmas mees on juba tööle läinud. Kaks meest aga, kes Saakariga üht-aegu töötavad, on enne juba koju jõudnud ning as-
keldavad nüüd pliidi ääres. Saakar viib oma küla-
lise tagatuppa ja palub teda akna all istet võtta. Ise hakkab rõivaid ja pesu vahetama, visates mär-
jad rõivad seinale konksu otsa.

„Küll on nõgine pink ja laud,“ sosistab Aadu, „tõmbasin näpuga, aga sõrme siiski ei määrinud.“

„Ära laua pärast hirmu tunne, paneme paberi peale, siis võime selle peal süüagi. Istu siin, ma lähen vähekeseks ajaks välja.“

Veerand tunni pärast on Saakar tagasi ning paneb Aadu imestuseks peale teiste pakkide ka piiritusepudeli lauale.

„Seda kraami pole sa varem tarvitanud, kuidas siis nüüd?“ pärib Aadu, vihjates pudelile.

„Tõin tee hulka vähekesese külmarohtu,“ naeratab Saakar ja kaob kööki.

Tagasi tultes toob kruusidega kuuma teed, ase-
tab ühe Aadu ette, teise veidi eemale enese tarvis. Tõmbab siis koiku alt suure kohvri, avab selle ning paneb paberisse mässitud toiduained lauale.

„On küll veidi imelik lauakatmise viis,“ naeratab Saakar, „aga praktiline, korraga lina laual ja suupisted peal.“

Aadu jälgib imestusega seda toimingut.

„Elame siin nõnda-ütelda pihust suhu, muret-
sedes ainult tänase päeva eest. Pikemaks ajaks toodud toiduained võivad toas halvaks minna,“ ruttab Saakar seletama.

„Oled vist kogu toidutagavara lauale kraami-
nud,“ naeratab Aadu.

„Ei mitte,“ muheleb Saakar, „heeringad on veel sahvris...“

Saakar kühveldab suhkrut kruusidesse ja valab siis piiritust juurde.

„Lubasin poistele ka maitsta viia, nemad keetsid tee,“ võtab Saakar pudeli ning kaob kööki.

See on kui mõni suurte pühade või pulmalaud, arutleb Aadu üksi jäädes. Mis siin kõik on: või, vorst, sink, leib, peenleib, sai — niisugust uhkust saavad ainult rikkad enestele lubada. Miks ta küll säärase toitude peale nii palju raha raiskab? Kas talle enam kartul kastmega ning hapupiimaga ei maitse, nagu kodus Laanekõrves?

Heeringas ühes ning pudel teises käes, ilmub Saakar peagi tagasi.

„On aga vähenenud,“ mõtleb Aadu, pudelit silmates.

„Miks sa ei maitse?“ pärib Saakar.

„Ei-noh — ootan noorhärat kah,“ vastab Aadu.

„Proovime,“ ütleb Saakar teekruusi võttes.

„Sinu terviseks, Joosep,“ hüüab Aadu samuti kruusi tõstes.

„Joo aga kohe põhjani,“ soovitab Saakar. „Kuum tee vähese piiritusega, see elustab väsinud ning külmunud konte. Nii, nii, võta suupistet peale — sinki leivaga, saia vorstiga, ma lähen toon kohe uut teed.“

Aadu tahab vastu vaielda, kuid Saakar juba lippab kööki, piiritusepudel ühes ja Aadu teekruus teises käes.

„Küll sa oled helde inimene,“ imetleb Aadu Saakari tagasitulekul pudelit silmates, milline köögielanikkude kasuks jälle tublisti vähenenud, „annad kõike kuhjaga. Nii helde käega su isa küll ei ole, tema ühe käega annab, teisega tahaks nagu tagasi tõmmata.“

„Tema tarvitab mitmesugust mõõdupuud oma külaliste jaoks,“ naeratab Saakar. „Kui tuli külla apteeker, sekretär, kaupmees või mõni muu valla suurus, siis otsiti ja laoti kõik lauale, mida tal aga juhtus kodus olema. Ja ta ise oli päris lahkuse kehastus, ikka olge head, maitseke siit ja maitseke sealt. Ja peened viinad muud kui voolasid.“

„Mis seda öelda,“ punetab Aadu, „suurtele saksatele oli ta valmis kõike andma, aga ära pane pahaks, Joosep, minusugusele vaesele oli tal kuumast kartulistki kahju.“

„Teadagi,“ nõustub Saakar ning kaob jälle pudeliga kööki.

„On tal aga helde süda — isegi neile võõrastele peab ta viima,“ mõtleb Aadu.

Köögist kuulduvad hääled, jutukõma — tänamine.

„Vist küll Joosepi antud napsi eest,“ mõtleb Aadu.

Saakariga ühes tulevad ka köögis viibinud mehed tuppa. Lähevad oma koikude juurde, kohendavad neid ning viskuvad sinna kõigi rõivaste ja saabastega. Peatselt kostev norin teatab nende uinumisest.

Nagu koorem vajuks südamele, kui pealtkuulajatest vabanesin, rahuldub mõttes Saakar.

„Juba magavad,“ imestab Aadu.

„Töölt tulnud — väsinud,“ märgib Saakar.

„Ära lase end sundida, maitse sedagi, mis mul on pakkuda.“

„Ei jõua meie siit midagi ära süüa ega juua, ei ole me ju kumbki suuremad joomamehed,“ arwab punetav Aadu. „Mulle tembid kibeda tee, aga enesele teed nalja, vahel ei tule sealt tilgakestki mitte.“

„Pole siin mingit naljategemist — näed — pea juba soe,“ punastab Saakar.

„Aurab küll vist rohkem tulisest teest kui viinast,“ naerab Aadu. „Oled küll üks haruldane inimene, seda pean ütlema. Teed maa all pori sees rasket tööd ja saadud raha söödad va Sauna Aadu nahka, kellest sulle pole sooja ega külma.“

„Sauna Aadu on mulle rohkem head teinud, kui tasuda suudan — ära tee ühtegi imestavat nägu. Kes tegi mulle esimese pajupilli? Kes viis mind järve kaldale ning õpetas suplema ja kivikestega lutsu viskama, kas mitte Sauna Aadu? Kes rääkis tormistel sügisõhtutel muinasjutte? Kes luges mulle pühapäeviti raamatuid maailma maa-dest ja rahvastest, indiaanlastest ja teistest — jälle Sauna Aadu. Ma ei jõua kõiki heategusid üles lugeda, aga eks sa ise mäleta kõike sama hästi kui minagi.“

„Aga mina mäletan, mida väike Joosep tegi: ta jooksis mulle vastu lapselikust rõõmust särava näoga, kummaski pihus suur punane õun. Ma tõin Aadule õuna, ütles ta pehme, vallatlev keeleke. Õnnest säravad silmakesed püüdsid mu vaadet tabada ning värisevad käekesed surusid mulle pihku vist küll kõige ilusamaid õunu, mida ta seekord kätte sai.“

„Lapse asi, mis need õunad nii siis väärt olid,“ punastab Saakar.

„Meie ei hinda väärtusi, vaid inimeste tegusid,“ lõkendab Aadu. „Sinu isa vaatas pealt, naeratas, talle vist meeldis see, kuidas väike Joosep jooksis ja säravail silmil mulle õunu pakkus. Aga samas pööras ta silmad kõrvale, talle vist ei meeldinud see, et mulle, vaesele saunamehele, kõige ilusamad toodi.“

„Lapse asjakesed, mis neist nii palju arutada,“ punastab uuesti Saakar.

„Kuule, Joosep, sa vist pole küll kunagi oma

isa nii väga armastanud?" pärib Aadu uudishimulikult Saakarit silmitsedes.

„Palju just mitte,“ nõustub Saakar häbelikult silmi alla lüües, „aga, noh, mis sellest ikka rääkida.“

„Sul on piinlik neist asjust rääkida ja ega ma pole tulnud siia sinu lapsetundeid uurima, ainult tahaksin veel öelda, mida isa mulle sinu ära minnes ütles: „Sina, Aadu, hoidsid ja hellitasid poissi, õpetasid talle halbu kombeid ja oma lihast isa mitte austama. Poiss talitab nüüd sinu õpetuse järgi, ei hooli isast põrmugi, läks laia maailma hulkuma, ja teab veel, missuguse kerjusena või vargana ma teda kord näha saan.“

„Olgu isa mureta,“ tähendab Saakar, „käedjalad on mul praegu, jumal tänatud, terved, kerjata pole tarvis. Varastama ja röövima ei kavatse ka minna, vaid loodan ausa tööga edasi saada.“

„Ma ei tea, mis sunnib sind nõndaviisi tegutsema, ainukene poeg,“ kehitab Aadu õlgu.

„Ainukene poeg! Seda küll,“ kähiseb Saakari hääl — „aga, kui see ainukene poeg hakkab isa talu laastama, nagu isa ise on öelnud, siis peab see ainukene poeg isamajast lahkuma, et isa mitte kerjama saata.“

Saakari rind on paisunud ning tormilise hooga paiskuvad sõnad õhku.

„Laastama?..“ kohmetab Aadu. „Mida moodi see laastamine võib olla ning ette tulla: viina sa ei joo, küla peal kaklemas ei käi, raha peale kaarte ei mängi ja naistega ka palju tegemist ei tee. Nii palju kui mina tean, tööd lõhkusid teha ööd kui päevad.“

Saakar ei vasta. Ta mõtleb hetke, hammustab leiba-sinki, joob suurte sõõmudega teed peale.

„Vabanda mind, Aadu, olen sind unustanud — sul on ju kruus päris tühi, ma toon uue, ei, ei, ära puikle, ma võtan endale ka.“

Saakar võtab kruusid ning väljub kööki.

„Rahunes, hea seegi,“ mõtleb Aadu.

„Sa oled vanem mees, mäletad ehk veel hästi minu vanaisa Toomast,“ algab tagasitulnud Saakar, asetades kruusi külalise ette.

„Miks ma ei mäleta, mäletan küll!“ vastab Aadu pead tõstes. „Mõnigi kena mälestus on temast püsinud.“

„Aga palun, söö nüüd ja võta ka kruusist niisutust peale,“ sõnab Saakar ja jätkab küsitlemist:

„Mäletad ka veel seda, kuidas Laanekõrve põllud siis välja nägid — ja kuidas vili kasvas.“

„Oo, jaa, muidugi,“ tõuseb Aadu tuju, „ilusamaid viljavälju kui Toomal ei leidunud terves kihelkonnas. Suure metsa ääreski lokkas rukis nagu pilliroog, pead pikad, terad jämedad ja rasked.“

„Aga tänavu aasta?“ pärib Saakar ning jääb vastust oodates Aadule silma vahtima.

„Tänavu oli laudataguselgi põllul kehva-poolne,“ silmitseb Aadu mõtlikult Saakarit, kopsib sõrmedega vastu lauda, ning lisab siis: „Pole ime, maa sees torud on ummistunud, liigvesi ei saanud kevadel ära joosta, kariloomi on vähe — põllud ei saa tarvilikku väetist. Metsamaa, see kasvatab vilja ainult põllurammu abil. Või see kündminegi nüüd suurem asi on, sulane käib adraga põllul just kui nalja tegemas — pealt pinda vähe kriimustab, rohujuured aga jäävad kõik terveks, sulane pere-meheta nüüd mõni asjamees põllul.“

„Korraldav käsi puudub — eks ole nii?“ pärib Saakar.

„Nii see on,“ vastab Aadu ning muigab ka-valalt.

„Sina oled palju koolis käinud, kõiksugust tarkust õppinud, sulle oleks kohane töö parandada

Laanekõrve viljapõlde ja tõsta neid endisele kõrgusele.“

„See kõik oleks tänuväärt töö,“ nõustub Saakar, „kuid see kõik nõuab mult teadmisi, millised mul aga puuduvad: kaubanduskool, mille lõpetasin, ei õpetanud põllupidamisest midagi. Katsu aga kuhugi linna kooli sisse astuda, siis oled suurem ja uhkem kui teised sinu vanused jõnglased, oli isa ainuke soov. Rohekas tärniga müts peas — läikiv rihm vööl, olin küll uhkem kui teised, aga kooli lõpetades ja Laanekõrbe asudes pöördus lool teine külg — põllumajanduse õppijad olid minust ette jõudnud. Võiksin küll kuskil kaubakontoris koha leida ning toiduaineid kodust tuua lastes suurt härrat mängida, aga see kõik mulle ei meeldi.“

„Kas siis kaevanduses vee ja pori sees on parem töötada kui puhtas kontoris?“ imestab Aadu.

„Sedand mitte,“ turtsatab Saakar naerma, „aga siin saan rohkem raha teenida ning hiljem võin sellega midagi tegema hakata.“

„Või niiviisi,“ imestab Aadu.

Nii räägitakse veel kaua Laanekõrve kangest asutajast Jaagust ja tema loodud rikkustest ning kuulsusest, mis nüüd kipub laostuma ja haihtuma. Räägitakse ka sellest, kuidas teised talud vägisi kipuvad Laanekõrvest mööda jõudma, hoolimata viimase vanast kuulsusest ja jõukusest.

„Oleme juba küllaltki teiste asju sõelunud, ütles nüüd ka kord, mida siis sina mõtled ette võtta, kui sa enam Laanekõrbe ei tule. Ei ole võimalik, et sa eluajaks kaevandusse tahad jääda,“ seab Aadu Saakarile äkki ootamatu küsimuse.

„Seda ma praegu ei tea, pole veel mingisuguseid plaane teinud,“ raputab Saakar pead. „Teenistust siin on, korjan raha — eks siis näe, kui

juba hea patsakas taskus on, mida sellega siis peale hakkab.“

„Just kui vana Jaak,“ imestab Aadu. „Tema pole ka isegi naisele oma kavatsustest rääkinud — hakanud aga pihta ja viinud hiilgavalt külarahva imestuseks oma ettevõtted läbi. Sinu soontes voolab ka rahutu teotsemishimulise Jaagu veri, mis sundis teda kord vähepakkuva orjatalu maha jätma ja otsima lähedamaid elamistingimusi põlises laanes.“

Välisukse taga kuulduv kobinat ning häältekõma. Teise vahetuse töölised ilmuvad koju. Alles nüüd märgatakse, kui ruttu on aeg möödunud ning et on tarvis magamaheitmiseks ka Aadule aset vaadata.

„Minu kõrval on vaba voodi, tööline, kes ta tõi, läks minema. Heida sa sinna,“ soovitab Saakar. „Magamisriideid mul anda ei ole — pead niisama läbi ajama. Peatsisse panen sulle oma väikese padjakese, endale võtan pesupuntra — peale võta oma kuub — aga külje alla pole mul midagi anda — on ehk niisamagi hea. Saad siis ka tunda, kui mugav on kaevandustöölise voodi.“

„Ära minu eest muretse, ükskõik, kuhu väsinud kondid sirgu tõmban,“ muheleb Aadu. „Pealegi tahtsin talvel tagasi tulla, siis on nüüd juba aegsasti tarvis end kaevandustöölise mugavustega harjutada.“ Käratsedes ja pahandades sügiseste sadude üle vahetavad töölt tulijad oma märgi rõivaid, kolistavad söögiriistade kallal ning heidavad siis puhkama. Varsti kostavad igast nurgast norskamised. Saakar üksnes ei uinu. Tal keerlevad vaimusilma ees Laanekõrve isaga ning äsjane jutuajaminine Aaduga.

Ülehomme, kui Aadu Laanekõrbe jõuab, istub ehk selle talu omanik rongile ning kihutab oma

kadunud poega otsima. Seda võib teha inimene, keda kutsutakse isaks. Sa peaksid siis oma eksimise andeks paluma ja tagasi sõitma Laanekõrbe.

„Ei, ära siit kaevandusest,“ otsustab Saakar, „kui ta tuleb, ei leia ta mind mitte ja sõidab vahejuhtumiteta koju tagasi. Ma ei tahaks teda praegu näha ega temaga rääkida.“

Väsinud ja unine pea ei suuda enam selgelt mõelda, kuid und ka ei tule, ei tule. Segaselt virvarrina lendlevad mõtted peas. Viimaks täitub soov — tuli vist uni, sest ta näeb end rändamas Laanekõrve radadel, vaadeldes nii armsaks saanud tuttavaid kohti ja otsides linnupesi. Puu otsas siristab linnuke, all põõsas on vist ta pesake. Saakar tahab veenduda ning läheneb põõsale, sealt aga hüppab suur hall hunt välja, silmad leegitsemas, põlemas, ning avab suu, et purra... Saakar kohkub ning virgub unest. Kaaselanikud nagistavad voodeid, kolistavad saabastega. Aeg on tõusta ja tööle minna.

Saakar võtab naela otsast tööriivad, millised haisevad eilsest märjast. Pole nad ööga kuigi palju kuivanud. Selga ajades nad kleepuvad ihule ning tekitavad külmi judinaid. Pakib tükikese leiba singiga paberisse, seab Aadule hommikueine lauale, vaatab veel korraks magajat ning väljub siis.

„Saaks aga maa alla,“ on Saakari ainuke soov, „seal hakkaks tööd lõhkudes soe ning kaoksid kurvad mõtted ja ununeksid viirastused Laanekõrvest. Maa-alune on kui sügav kindlus, kuhu ei tungi maapealsed valud ja mured. Seal nad kaovad, andes aset tööinnule, töötahtele. Veel on veerand tundi aega märkimiseni, kui Saakar kontorisse jõuab. Töölised istuvad pinkidel rahutute ja murelikkude nägudega. Kõiki kohutab vesine ning po-

rine maa-alune, Saakarit aga mõte, et ta peaks pöörduma koju.

Tuleb Oomer — tervitab Saakarit ning naeratab siis: „Kas eilne külmus ja niiskus ikka veel nahas on, et nii küüru tõmbud?“

„Miks see külmus ja niiskus nahas ei peaks olema, kui rõivad ööga pole ära kuivanud ning selja külge kleepuvad,“ vastab Saakar.

„Täna on lae raiumine, raske töö, küll siis saad sooja üleliigagi,“ kõngutab Oomer pead. „Teine vahetus pole pauke teinud — tarvis lagi maha lõhkuda ja põhi välja vedada.“

Maa-alune on täna veel koledam kui eile. Laest tilgub suurte piiskadena vett ja kohati niiskuse poolt lahtileotatud väikesi põlevkivitükikesi. Vett ja pori on enam. Külma niiskust ja suitsusegast õhku lööb ninasse, ähvardades hingamist matta, suurendades õudsustunnet. Mehed tatsutavad astuda kurvalt ja vaikselt. Kellelgi pole tuju tühja vagonetti võtta, sest teadmata on, kas üldse töötada saab. Minnakse vaatama, kuidas strekk välja näeb. Jõudes suure kanali silla peale, silmavad Saakar ja Oomer tee peal lainetavat vett, milline vulinaga seina äärt mööda kanalisse jookseb, sünnitades paari meetri kõrguse kosekese. Kohinaga langeb veejuga alla, kadudes valgesse vahtu.

„Märg maapind rõhub tugevamini ning sissekukkumised vesistel aegadel on sagedamad ja raskemad,“ seletab Oomer, püüdes kõndida rööpal, milline vaevalt veest välja ulatub. „Lainetab kui meri, kas me veel pääseme strekki? Mul on pike-mad saapasääred, ma lähen ees.“

Oomer tõmbab omad saapasääred üles, millised ulatuvad kaugelt üle põlvede, Saakari omad aga vaevalt põlvedeni. Ettevaatlikult ronitakse edasi, solistades sügavas vees.

„Strekk juba paistab,“ rõõmustab Saakar.

„Aga see viimane sopp on kõige kardetavam,“ õiendab Oomer. „Vesi on sügav ja paukudest eemale paisatud munakivikesed veerevad jalge all, siin võime veel viimati eneste ujumiskunsti näidata.“

Siiski jõutakse suuremate vahejuhtumiteta strekki, kus Saakar paeriida serva peal aset võtab, uneta öö annab end rammestavalt tunda.

„Ma toon vasara, puurkangid ning teised tööriistad, katsume lage raiuda — see oleks ainuke töö, mida siin veel teha saame,“ sulpsatab Oomer sügavamasse vette, sest tööriistad asuvad ju eemal raudteel.

Oomer tulebki varsti tagasi, koormatud nagu puuk: seljas vasar, kirkad, kangid, põuetaskus lühikesed laepuurid.

Hakatakse paeriida äärest lage puhastama, kus on laes paksu põlevkivi. Oomer hoiab puuri ja Saakar ronib paeriida otsa, kust vasaraga puurile saab otsa lüüa. Paeriida ja lae vahel on ruumi vähe ja et vabamat ruumi saada, peab Saakar pae-kive eemale loopima.

Puur hakkab küll minema, aga lüüa on halb. Põlved ja kael jäävad valusaks, olles põlvili teravate munakivide otsas ning mitut kanti keerus lae ja paeriida vahel. Saakar seab põlvede alust, loobib veel eemale kivikesi, millised takistavad löögi juures hoo võtmist, ning hakkab siis uuesti puurkangi otsa vasaraga hoope saatma.

„Ah-haa,“ naeratab ta siis korraga, „hoia alt, kui siit tükk vette kukub, no küll siis aga märjaks saad.“

„Ära minu eest muretse,“ pahandab Oomer, „küll mina paeriida nurga taha peitu poen.“

Saakar põrutab vasaraga veel mõned korrad, siis hakkab lagi raksuma.

„Tuleb, tuleb,“ rõõmustab Oomer, „kuuled, kuidas rebeneb.“

Vaevalt on saanud Oomer seda öelda, kui ootamatult suur lahmakas lage alla langeb, pritsides vett kõrgele ja kaugele. Oomer pole jõudnud nurga taha lipsata ning tema pluus nõretab veest.

„Ettevaatust, noormees, valvet ei ole,“ kihistab Saakar paeriida otsas märga Oomerit silmitsedes.

„Pole viga, ega inimene mõni soolakott ole, et ära sulab,“ uriseb Oomer vastu. Murdumisel on allakukkunud laelahmakas lae põlevkivi serva libaks löönud ning nüüd pole kohta, kust puuri ots hakkaks sisse minema. Oomer taob kirkaga pae-kivi mügarikke maha ning leiab viimati puurile sobiva koha. Saakaril on juba hoo võtmiseks rohkem ruumi ja saab kõvemini vasaraga lüüa, kuid puuri ots ei lähe siiski sisse, kõliseb ainult pae vastu.

„Ei lähe — oota — ma vaatan teise koha,“ ütleb Oomer ning hakkab kirkaga liituste vahesid tonksima, et leida pehmemat kohta.

„Kole paene on siin see lae põlevkivi, aga siit peab puuri ots siiski sisse minema,“ lausub Oomer, pannes puuri otsa paeliistude vahele ning jäädes puuri ülal hoides Saakari poolt hoope ootama. Lae raiumisega edasi minnes on nüüd puuri ots ka kaugele jäänud ning paeriida otsast ei ulata Saakar hästi lööma.

„Ära aga nii löö, nagu Maastik oma paarimehele,“ naerab Oomer oma kassis silmi pilutades.

Maastiku kohta on kõiksugu anekdoote liikumas, võimalikke ja võimatuid. Saakar teab seda ning pärib, et kuidas see Maastik siis löönud.

„Maastik hakanud uue mehega lage raiuma,“ seletab Oomer — lastes ühes puuriga käe alla. „Näidanud uuele mehele, kuidas seda tehakse. Pannud siis puuri otsa pae liituste vahele ning puuri kinni hoides käskinud uuel mehel selja tagant vasaraga lööma hakata. Uus mees löönud ikka tonksti ja tonksti, puur pole kergete löökidega sisse läinud. Maastik käskinud kõvemini lüüa. Uus mees hädaldama, et tema ei oska teha seda tööd ja kardab kõvemini lüüa, võib puuri otsa asemel vasaraga Maastiku kaelasooni tabada. Hoidku see puuri, ta katsub ise lüüa, soovitanud Maastik. Ametid vahetatud. Hakanud siis Maastik oma jõudu ja osavust näidates kõvasti ja kiiresti taguma — nii, et puur aina tantsinud mehe käes. Ärevuses uuel mehel jalg libisenud, puur lennanud käest ning sopsti, täie hooga käinud vasar mehele vastu kaelasooni, mis vääratamisega just sinna kohta sattunud, kus ennem puuri ots oli seisnud.“

„Ons see võimalik,“ imestab Saakar. „Teevad niisama nalja Maastiku kulul.“

„Pole siin ühtegi nalja,“ naerab Oomer, „kui ruttu ja kõvasti lööd, pole võimalik lööki pidurdada, kuigi silmad, et puuri otsa ei ole. Uus mees oleks vahest siis hoobist pääsenud, kui libisemisel oleks osanud end kõrvale lüüa. Tema seda ei teinud ning hoop lendas kaelasoonte pihta. Maastik vahest sai hoobi jõudu vähendada, kuid täiesti pidurdada polnud tal võimalik. Saadud hoobist mees kukkunud põrandale. Maastikul hirm nahas, et nüüd tappis mehe. Kuulanud, hingab veel. Raputanud, kuid mees ei ava silmi ega liiguta. Raputanud tugevamini, ikka tagajärjeta. Maastikul vesi ahjus, istunud paekivi peale, langetanud pea ning mõlgutanud kurbi mõtteid. Kontori ütlema minna

pole ka julgenud. Korraga näeb, lamaja avab silmad. Maastikul hea meel. Mees, silmates Maastikku, hüpanud üles ning sõna lausumata pistnud jooksmas. Kontoris kaevanud, et Maastik olevat tahtnud teda ära tappa, ja pole enam Maastikuga alla läinud.“

Väga raske on Saakarilgi tabada puuri otsa, kui see seal kõrgel, hoidja käe ja pea vahel seisab.

„Hakkab minema,“ võidutseb Oomer, käe puuri küljest ära võttes. „Näed, juba kinni.“

Hoop hoobi järele sajab puurile, nii kui sepi-kojas kuumale rauale. Raske vasaraga ei jõuta kaua ülespoole taguda — peagi hakkab Saakar ähkima ning lõõtsutama. Nüüd on kord Oomeri käes. Ka tema taob, kuni lõõtsutama hakkab. Viskab siis vasara paeriida otsa, võtab laterna ja hakkab lage silmitsema.

„Mis tal põrgulisel on, et ta alla ei tule,“ uriseb ise seejuures. „Aga lõhe on juba võtnud lae põlevkivi ja lae paekivi kihtide vahele. Siit tuleb suur lahmakas, kuid üks puur ei suuda teda alla tuua, paneme veel teise.“ Hakatakse uuele puurile hoope andma, kuni mõlematel näod higiseks ja seljad tossavaks lähevad. Kostab kärin ja ragin.

„Tuleb,“ hõikab Oomer, võtab kangi ja ronib paeriida otsa, kust ohutu laelahmakaid alla lasta. „Mine nurga taha,“ hüüab ta Saakarile. Saakar vahib ning taandub tagurpidi. Vaevalt on ta paeriida nurga taha jõudnud, kui käib kõva prahvatus: tuul vuhiseb kõrva ääres ning vesi soliseb, laelt ja seintelt põrandale tagasi kukkudes.

„Hirm hakkas, et strekk kukub sisse,“ hüüab Oomer paeriida otsast, „niisugune mürts oli nüüd.“

„Suurelt laialt on lagi puhas ja valendab kui hiinlase peanupp,“ hindab Saakar töö edenemist.

„Aga põlevkivikorra serva on jälle libamisi löönud, kust nüüd puuri sisse lööme?“

„Küll sellega ka hakkama saame,“ ronib Oomer riida otsast alla ja hakkab kirkaga laemügarikke alla taguma.

„Ei tule kirkaga alla, lööme seda õhukest pae-kivi-korda puuriga,“ soovitab Oomer.

Paekivikorra tagumine on halvem kui lae enda raiumine. Tükikesed puuri ees murduvad lahti ning alatasa peab üks hoidma puuri: ka lööjal pole kuigi lõbus teise käe ja pea vahel puuri otsa tabada. Vesi jookseb palgeilt, kuid tasuks saadakse paemürakaid, mis paeriita kuuluvad.

„Kui põlevkivi-kord laes väga õhukene on ja seda ikkagi maha tuleb taguda, siis võib sama nali juhtuda kui vanal Mutil, kes nädala-päevad saadud kahju ühe hädaldas,“ naeratab Oomer.

„Mis siis Mutil juhtus?“ imestab Saakar.

„Mutil oli õhuke streki lagi, mida kildhaaval maha taoti,“ katkestab Oomer puurimise ja Saakar viskab vasara õlale. „Kolm vahetust raiusid streki lage, neljas vahetus ajas kraami välja ja kõiki kilde kokku korjates said ühe vagoneti põlevkivi. Mis see vagonett siis maksma läks? Kolme vahetuse töö võrdub kuue päevaga, 250 marka oli neil seekord päevapalk. Tähendab: see vagonett põlevkivi läks neil maksma 1500 marka. Kaevandus maksis neile selle töö eest kõigest sada marka, kahju 1400 marka ja rohkemgi veel, kui arvesse võtta, et selle vagoneti laadimine ka neljandalt vahetuselt aega võttis. Miks nii suurt raha ei pidanud vana Mutt taga nutma. Ettevõttel on ükskõik, kui palju tarvitatakse aega ühe kantsülla väljavõtmiseks. Tema maksab ikka laiades strek-

kides ühe kantsüllä väljavõtmise eest 1000 marka. Ainult siis, kui mehed ei jõua tükitööga päevapalka ära teenida ja näha on, et töö juures pole laiseldud, siis lisatakse päevapalk täis. Näiteks: minul kord alguses tuli tükitööga 72 marka päevas, kaevandus aga maksis ikka 128 marka välja. See on hariliku töölise päevapalk. Teinekord läks ka räbalasti — arvasime, et päevapalka ei tule. Läksin kümniku käest küsima, kui palju päevas tuli. Too muheleb ja naeratab, vaatab mulle otsa ja jälle naeratab. Mina küsima, et miks teie naerate ja, et palju meil päevas tuli. Tema muheleb aga edasi ja ütleb, irvhammas nagu ta on, et mis teil nüüd viga, panime teile päevapalka täis 128 marka. Ta armastab töölisi ning oma kaastöölisi ametnikke nõogata. Mul kargas hing täis, mõtlesin, et kui laseb lahti, siis lasku, mujalt jälle leian tööd. Käratasin kõvasti, et ütlege, palju meil siis tükitööga tuli. — Oh, teil tuli, ütleb ta pikka ja kõvasti, itsitades ja nõogates — sada kaksikümmend seitse ja pool marka. Meie aga panime sada kaksikümmend kaheksa täis. Ptüi, kurask, sülitasin. Vot kus suur kingitus, mida nii pikalt ja laialt öeldakse. Mehed ooteruumis hakkasid naerma, mina aga lasksin jalga.

„Aga siit paneme puuri minema, ma vähekese löön kirkaga augu ette.“ Algab jälle vasaraga tagumine, kuid seekord ei kesta see kaua.

„Ah sa mait, lahti murdis,“ pahandab Oomer. „Aga katsume veel, siin tuleb juba paks põlevkivi ja siit ta nii vähe ei murra.“

Oomer taob kirka otsaga puurile pesakese ja siis hakatakse uue hooga hoope jagama. Puur läheb sisse ja Saakar taob, kuni väsib.

„Anna nüüd mulle,“ võtab Oomer vasara üle,

„siit peab hea tükk tulema.“ Oomer taob üle parema õla, kuni väsib, vahetab siis käsi, võttes vasaku käega vasara lähedalt ja hakkab siis üle vasaku õla hoope saatma.

„Jälle trikk, mida ma ei teadnud,“ mõtleb Saakar.

„Näed, kuidas lõhet võtab,“ hüüab Oomer, „paneme veel teise puuri.“

„Paneme jah,“ vastab Saakar, torgates puuri otsa prakku.

Väsib Oomer, võtab Saakar vasara ja taob, kuni parem käsi väsib. Siis vahetab kätt nagu Oomer, üle vasaku õla lüües, kuid löömine ei edene, Saakar pole sellega harjunud.

„Tuleb harjuda, ega kohe ei saa,“ naeratab Oomer Saakari käest vasarat võttes.

Käivad mõned tumedad mütsud, millistele järgneb kärin ja ragin. Saakar võtab vasara ja tahab veel hoope anda, kuid imestusega näeb, et puur on lahti.

„Siis tuleb kangiga alla lasta,“ selgitab Oomer ja lööb kangi otsa lõhesse. Lagi hakkab vajuma.

„Katsume aga eemale,“ hõikab Oomer ning tema saapa-kontsad kaovad paeriida nurga taha. Nüüd on Saakar see, kes hiljaks jääb ja kelle seljalt vesi tilkuma hakkab.

„Ettevaatust, noormees, valvet ei ole,“ itsitab Oomer nurga tagant välja tulles.

„Ega see paha tee, kui pluusi selg vahest ka pesta saab,“ naerab Saakar.

„Nüüd aga tuli jälle patsakas,“ võidutseb Oomer. Raudteelt paistab tulekuma ning vee sees solistades astub kümnik strekki.

„Jõudu kah,“ hüüab juba eemalt. „See on hea asi, et lage raiute — saame head põlevkivi, millest praegu suur puudus, sest paljud strekid vee pärast seisavad.“

„Ega meilgi pole kuldset põlve, laest tilgub kaela, oleme mõlemad juba märjad,“ vastab Oomer.

„Vähe märjaks saate, see ei tee viga,“ teeb kümnik äraminekut. „raiuge aga edasi, õhtupoolne vahetus veab siis kraami välja.“

„Ega meilgi sunnitöölised ole,“ peatub Oomer, kui kümnik läinud, ja hakkab jutustama:

„Lae põlevkivi loetakse kõige puhtamaks ja kõige õlirikkamaks sordiks. Ka pliidi all põleb ta palju valusamini kui teised sordid. Sellepärast püüab kaevanduse juhatus mõjutada, et lagesid raiutaks ning kallid põlevkivi ei läheks kaduma. Kui õhukene ja paesegane põlevkivikiht lakke jääb ja töölised kinnitavad, et seal põlevkivi ei ole, siis on juhatusel raske kindlaks teha, kas seal on või ei ole. Kõrguse mõõt ei näita ka hästi, sest ta kõigub 230—250 sentimeetri vahel. Kui laeraiumine raskeks osutub, püüavad vembumehed juhatus tüssata, öeldes ka raiumata lae kohta, et see on raiutud. Vahel kukuvad sisse, aga mõnikord läheb ka hästi. Sissekukkumisest on kujukas näide juudiks kutsutud tööliselt. Kümnik Süsi, see irvhammas, läinud juudi strekki tööd vastu võtma. Lage silmitsedes tekkinud tal kahtlus ja pärinud, et kas lagi on raiutud, kas põlevkivi üleval enam ei ole. Juut seletama, et enam ei ole, näete, raiumise jäljedki on veel laes tunda. Ah-ah, ei ole, öelnud Süsi, — kui ei ole, siis ei ole, hea küll. Silmanud madalamat kohta, lasknud mõõdulindi alla ja hõiganud: kõrgus 2,25 meetrit. Juudil lõõnud

silm vesiseks: kõrgust 15—20 sentimeetrit läinud, mis kuu edasimineku kohta võib teha kuni 2000 marka. Mindud kontorisse seletama, et jah, ühest ainsast kohast võis olla 2,25, mujalt on kõrgem. No-jah, vastanud Süsi, teil lagi raiumata, puuri ja kirkaga vähe kriimustatud ja tahate täie kõrguse saada. Raiuge lagi maha, saate ka kõrguse kätte. Mulle ütlete, et lagi on raiutud, kas ma siis aru ei saa, kust raiutud on ja kust mitte. Ärge mind nii tumedaks tehke. Üks mügarikukene jäi lakke ja just selle pealt te mõõtsite, nurunud töölised edasi. Hea küll, raiuge see mügarikukene alla ja ma mõõdan uuesti.“ Kümnik aga teadis, et ühte mügarikku kesk lage maha raiuda ei saa, kui lagi üldse raiumata on.“

„Lae raiumine on vist kõige raskem töö strekis?“ pärib Saakar käsi ringutades ja jalgu sirutades.

„Kõige raskem on küll, aga mitte kõige halvem,“ vastab Oomer. „Põhja võtmise vee sees on töö, mis ka vanematele töölistele meeldida ei taha.“

„Sellepärast vist, et see töö on kole märg ja sopane,“ arvab Saakar.

„Sellepärast jah,“ muheleb Oomer, „vaata aga, missugusena sa peale põhjavõtmist koju lähed. Aga laeraiumisega teevad vanemad töömehed katseid, kas uuest mehest ka hea töömees saab. Vanem tööline, harjunud selle tööga, litsub tööle peale nii palju, kui jõuab, mitte andes aega puhkamiseks. Mõni ei kannata pingutust välja, ning poole vahetuse aeg viskab vasara nurka, öeldes, et ega ma siia end tapma ole tulnud. Mõnest mehest üldse ei saagi laeraiujat.“

„Selg külmetab, peame liigutama hakkama,“ kurdab Saakar.

Haaratakse jälle puuride ja vasara järele, koksitakse kirkaga ja kangutatakse kangiga. Käed jäävad valusaks, jalad nõrgaks — tükivad värisema, kuid ikka töötatakse ja veel suurema in-nuga, et laeraiumist lõpetades rutem koju saada. Lõpu poole läheb töö Saakarile vastikuks, küll viskaks ta vasara nurka ja lõpetaks selle kõike jõudu nõudva töö, kuid ei julge — paarimees hakkaks siis naerma, et tema ka on niisugune... Kui siis viimaks kaua oodatud viimane lae tüki-kene alla kukub, viskab Saakar vastiku vasara nurka ja teeb minekut. Oomer vahib veel lage ning jõuab otsusele, et seinä äärest võiksid veel mõne laetükikese alla lasta.

„Ah, las jääda,“ lööb Saakar käega.

Oomer itsitab pisitasa enese ette. Võetakse kuued, laternad ja hakatakse läbi vee ja pori kodu poole lampima.

„Ometi kord paistab kämblasuurune tüki-ke sinitaevast!“ hüüab vaimustusega Saakar maa alt välja jõudes.

„Homme võib sellegipärast ladinal sadada,“ seletab Oomer.

„Kas lagi raiutud?“ pärib kümnik mahamärkimisel.

„Raiutud,“ vastab Saakar kuidagi ebakõlavalt. Seisma jäädes annab kohe väsimus end tunda: jalad nõtkuvad, tõrkudes oma koormat kandmast.

„Pean poodi minema,“ ütleb Oomerile ning väljub ooteruumist.

Tuppa jõudes tervitab Aadut, kes murelikult pingil istub — nägu unine, silmad vesised.

„Tuled juba töölt, mina aga niisama laisklen,“ haigutab Aadu. „Magasin seni, oli aga uni — mitu ööd-päeva pole saanud õieti magada.“

Saakar paneb poest toodud pakikesed lauale ja hakkab siis märgi rõivaid kuivade vastu vahetama.

„Oled aga märg ja väsinud,“ imestab Aadu Saakarit silmitsedes, „see töö võtab sult eluvõimu, kuhu jääb siis Laanekõrve?“

„Laanekõrve on minust praegu niisama kaugel kui maakera päikesest,“ naeratab Saakar.

Laanekõrve nimi tekitab Saakaris erutust. Püüdes seda varjata, pöörab ta näo kõrvale.

„Oleme juba küllalt temast rääkinud...“ sõnab Saakar tasa ja kurvalt enese ette. „Kui koju jõuad, siis mõtle ainult üks hetk minu peale, teades, et Laanekõrve minu mälestusest kunagi ei kustu, kuigi ma teda näha ei saa... vahest ehk nii-pea...“ pöördub Saakar Aadu poole.

„Imelik inimene — kodukoht on temale armas, aga tagasi pöörduda ei taha,“ teeb Aadu mu-reliku näo.

„Aga siiski, peatu,“ võtab ta teise, sõjakalt ründava tooni, „mõtle hästi järele oma ettevõtete ja sihtide üle. Tormamine ei ole kasulik. Tea ka seda, et noores põlves tehtud patte ja eksimusi on vanemas eas väga raske ja sageli isegi võimatu lunastada.“

Rahul olles oma sõnadega, jääb Aadu uuri-valt Saakarit silmitsema ja vastust ootama. Saakar lõpetab rõivaste vahetuse. Ta nägu on rahunusest õhetama lõõnud. Rind tõuseb ja vajub, kui ähvardaks õhupuudus. Suunurgad tukslevad, kui läheneb kiirete ja äkiliste sammudega Aadule. Istub pingile, kummardub kõssivajunud ja kohkunud Aadu poole ja sosistab katkendlikult:

„Aadu — sa ei mõista mind hukka, kuid sa ei saa ka minu teguviisidest aru. Sa arvad, et seiklushimud nooruse tuhinas mind laia maailma õnne otsima ajavad. Aadu, kallis inimene, minu lapsepõlve sõber ja lohutaja kurbadel hetkedel — ära usu seda, aja kaugele need õnneotsimise mõtted ja ära lase neid kunagi enesele läheneda. Ma ei usu pimedada õnne olemasolu ega saa sellepärast teda püüdma minna. Tahan pingutava ja visa tööga enesele inimväärtust hankida. Ma tean, varanduse soetamine tööga pole kerge asi, kuid keegi pole ka veel tõestanud, et see võimatu asi oleks. Sipelgas pesa ehitades tassib kuuseokkaid, tuues korruga ühe okka. Ta käib neid sadu ja tuhandeid kordi toomas, kuni kerkib tema keha suurusega võrreldes lühikese ajaga hiiglakuhi. Ma ei tea, mis on mind ootamas, kas kordaminek või lootuste purunemine, ühte tean aga kindlasti: alustatud rada mööda pean edasi kõmpima; olgu see sile või okkaline, minu sisetunne ütleb seda mulle ja mul ei ole jõudu sellest loobuda. Nüüd olen kõik öelnud.“

Aadu on mõttes. Kopsib sõrmedega vastu lauda, pilk suunatud lauale. Tummalt tõstab Aadu silmad, vaatleb Saakarit kaua ja teraselt — nagu tahaks milleski selgusele jõuda. Pikkamisi avab suu, naeratab ja sosistab siis: „Joosep, sinu soontes jookseb kuum tegutsemishimuline Jaagu veri, kellele kitsaks jäi isalt päritud orjatalu. Ta ei kartnud raskusi, soetades raske tööga endale varandust ja iseteadvust. Ühel sügisel, kui parun tema põldudel koertega jänesejahti pidas, ajas Jaak tööga kühmu vajunud selja sirgeks, rinna ette, lähenes mütsi kergitades parunile ning ütles kui orjapõlvest välja kasvanud iseseisev ini-

mene: „Parunihärra, teie tallate oma koerte ja külalistega minu rukkiorast, ma ei luba seda. Parun vihastanud keeletuks, silmates uhkelt seisvat Jaaku. Nägu tõmmelnud ja käsi ratsapiitsaga tõusnud, pilk aga suundunud kaugele üle Jaagu põldude ja heinamaade kössitava onnikese, kus Jaak elas, ja üle uhke talli ning loomalauda. Jaak ei kohkunud ikka veel, uhkelt seisnud paruni ees, nagu oodates talt vastust. Käsi langes, kuid hoop polnud Jaagule määratud, vaid paruni enese hobusele. Vastust andmata kihutanud parun minema. Jaagu selg oli sirgunud kogutud varandusega ning ei paindunud enam paruni ees.“

„Aga meie peame ka sööma, oleme selle hoopis unustanud,“ jätkab Saakar jutule tekkinud vaheaga kasutades.

„Pole sellest viga,“ lohutab teda Aadu, „olen tühja kõhtu harjunud kannatama, kus siis minul, popsil, see söök on alati käepärast olnud, Tükikest leiba võin ka vagunis närida, aga juttu ajada siis enam ei saa.“

„Ka süües võime juttu ajada,“ vaidleb Saakar toidutagavarasid lauale kraamides. „Ära arva, et nii kallist inimest, kui sina oled, söömata minna lasen.“ Aadu kugistab võileiba, nagu oleks tal aega vähe. — Suutäit neelates jätkab katkendlikult kõnelust.

„Olen läbi mõelnud su praeguse seisukorra ja otsusele jõudnud, et ma sinust sinu isale praegu ei räägi — see oleks sulle parem.“

„See on väga meeldiv,“ võpatab heameelest Saakar, „see on kõige parem, mida sa minu heaks praegu teha võid, selle eest jään sulle väga tänulikuks.“

„Olen nii otsustanud ja selle juurde ma jään,“ kinnitab Aadu. „Isegi naisele ei räägi ma sinust, tema ei jõuaks enesele pidada ja lobaks välja meie saladuse. Aga nüüd sinu terviseks, Joosep, head edu ja kordaminekut su ettevõtetes.“

„Täna heade soovide eest,“ kogeleb harduses Saakar.

Süüakse kiiresti, sest tahetakse enne pimedat jaama jõuda.

„Ega sa arva, et ma ära eksin; töölt tulles sa isegi väsinud,“ põikleb Aadu.

„Pea ju saatma seda tükikest Laanekõrvet“, naeratab Saakar vastu.

Novembri lõpp oma selgete ja külmade ilm-
dega hakkab veele ning porile piiri panema. Maa-
pind on kõvaks külmunud ning ei anna enam maa-
alusele veele lisa. Hea kanalisatsioon viib hoog-
salt kaevandusest vett kaugele luhtadele ja iga
päevaga jääb kaevandus märgatavalt kuivemaks.
Tööliste meeleolu hakkab seetõttu paranema ja
mõnelgi kaob tööle minnes kibedustunne näolt.
Saakar ja Oomer isegi naljatavad töö juurde
jõudes.

„Kui nii edasi läheb, siis on pühadeks meie
streckk kuiv,“ rõõmustab Oomer, „võime põhja
kohe seinaga edasi minnes välja võtta — küll siis
näed, kuidas töö edeneb.“

„Olgu pealegi,“ vastab Saakar, „aga täna pea-
me veel põhjavõtmisega vaeva nägema. Eh, kui
see paekivikiht oleks lahtine ja tema all põlevkivi
vees ei oleks, siis viskaks küll vahetusega põhja
välja.“

„Ei jõua,“ vastab Oomer, „siit saab üle kümne
vagoneti põlevkivi ja augud peaksime siis ka seina
puurima, et teisel vahetusel lõhkeainetega lõhutud
kraami võtta oleks. Seda kõike me teha ei jõua.
Kui põhja paas ja põlevkivi kergesti välja tule-
vad, siis viskame oma seitse, kaheksa vagonetti
põlevat täis ja kui aega üle jääb, läheme vana
Mutti vaatama.“

„Ah jaa,“ naeratab Saakar, „oleks huvitav
näha, kuidas nemad ilma paukudeta seinast põlev-
kivi võtavad.“

„Küll me siis näeme, aga nüüd hakkame põhjale vatti andma,“ ütleb Oomer ja lööb kirka otsa paekivikihi alla.

„Tuleb, tuleb!..“ hüüab Oomer, sattudes tööhoogu.

„Mis siis viga,“ rõõmustab Saakar ja hakkab paelahmakaid riita tassima. Vaikselt läheb töö edasi, kuni meestel seljad aurama hakkavad. Siis istutakse hinge tõmbama.

*

„Päris arusaamatuid asju sünnib nüüd kaevanduses,“ alustab Oomer juttu.

„Kümnikud ja vahel ka juhataja käivad iga päev maa all põlevkivi ja paekivi kihte uurimas ja lindiga mõõtnas. Mida nad selliste tembutustega kätte püüavad saada? Varem pole nad seda teinud. Ja veel see vana Mutt oma tööga. Juhatusel on vist mõned uued plaanid ees.“

„Ei tea, uus aasta võib üllatusi tuua,“ arwab Saakar, „asjata juhatus niisuguseid töid ette ei võta. Küllap katsuvad välja arvestada, kui palju iga väljavõetud kuupmeeter võib anda põlevkivi. Vaatavad siis, kui palju tegelikult on saadud, et selgusele jõuda, kas põlevkivi kaduma ei ole läinud, näiteks tööliste poolt paeriita loopimisega.“

„Nii see võib olla,“ nõustub Oomer, „eks me näe. Igatahes meile töölistele sellest head pole loota.“

Töö lõpul minnakse poristena ja märgadena vana Mutti vaatama. Sinna on juba kogunenud teisigi uudishimulikke, kes vaatlevad vana Muti ja ta paarimehe tegevust ja arutavad, millised plaanid juhatusel ees võivad olla. Mutt ajab peene põlevkivi kotti, kaalub siis ja viib kaalutud põlevkivi vagonetti.

Kaalud, pliiats, paber, kõik need on uudisasjad strekis. Mutt ja ta paarimees tegelevad nendega,

saades palka päevatöö eest kui ka väljavõetud kuupmeetrite pealt hariliku tasu. Nelja meetri pikkune ja kolme meetri laiune jalg on vahekäikudega muust seinast eraldatud ja seda jalga nad nüüd kirka ja kangiga koksivad. Kihtide järgi korjavad põlevkivi hunnikusse ja kaaluvad siis täpselt iga kihi eraldi. Et niisugune töö on aegaviitvam, siis sellepärast lisatigi harilikule tükitöö tasule päevatöö tasu juurde. Saakar ja Oomer uurivad jalga, et näha, kuidas sealt paukudeta põlevkivi kätte saadakse.

„Siin on põlevkivikihid pehmemad — näete, kuidas Vana Mutt kirka otsa seina sisse löi, sellepärast võivad nõnda jännata. Aga katsugu meil ka nõnda teha,“ tähendab Oomer Muti töötamist jälgides.

„Ja ka jalg on eraldatavate vahekäikude sisse-raiumisel paukudest tublisti põrutada saanud: näete, kuidas lahtised tükikesed seinas tolknevad, see ka tublisti soodustab kirka ja kangi tööd,“ lisab Saakar.

„Ja-jaa, asi on selgem kui selge, kaevanduse juhatusel on see jalg ära mõõdetud, kuupmeetrid välja arvestatud ja nüüd tahab teada saada, kui palju sellest jalast ka põlevkivi võib saada,“ arvab Saakar.

„Muidugi,“ nõustub üks töölistest — „küll näete, asi nõndaviisi ei jää. Küll hakkame uuel aastal väljavõetud põlevkivi puudade pealt palka saama, nagu Saksamaal kivisöökaevanduses, kuhu meid sõjavangidena tööle viidi. Siis pead kõiki paesegaseid tükikesi käega kaaluma, et selgusele jõuda, kas ta tuleb visata vagonetti või paeriita.“

„Sa, vana Mutt, ära viimast põlevkivitükikest ära kaalu,“ õpetab teine töölistest, „kui hakatakse strekkidest ka kaalu järgi põlevkivi nõudma, kust

meie siis lisa hakkame ostma, kui meil nõnda palju põlevkivi kuubikust ei tule kui sul siin.“

„Ära sina tule vana santi lonkama õpetama,“ naeratab vastu Muti paarimees.

„Küll on neil sakstel nüüd rabelemist,“ imestab kolmas töölistest. „Eile hommikul tuli kaevanduse juhataja kõigi oma kümnikkudega strekki, saatsid töölisel välja ja hakkasid ise vagonetti täitma. Süsi ja Urvaste hakkasid sorteerima ja Andres vagonetti kandma. Vana ise seisnud vagoneti serval ja loopinud sealt neid paekive riita, millised olid sorteerijatel kahe silma vahele jäänud. Umbes tund aega olevat täitnud vagonetti.“

„Selle ajaga lööb täitsamees üksinda vagonetti täis,“ naerab keegi tööliste hulgast.

„Lööb küll, aga neil sakste asi, harjumata selle tööga, pole rutem läinud ka hulgakesi. Ise on nad ka vagoneti stollil peale ajanud ja Andrese vahti pannud, kuni hobune tulnud ja vagoneti välja viinud. Maa peal sorteeritud uuesti ja leitud veel seitse puuda paekivi.“ „Rohkem veel, kui meeste poolt täidetud vagonettides,“ naeravad mehed läbisegi. „Ärgu siis hakaku meid enam hurjutama, et meie puhtaks ei sorteerid.“

„Pole kerge asi paekivi välja sorteerida selle viieküünlase tormilaterna valgustusel,“ vangutab pead keegi tööline. „Sedagi viieküünlase valgust annab ta siis, kui lamp on ideaalselt korras, mida aga harva juhtub, ja täit valgust saab ainult siis kasutada, kui tormilaternalle hea kõrgem koht leitakse ja kui teda ühtepuhku edasi tõstetakse, mis aga on küllaltki aegaviitev. Muidu kiirgab tormilatern nagu hundisilm, et vaevalt näha on, kuhu astud ja kust kirkaga peent põlevkivi võid sorteerida hakata.“

„Nii ta on, nii ta on,“ kiidavad töölisel.

„Ja või need paekivid kõik ühesugused valged

on: paljud on põlevkivikorruga kaetud, nii et palja silmaga väikese valgustuse juures on neid põlevkivist võimatu eraldada. Ainult raskuse järgi käsi otsustab, mis on paekivi ja mis põlevkivi. Mõnesuguste eriliste tunnuste järgi võib seda ka vilunud silm mõnikord eraldada, sest paekivi mügerikud on tihti suuremad, siledamad ja ümmarikumad.“

„Täitsa õigus,“ kiidab üks töölistest, „käsi peab silma asendama, siis edeneb sorteerimine rutem ja kraam saab puhtam. Aga või sakste käsi on harjunud ka silma osa täitma, sellepärast said nad ka peale sorteerimist seitse puuda paekivi vagonetist.“

„Küll teie näete, ajad lähevad kehvaks,“ võtab jälle esimene tööline sõna. „Vana Mutt paarimehega koksivad viimase paekivi tükikese paekivide küljest lahti ja kaaluvad ära. Hiljem tuleb meil ka seda teha, muidu hakatakse ütlemä, et oleme põlevkivi paeriita loopinud.“

„Lähme minema,“ tonksab Saakar Oomerit.

„Lähme,“ nõustub viimane.

Longitakse vaikides kodu poole — kumbagi on sügavalt haaranud tööliste arutused ja võimalikud juhatuse plaanid tulevikus.

„Ma mõtlen, kuigi tulevad uuel aastal muudatused, siis need eeskätt tabavad sarnaseid töölisi, kes kerge vaevaga tahavad raha saada,“ avaldab arvamist Oomer. „Pettused on suured ja neist hakkab kaevanduse juhatuse aru saama.“

Seesama Saksamaa mees — Käosilma Juhan — kord seletas meestele, et hakkab ma kühvliga streki kaugemast nurgast, kümne meetri tagant, peent põlevkivi välja tassima, kas mul paeriidas ruumi ei ole, kuhu mul palju kergem ja lähem visata. Teised jälle niisugused nadikaelad, kolm, neli vagonetti täidavad, aga kontoris ütlevad, et

viis olevat täitnud. Hobusepoisid laiskvorstid, kes maa alt täis vagonette välja veavad, ei taha ühtepuhku mööda pori ja vett lampida, seisavad maa all kuskil vahekäigus, aga töö lõpul, kontori märkima minnes, ütlevad ikka kolm vagonetti rohkem, kui tegelikult välja on vedanud. Tööd tehakse palju, palgad on suured, aga põlevkivi hulka, mis tööliste andmete järgi maa alt välja on veetud — pole kuskil. Näete, millised asjaolud võivad juhatust paeluda ja millised arusaamatused selgitust nõuavad.

Kõnelejad on maa alt välja jõudnud. Tuul puhub vingelt ning paiskab näkku mõne lumehelbekese, millised lendlevad õhus nagu udusuled. Saakar vaikib. Platvormilt kostab töökõma ja Saakar piinab oma pead, millisel ettekäändel üle platvormi koju minna. Millegipärast tahaks ta üle hulga aja preilidele mütsi kergitada, olgugi et ta praegu on väga märg ja räpane.

Mööduvad päevad, hallid ja külmad. Maa all strekis on veel endist soojust alles jäänud, isegi rõõmsam näib seal nüüd olevat, sest vesi ja pori on vähenenud. Aga kodus, seal on kõik teiseks muutunud. Korterisse on uusi mehi juurde paigutatud ja nüüd asuvad nad juba kümnekesi selles väikeses toakeses ja köögis. Pole ruumi, kuhu kümmet koikut mahutada, üks viimastest tulijatest peab teiste koikusid kasutama, seda, mille omanik tööle viibib ja missugune siis parajasti vaba juhtub olema. Ja tööle olijaid on alati, sest maa all käib töö kolme vahetusega. Ainult laupäevaöösiti ja pühapäevaõhtuti, kui kõik mehed on kodus, peab kümnes mees põrandal magama või laua taga pingil tukkuma. Pinke on küll kaks, kuid mõlemad on lühikesed ja kitsad ning nende peale ei saa ta end kuidagi kägarasse tõmmata. Tupp astudes silmab Saakar kõigepealt oma koikut ja on rõõmus, kui seal ei magata. Temal oleks valus, kui see nõgise pluusi ja pükstega rasvast läikiv tahmanina tema koikus pikutaks. Seni pole veel tema koikut kasutatud, kuid ta ei saa kindel olla, et seda edaspidi ei tehta. Temal, Saakaril, on selle koikust koikusse rändava mehe vastu rohkem antipaatiat kui mõnede teiste vastu, kes nende ühiskorteris elavad, sest mehe eluviisid ja vaated tööle on isesugused: noor kolmekümnendates aastates mees ei oma rohkem maist vara kui ainsad tahmased tööriided, hulgub päevatöös 128 marga eest, kuid tükitööd, kus rohkem võib teenida, põlgab; maa-alune

töö olevat raske ja hädaohtlik, võib ülevalt kivitükke kaela kukkuda. Saakar lihtsalt ei suuda aru saada, kuidas julgeb niisugune mehemürakas vanemate ja jõuetumate meeste seltsis päevatöös tolk-neda. Kaaselanikud üksnes ei tee Saakarile muret, vaid veel suuremat tuska sünnitab korter, kuhu palkide vahelt tuul sisse puhub. Jah, kui tuul on toa poolt, külmub vesi ämbrisse ja võtab kartulid koiku all kotis. Pole siis muud teha kui köögist sooja otsida. Aga kui tuul on köögi pealt, siis on tuba soojem ja isegi magada saaks, kuid siis ronivad jälle punavatimehed oma urgastest välja ja teevad koikus lamavale Saakarile elu kibedaks. Varem hävitas ta neid ja ujutas oma toanurga keeva veega ja koiku petrooleumiga üle, aga nüüd, kus koiku koiku küljes kinni, on võimatu seinaga keeva veega üle valada. Koiku võiks küll petrooleumiga üle valada, aga punavatimehed on kavalad, kuku-tavad endid magamise ajal laest koikusse.

Joosep Saakaril on veel kolmaski mure: ungarlasega kokku puutudes oli see seletanud, et peale palga saamist kolib ta kaevandusest ära äia juurde elama, kellel on suur talu Saakari kodukoha kandis. Sellest kolimisest ei tohiks küll Saakaril head ega halba olla, kuid süda tõmbub siiski kuidagi valusalt kokku.

Mis on temal, Joosep Saakaril, neist võõrastest inimestest, neist preilidest, prouast ja ungarlasest? Aga siiski jõuab ta otsusele, need on olnud kui neli heledat päikesekiirt vihmasadude ja tormihoogude aegadel. Ilusamad ja ka õnnelikumad hetked on ta siin kaevanduses nende seltsis mööda saatnud. Meeleldi läheks ka Saakar siit minema, aga kuhu? Temale on raha tarvis, palju raha, ja seda võib siin kaevanduses rohkem teenida kui kuskil mujal.

Saabub jõulueelne palgapäev. Saakar on seda päeva oodanud, sest arveid pidades peaks see palk ülejääki andma, mida saab eraldada tuleviku plaanide korraldamiseks. Eelmiste kuude palgast on muretsetud majapidamises tarvisminevaid esemeid, talveks pihtkasukas ja paksud labakindad. See palk, neli tuhat marka, sellest pole muud kui tuhat viissada marka toiduarvete katteks jätta ja ülejäänud kaks tuhat viissada marka võib seisma jääda. Aga kus seda hoida? Kas ka töö juurde kaasa võtta või kohvrissi pannes koju jätta? Töö juures saavad taskud kõige rahaga märjaks ja kohver võidakse tema äraolekul kõige rahaga ära varastada. Peaks leiduma mõni kindlam koht. Saakar pigistab raha pihku ja surub ettevaatlikult püksitaskusse.

„Head aega,“ hõikab ta Oomerile, kes on kontori ette seisma jäänud, et silmitseda tööliste edasitagasi sagimist ja kuulata kaubarahva kaubakiitmist, kes palgapäevadel siia oma kaupa müütarina tulevad. Saakarit ei huvita tegevus kontori-esisel, ta võtab õige suuna kodu poole ja ruttab, kui oleks karta hiljaksjäämist. Koju jõudes rõivastub parematesse rõivastesse, viskab pihtkasuka selga ja pistab punuma alevi poole, nagu oleks tal kuri kannul. Tal on ka põhjust rutata, kell saab kaks ja kell kolm suletakse alevis pangad, kuus versta on käia ja tema peab enne pankade sulgemist sinna jõudma, et veel täna see kaks ja pool tuhat marka panka jooksvale arvele paigutada. Nii on ta mõelnud teha ja nii ta ka teebki. See toiming peab sooritatud saama just täna, aga mitte homme. Temale, Saakarile, kui kaubanduskooli lõpetanule on see selgem kui selge.

Alevist tagasi tulles kostab kaevanduse majadest purjus inimeste kisa ja kära, hüüdeid ja hõis-

keid. Ka tema korteris ei ole asi palju parem: lihunikust venelane ja see koikust koikusse rändaja nõgilind on mõne teisega laua juurde asunud, napsitavad ja lärmitsevad, ja et laud just tema koiku jalutsis akna all asub, siis ei saa ta uinuda. Hetketi silmitseb Saakar lärmitsejaid ja soovib kõigest hingest, et nad kiiremini kaoksid. Aga ei. Üks lauasistujatest väljub ja kui tagasi tuleb, sigineb uus pudel lauale. Alles hommikuks väsivad napsitajad ja Saakar saab siis sõba silmale.

„Just nagu esimesel ööl peale kaevandusse saabumist,“ mõtleb teisel päeval Saakar — „ka siis tumestas seda suurt õnne, töö leidmist — joodiku lärmitsemine. Ja nüüd veel suuremat õnne, selle hinnalise aarde, vaevarikka töötasu esimese ülejäägi kindla koha peale viimist tumestab jällegi joodikute lärm.“

Jõululaupäeval töölt koju tulles märkab Saakar mingit salapärast askeldamist ning ühe ja teise korteri elanikkude näpu vahel raha.

„Vist jälle tuleb see neetud viinajoomine, aga täna ei jää ma enam ootama, millal see lõpeb, vaid väljun kohe,“ mõtleb Saakar.

Närib kiiruga leiba ja sinki, rõivastub siis soojemalt ja väljub kaaselanike imestavate pilkude all.

„Aga kuhu minna,“ seab enesele küsimuse ja peab siis kurvalt vastuse andma, et pole temal kuhugi — mitte kuhugi minna. Siin lähedal, ka kümnete verstade kaugusel, pole tal ühtegi tuttavat. Kaevanduse ümbruses jalutada. Ei, seda Saakar ei taha. Alevisse minna — ka see mõte ei tõmba. Seal on valgustatud majad, paljudes säravad jõulu puud ja küllap on inimesedki rõõmsad nende ümber. Ei, seal oleks tühjuse ja üksinduse tunne kahakordselt suurem. Inimeste hulka ta ei lähe. Neid ta vihkab käesoleval hetkel — joobnuid nende

joomise pärast, aga teisi, kellede nägudelt rõõmuhelk sädeleb, sellepärast, et ta ise rõõmus ei saa olla.

Tema toa aknast, üle heinamaade vaadatuna, paistab kaugel eemal mets, kuhu ta akna all istudes tihti oma pilgu on suunanud. Tema läheb täna õhtul sinna pimedasse metsa, kui isemeelne hüljatu, kes ei sobi kaaselanikkudega. Seal üksinduses oma mõtetega, oma veendumustega leiab ta rahu. Ta tahab täna öösi nii kaua ja nii palju käia, et väsib, et ei jõua enam jalga jala ette tõsta. Väsinuna koju jõudes uinuks ta siis, kui kodus põrgulärmi tehtaks. Jalutades meenub talle asunik — nahavedaja Maastik ja tema sõnad: „Kui sa siia elama jääd, küll siis näed, kes rohkem viina jookuvad, kas asunikud või töölised.“ Jah, sul on õigus, armas Maastik, viina pärast olen ma juba mitmendat korda metsa pidanud jooksuma. Aga nüüd, armas Maastik, kui sul omaette toakene on, ehkki jõulu kohta pime ja vaene, siiski tahaksin heameelega sulle külla tulla. On veel teisigi asunikke, kelledega Saakar kontoris või töö juures veidi juttu on puhunud, ja kõik nad on suhtunud temasse heatahtlikult. Kui nüüd mõnda neist välja valida ja kutsumata ukselingi peale vajutada. Jõudes Maastiku maja juurde ei suuda ta aga siiski õueväravast sisse astuda. Samuti läheb ta mööda ka teisest asunikkude majakestest, kus väikesed tulekesed kiirguvad.

„Niisiis alevisse,“ ohkab Saakar asunduse tulesid selja taha jättes. Alevisse jõudes läheb Saakar kirikusse, poeb pimedamaisse nurka ja kuulab sealt jõulu-evangeeliumi ning jõululaule. Talle meenuvad lapsepõlve jõulud, kus oli nii palju soojust ja kodusust ning kuidas see kõik nüüd temast nii kaugele maha on jäänud...

Kirikuteenistuse lõppedes väljub Saakar. Pikkamisi sammub ta pangahoonest mööda, silmitseb treppi, mida mööda ta hiljuti üles on astunud ja kus nüüd tema kaks ja pool tuhat marka rahulikult hoiul on. Käib siis mitu kord risti-rästi alevi läbi ja kui jalad juba väsima hakkavad, pöörab siis sammud kodu poole. Kalmistu kohale jõudes pöördub sisse ja istub tee lähedale pingile. Käidud on palju ja jalad väsinud, hea uni tuleks, kas või siinsamas pingil. Talle meenub jällegi see põrguauk, mis talle on antud eluasemeks. Rutata pole kuhugi ja Saakar istub ning silmitseb tulekesi, mis süüdatud omaste haudadel kirikuliste poolt.

Kui Saakar kaevandusse jõuab, on kesköötund juba möödas. Uksest sisse astudes kohkub nähtavast stseenist kangeks ja jääb sambana vahtima.

Nõgilind, kätt noaga kõrgele tõstes, on haaranud teise käega lihuniku kraest, kes pead alla lastes ja kühmu selga tõmmates ägab sepa rusika all, piuksub ja palub, et teda mitte ei löödaks. Teised kaaselanikud on kõik koikudesse pugunud ja kas hirmu või mõnel muul põhjusel näivad magavat. Aga et tõesti keegi selles põrgulärmis magada võiks, seda ei suuda Saakar uskuda. Tema ilmudes siiski lakkab kaklus ja juuakse edasi. Saakar vabastab end pihtkasukast, otsib kohvrüst söögipoolist ning hakkab oma koikule istudes nälga kustutama. Söömist lõpetades viskub rõivastes ja saabastes koiku peale puhkama, tõmmates pihtkasuka siilu üle pea. Väsimus nõuab oma jagu, unigi hakkaks nagu tulema, aga siis kostavad jälle kilked ja ahastused, vandumised ja palved. Silmi avades näeb Saakar endist stseeni. Nõgilind karjub, et nüüd tema enam ei jäta. Instinktiivselt Saakar sulle silmad, arvates, et enne kui tema appi jõuab, käsi noaga langeb ja hakkavad kostma sur-

mavalt haavatu oiged. Kuid Nõgilinnu käsi ei lange, ta ainult kõrgib. Säärased stseenid korduvad hommikuni ja alles siis, kui venelane väljub ja Nõgilind tema voodi peale suigatama jääb, saab Saakar väheks ajaks uinuda.

Uus aasta toob uue üllatava uudise: tööliste ooteruumi on suured paberid üles kleebitud, millega kaevanduse juhatus uutest töötingimustest teada annab. Töölised uurivad neid ja nende näod venivad pikaks. Saakar seletab töölistele, kes temalt lähemat selgitust pärivad, et kuupsülla hind jääb endiseks, tuhat marka, aga väljaveetud vagonettide pealt hakkame tasu saama, esimese sordi pealt kuuskümmend marka ja kolmanda sordi eest nelikümmend viis. Vagonetid peavad sisaldama kuuskümmend puuda puhast põlevkivi ja mitte üle viie puuda paekivi. Alla normi põlevkiviga ja üle normi paekiviga täidetud vagonetid arvatakse praaki ja nende eest tasu ei makseta. Vagonettide eest saadud rahaga peavad töölised ise endale kaevanduse juhatuselt lõhkeainet ostma. Edasi on märgitud lõhkeaine, süütenoori ja süütekapsli hind. Viieteistkümnendast jaanuarist hakkavad uued töötingimused maksma.

„Nende tingimustega ei saa keegi tööd teha,“ arutavad mehed, kui juba asjast aru hakkavad saama, „siis jääme kõik nälga, juba praegu on paljudel peenike pihus.“ Saakarit paneb seesugune arvustus imestama, mehed ei hakkagi pikemalt arvestama, kui palju uus kord kahju või kasu peaks tooma, ütlevad aga kohe umbropsu, et töötamine on võimatu. Temale paistab imelikuna, et põhjusi nimetamata võidakse anda selline järsk ja kindel otsus. Saakar pole teadlik kõigist neist kaevanduse

asjust ja sellepärast ei hakka ta midagi seletama ega vastu vaidlema, vaid lahkub ooteruumist, et minna maa alla.

Strekki jõudes leiab eest eelmisest vahetusest mehe, kes veel töötab, sorteerides põlevkivi. Mees kurdab, et nemad pole suutnud viit vagonetti välja ajada, kraami on küll, aga pole vagonetti, kuhu seda mahutada. Ligi paar tundi tagasi läinud ta paarimees tühja vagonetti tooma, aga tagasi pole ilmunud. Kogu tööaeg pole paarimees kasukat seljast saanud. Tühja vagonetiga alla jõudes aidanud nii palju, et saanud strekist täie välja ajada ja siis joosnud kohe uut tühja tooma. Tema aga mütanud üksi maa all ja pole suutnud tarvilikul arvul auke puurida. Nüüd nagu kraamigi vähepoole, aga olgu uus vahetus terve, viigu seegi välja, kui vagonetisaba suur. Saakarile pole kuigi palju meeltnööda need kurvad teated. Ka Oomer pole veel strekki jõudnud, küllap jäi üles vagoneti-sappa. Esimese vahetuse mees hakkab koju minema ning Saakar aitab tal täis vagoneti stollile lükata. Strekki tagasi jõudes kuuleb silla peal kolinat ning varsti jõuab ka Oomer vagonetiga strekki.

„Küll oli löömingut,“ kiitleb Oomer, „sabas tehti uusi järjekordi ja minult taheti vagonett hoopis ära võtta. Eelmise vahetuse mees, kange poiss, protsessis vagoneti välja, öeldes, et tema juba kaks tundi vagonetti oodanud ja kuidas siis nüüd ilma peab jääma. Meie vahetuse mehed, kelledel polnud eelmisest vahetusest mehi järjekorda ootamas, tahtsid uut saba tehes vana vahetuse välja lüüa. Mehed on kole riiukaks läinud. Vagonetisaba toob tuska ja tekitab ärevust, aga iseäralist meeelhärmi sünnitab uus töökord. Küll vaieldakse poolt ja vastu. Vana Maastik jookseb vist jalad

rakku, ikka ühe nina alt teise nina alla. Ma raputasin veidi soola vahele, öeldes kõvasti, et Maastikul jääb nüüd maja ehitamata, pole enam lolle, kes raha teenida aitavad, sest kes veel usub, et ta on viis vagonetti välja ajanud, kui vagoneti numbrid kõigest kolme näitavad. No küll ta aga läks siis vihaseks. Mina teda tühja nüüd kardan. Pahupidi pööratud silmadega jooksis minu nina alla rusikaid raputama, ei saanud suurest ärevusest sõnagi suust, hääl teisel kähisemas kui puutelgedega vanker. Iga rusika liigutus lähenes ja ma õige vaatasin, kui kaugele ta jõuab, aga keegi irvhammas hõikas eemalt — „näete, vana Maastik kui noor lõukoer võitleb oma maja eest.“ Maastikul hakkas häbi ja lonkis siis minema.“

„Ega see uus kord nii väga hull vist olegi, nagu arvatakse. See hakkab rohkem vahet tegema, kes on töömees, kes mitte ja et igaüks peab oma palga ise ausalt ära teenima,“ küsib Saakar Oomerilt.

„See on õige küll,“ arvab ka Oomer. „Ja lõhkeainet, seda raiskas igamees, niipalju kui aga jaksas. Auk seina, ja padrunid sisse — niipalju kui aga läheb, tuleb siis mis tuleb. Küll nüüd hakkavad vaatama, kuhu tarvis auku puurida, kui lõhkeaine endal osta tuleb,“ seletab Oomer, minnes vagonetti otsima.

Saakaril on ammugi vagonett täis laaditud ja uue tarvis kraamgi valmis sorteeritud, kui Oomer tühja vagonetiga tagasi jõuab.

„Külm on väljas,“ raputab ta käsi, „vagonetid on külmunud ja maa all sulama hakates lähevad nüüd jälle kole raskeks. Platvormi peale on tuli üles tehtud ja kehvema rõivastusega mehed kogunevad selle ümber, põlevkivi-suitsust tahmased kui korstnapühkijad. Päriskole on mõnda neist näha —

tööpluusike ja katkine pintsakukene seljas, pole kindaid käes ega õiget saabast jalas. Nägu külmast sinine, ise väriseb kui haavaleht. Küllap kõhtki tühi, eile pole kümnik poetšekke andnud, öelnud, et tehke enne uuel kuul tööd, kas või paar päevagi, küll siis saate. Täna pärivad läbisegi, kas keegi on poetšekki saanud ja mitmesaja marga peale. On neil tarvis nõnda palju viina juua, et riiet selga ja saabast jalga ei saa.“

Järgmise vagoneti saab Oomer alles paaritunnise ootamise järel.

„Vagonettide tühjendamisega on päris häda ja sellepärast neid ka ei saa,“ seletab Oomer. „Platvorm on põlevkivi täis ja sinna ei saa ühtegi tühjendada. Praegu veetakse põlevkivi ainult tagavaramäkke. Korruga saab sinna viia ainult kaks vagonetti. Raudtee on lumine, vedu raskendatud, rööbaste jätkude kohad logisevad ja pillavad täied vagonetid maha. Rööbastele tõstmine võtab aga aega. Tühjendajad vanemad ja saamatud mehed, päevatöö ka, pole neil huvi rabelda. Läheb tüki-kene aega, enne kui kaks vagonetti ära tühjendavad ja tühjad vagonetid stollile ajavad. Kõneldakse, et suur õlivabrik pole käima läinud ja ka teisi tellimisi on praegu vähe — sellepärast polegi põlevkivi kuhugi mujale mahutada kui ainult tagavaramäkke. Vaata ja imetle, pole enam töötegemine, vaid aja raiskamine. Veokümnik ja see meie kümnik Andres, mõlemad jooksevad edasi-tagasi, kuid ka neil pole töötempo kiirendamiseks midagi teha.“

„Aga kuidas muidu tükitöölise tuju on? Kas vaieldakse ikka veel uute teenistustingimuste üle?“ pärib Saakar.

„Meeste sõjakus kaob, kui näevad, kuidas nüüd lood tühjendamisega seisavad. Kümnikud jookse-

vad ka siin ja seal ja mehed on ju siis lambanahas, kui kümnikku või mõnda teist ametnikku näevad, aga muidu on nagu hundid valmis igauhte murdma, kes vähe teisiti — kainemalt mõtelda julgeb. Mine nüüd sina vagoneti järele, küll siis näed, mis maa peal tehakse. Ma löön selle vagoneti täis ja vaatan, kas mõne augukese saan seina puurida.“

Ime küll, kuidas meil kaevandustöölistel sugugi vedada ei taha, arutab Saakar vagoneti järele minnes. Enne jõulu ja sügisel olid strekid vesised ja porised, mis takistasid tööd, aga nüüd, kus strekid kuivad, lase kas või uperpalli, nüüd jälle pole vagonette.

Paar päeva enne viieteistkümnendat jaanuari hakkavad levima kuuldused, et uute töötingimustega töölised maa alla ei lähe. Leidub streigi pooldajaid noormehi, kes hakkavad strekist strekki ja majast majja käima ning kinnitavad liikuma pandud streigijutte. Kas ja kunas streiki pooldav otsus on tehtud, seda nad ei tea, kinnitavad ainult, et töölised nende tingimustega tööle ei lähe ja sellega on kõik öeldud. Kui mõned üksikud siiski julgevad tööle minna, siis nende vastu võetavat tarvitusele surveabinõud. Hoidku igaüks siis oma nahk.

Viieteistkümnenda jaanuari ööl on esimene öösine vahetus, nagu ikka harilikult, ooteruumi kokku kogunenud, kuid kui kümnik mehi tööle hakkab märkima, siis selgub, et ükski ei lähe.

„Mis teie siis siin teete?“ pärib kümnik, „hake siis koju minema, kui te tööd teha ei taha.“

Ka teine ja kolmas vahetus koguneb tööriietes ooteruumi, kuid maa alla minejaid ei leidu.

„Mis teie siis siia tuletegi,“ pärivad kümnikud, — „olge siis parem kodus, siia on tarvis mehi, kes tööle lähevad.“

Kolm päeva kestab niisugune jant. Kolmanda päeva õhtul, kella nelja-viie aegu käsutatakse kaevanduse juhatuse poolt kõik mehed kontori ooteruumi.

Üksikud lähevad naerdes, teiste kulul nalja tehes, teised, enamikus perekonnainimesed, on aga kurvad, mitte teades, milleks see kontorisse kogunemise käsk. Kontori läheduses kogunetakse salikadesse ja päritakse üksteiselt uudiseid. Keegi noormees-asunik räägib naljaks, et mässu tahetakse maha suruda, sõdurid piiravad kaevanduse ümber, ja siis hakatakse streigile või mässule õhutajaid vangistama. Seda juttu muidugi ei usta, kuid ta tekitab siiski nukrustunnet ja süvendab ärevust.

„Miks just pimedas töölisi kontorisse käsutada, kui kaevanduse juhatusel on midagi öelda, kas siis päevalgel poleks sobivam,“ arutavad töölised isekeskis.

Kolm noormeest tulevad kontori poolt ja teatavad, et töökaitse komissar tuleb töötüli lõpetama, aga mehed ärgu kartku ja ärgu taganegu oma nõuetest. Ärgu lubagu ükski varem tööle minna, kui vanad töötingimused on tagasi antud.“

Komissari tulek ei suuda mehi rahustada, sest teadmata on, kuidas ta asjasse suhtub. Varsti nähaksegi alevi poolt suurtes kasukates ja kõrgetes talvmütsides mehi tulemas. Kontori ümbrus on valgustamata, aga siiski nõrgal kuuvalgusel arvatakse tundvat esimeses tulijas kaevanduse juhatajat ja teistes juhatuse liikmeid ning kümnikke. Aknast paistval valgustusel nähakse, et ei olda eksitud ja et kõige viimane sabassörkija on nende suure ning kurja suuga minöör Urgats, hall pihtkasukas seljas ja ümmarik soome müts peas.

Üht härradest töölised aga ei tunne ja kalduvad arvamisele, et see ongi see töökaitsekomissar.

Suurte kasukatega mehed astuvad kontorisse ning kohe peale seda laseb kaevanduse juhataja mehed ooteruumi kutsuda. Norgus peadega täidavad mehed käsku.

Kaevanduse juhatus ühes tundmatu mehega on teisel pool aeda aset võtnud ja ootab tummalt tööliste kogunemist.

„Kas kõik töölised on siin?“ pärib energiliselt juhataja.

„Jah on,“ vastatakse tagasihoidlikult mitmest suust.

„Siin on nüüd töökaitsekomissar, lubage, et teie kõik homme hommikul tööle lähete,“ soovitab juhataja.

Tööliste hulgas tõuseb kihin ja kahin, viimati kuulduv hüüdeid, et vanade tingimustega läheme küll.

Töökaitsekomissar tõuseb üles ja seletab kaevanduse juhatajale, et enne asja arutamist tema tahab töölistega läbi rääkida ja palub juhtkonda kuuluvaid härrasid nii kauaks kontoriruumist lahkuda. Juhataja ei hakka ettepanekule vastu vaidlema ja lahkub ühes juhatuseliikmete ja kümnikkudega.

„Aga veel on üks siia jäänud,“ näitavad tööliised minööri peale, kes tööliste hulka peatuma on jäänud.

„Mis mees tema siis on?“ pärib komissar, arvates vist seda halli vatiga meest ka tööliseks.

„Tema on minöör, ja meie ei taha, et ta meie hulka jääb,“ vastavad töölised.

„Ka minöör kuulub juhtkonda, palun lahkuda,“ korraldab komissar. Tasaste naeruturtsatuste saatel väljub minöö.

„Mehed,“ pöördub komissar tööliste poole, — „kõigepealt palun teid eneste hulgast kolm-neli meest valida, kes oskavad täpselt streigi põhjusi

selgitada ja kaevanduse juhatajale nõudmisi esitada. Palun nimesid öelda.“

Vaikus, mitte kihku ega kahku.

„Noh, alustage juba — valige niisuguseid, kes julgemad, asjast teadlikumad ja omavad kõikide usaldust,“ soovitab komissar.

„Meie ei vali,“ kostavad hüüded.

„Miks teie ei vali,“ pärib imestades komissar, „muidu ei ole, kes asja selgitab.“

Jälle vaikus, mitte ühtki häält.

„No teie, pikem ja vanem mees, öelge teie, miks teie esindajaid ei taha valida,“ pöördub komissar ühe töölise poole.

„Mehed kardavad, et valitud isikuid hakatakse hiljem kaevanduse juhatuse poolt halvaks panema ja töölt lahti laskma,“ vastab mees.

„Ei, seda ärge kartke,“ püüab komissar mehi lohutada. „Ma palun kaevanduse juhatajat, et ta seda mitte ei teeks, ja küll ta veel täna õhtul lubab enne asja arutust mehi mitte lahti lasta ega ka mingit teist survet nendele avaldada. Nimetage nüüd.“

„Murelik,“ hõigatakse nurgast.

„Noh, Murelik — astuge minu juurde,“ kutsub komissar.

„Algjärv,“ kostab teine nimetus.

„Murelik ja Algjärv, ärge kartke, tulge julgesti siia,“ kutsub uuesti komissar.

„Mine juba,“ tõugatakse üht noormeest aia poole.

Ka teine noormees trügib värava poole, mille kaudu kümnikkude ruumi pääseb.

„Noh, näete, noored, kenad mehed, teie ees on terve maailma lahti ja nüüd kardate minuga ja kaevanduse juhatajaga paar sõna kõnelda. Nime tage veel paar meest,“ soovitab komissar.

„Saakar,“ hüütakse.

Saakar võtab oma kandidatuuri maha, tema ei teadvat hästi streigi põhjusi ja sellepärast polevat tal ka kaevanduse juhatajale midagi öelda.

„Maastik,“ karjutakse, „tema on streigi pärast juba rakud jalgu joosnud, laske tal ka nüüd õiendada.“

„Veel palun ühte,“ lausub komissar.

„Soonurk,“ hõikab kellegi tugev hääl.

„Soonurk jah,“ hüütakse veel mitmest nurgast.

„On kellelgi nende meeste vastu midagi?“ pärib komissar.

„Ei ole, ei ole,“ karjutakse läbisegi.

„Vaadake, mehed,“ alustab komissar, „ma ei tea veel hästi streigi põhjusi, kuid ühte pean kohe mainima, see streik on äärmiselt halval ajal ette võetud. Ajal, kus kaevanduse juhatusel puuduvad suuremad tellimised, ja ajal, kus juhatusel suurem hulk põlevkivi tagavaraks. Mõelge hästi järele streigi põhjuste üle: kaevanduse juhatusel pole suurt tahtmist teie nõudmistele vastu tulla, sest ta võib kuni kevadeni tellimisi tagavarast täita ja juba hommapäev kaevanduse sulgeda. Kust teie siis arvate talvise külmaga uut tööd leida? Sellepärast on parem, kui jõuame juhatusega kokkuleppele.“

„Meie tööle mineku vastu ei ole,“ seletab Murelik, mida ka Algjärv kinnitama ruttab. „Vanade tingimustega oleme nõus kohe homme hommikul alla minema.“

„See'p see häda ongi, et vanade tingimustega teid enam tööle ei lasta,“ kehitab töökaitsekomissar õlgu, „aga, ütlege, mis on uutes vastuvõtmatus?“

„Meie ei saa rahulikult töötada, kui meil töötasu on teadmata,“ vastab Soonurk. „Meil pole teada, kui palju lõhkeainet kulub ühe kantsüllä

väljavõtmiseks ja kas vagonetid selle üldse ära tasuvad. Eitaval korral tuleks kuupsülla hinnast lisa võtta ja see siis viiks meie palgad alla, millised isegi väikesed ja mistõttu paljud töölised on sunnitud praegu juba puudust kannatama.“

„Meie võime ju kaevanduse juhatuselt küsida, mis alusel ta on vagonettide tasu määranud, siis on meil kõik selge, eks ole nii?“ pärib komissar.

„Paberil võib ju kaevanduse juhatus tõendada, et vagonetid lõhkeaine kulu ära tasuvad,“ seletab Maastik, püüdes oma sõnadele asjatundlikku tooni anda. „Aga neid täidetud vagonette varitsevad mitmesugused ohud ja meil puudub kindlustus, et me iga väljaveetud vagoneti eest lubatud tasu saame.“

„Millised need arvatavad ohud võiksid siis olla?“ pärib komissar.

„Pole meil ju kaalu ega mõõtu, et saaksime vagonetti just kuuskümmend puuda kühveldada, juhtub vagonett vähem põlevat sisaldama, jääme tasust ilma. Ka maa all võivad vagonetid teiste tööliste poolt varguse teel kaduma minna ja samuti maa peal tühjendajate hooletuse pärast, kes korralikult numbraid ei kogu — mõne neist maha lumme pillavad või mõnel teisel teel kaotavad. Kõigil neil juhtudel võib tööline kannatada, kuid kaevanduse juhatus võib sellest isegi kasu saada, kuna maksmata tasu jääb temale.“

„Just nii,“ kinnitavad ka teised töölised aia tagant, olles uhked, et nende valitud mehed nii mõjuvaid streigi põhjusi oskavad tuua ja tööliste huvide eest seista.

Töökaitsekomissar esitatud küsimuste märkimist lõpetades pärib, kas veel mõni põhjus on olemas.

Keegi enam uut küsimust üles ei võta ja komissar laseb kaevanduse juhatuse sisse paluda.

Kõigepealt palubki komissar valitud mehi mitte lahti lasta ega muidu nende peale halvustavalt vaadata.

Kaevanduse juhataja ei saa ettepanekuga nõustuda, sest temal on nimekiri valmis, keda ta igal juhul mõtleb lahti lasta, olgu nad valitud või mitte.

„Palun öelge, kes teie nimekirjas seisab, siis ma ütlen, kes neist on valitud,“ leiab head nõu komissar.

Töölised lähevad rahutuks, müksavad üksteist ja üle hulga oleks nagu mõni tüsedam vandesõna kuulda. Kaevanduse juhataja ei närveeri, rahulikult avab oma portfelli, võtab teiste paberite hulgast ühe ja hakkab lugema: „Maastik, Liivak ja teised.“ „Üks lahtilastav on küll valitute hulgas, nimelt Maastik,“ lausub komissar, „aga mehed, meie võime Maastiku vabastada tema peale pandud kohustustest: kolm valitud meest jääb järele ja nendest juba aitab. Kas olete nõus Maastiku vabastama?“

„Oleme nõus,“ karjutakse läbisegi, — paljudel on hea-meel, et nende nimesid vallandatute seas ei olnud.

„Härra kaevanduse juhataja, töölistel pole teada, kui palju lõhkeainet kulub ühe kuupsülla väljavõtmiseks ja kas vagonettide eest saadud tasu suudab lõhkeainete kulusid katta. Töölised paluvad seda lähemalt selgitada,“ seletab töökaitsekomissar.

Kaevanduse juhataja kõneleb pikalt ja laialt lõhkeainete hinnast ja lubab kaevanduse kanda võtta kahjud, kui rahakursi kõikumisel mõni partii lõhkeainet kui import kallimaks võib minna. Peale selle seletab ta, kui palju lõhkeainet on seni kuupsülla väljavõtmiseks tarvitatud ja kui palju see kuupsüld kõigi kaalutluste põhjal peab andma põlevkivi. Kokkuvõttes leiab, et ühe paugu tarvis

lõhkeaine ühes süütenööri ja kapsliga niisama palju maksma läheb kui keskmise vagoneti tasu. Paremad artellid paremates strekkides on veel vähem lõhkeainet tarvitanud. Neile, kes korralikult püüavad töötada ja lõhkeainet ülepeakaela ei tarvita, peaks uus kord kasulikum olema, sest osa vagonettide tasust, mis lõhkeainete ostmisest üle jääb, võivad nad siis vabalt endale kui preemia taskusse pista.

Valitud meestel pole ühtki küsimust vastu esitada.

„Aga töölised arvavad, et neid täislaaditud vagonette võivad maa all ja maa peal mõningad ohud varitseda, vagoneti numbri kaotsimineku näol,“ pärib komissar.

„Mõni mees ei lähegi siis tööle, läheb stolli peale vagoneti numbreid vahetama, visates võõra numbri minema ja pannes oma asemele,“ hõikab Liivak tööliste hulgast. „See oleks kenam ja kergem töö kui vagoneti täitmine.“

„Liivak, teil pole sõnaõigust, olete vallandatud tööline,“ vastab kümnikkudest Süsi.

„Vallandatud töölised tekitavad asjata tüli, need tuleks koosolekult eemaldada,“ pöördub juhataja komissari poole.

„Seda küll, härra kaevanduse juhataja,“ vastab komissar viisakalt, „kuid enne tuleb neile lõpparve välja maksta.“

Töölised muigavad ja kaevanduse juhataja seletab edasi ägedamas toonis, et numbrite vahetus on vargus ja et tema niisugused mehed päevapealt kohtu alla andmisega minema saadab. Lisab veel juurde, et kui mõned tühjendajatest kui ka hobusepoistest korralikult oma kohuseid ei täida, siis tema ka need päevapealt minema saadab. „Ons see kõigile arusaadav?“ pöördub ta otseselt tööliste

poole. Töölised vaikivad. Paistab, nagu ei olekski neil enam midagi öelda.

„Aga see puhtuseprotsent tekitab meelega härmi,“ võtab sõna valitud mees Soonurk. „Peenpõlevkivi vagonetis tohib olla ainult viis puuda paekivitükikesi, kuid suur-kontrollsorteerimine aga näitas seitset puuda vagoneti peale.“

„See oli üksikjuhus, ja seda ei saa normina võtta,“ vastab juhataja tuseselt. „Paremate artelide vagonettides leidus paekivi, keskmiselt võtta, ainult viie puuda ümber. Olgu pealegi, tahan teile vastu tulla, paat võib olla veel kuus puuda vagoneti peale, aga rohkem enam mitte üks nael. Kas on veel mõnel arusaamatusi ja küsimusi?“

Vaikus, ka valitud mehed seisavad norgus päi, tundes end kui süüdlastena, et neil pole milleski vastu vaielda ega küsimusi esitada.

„Kui enam eksiarmumisi ei ole, siis tahan loota, et teie kõik homme hommikul tööle lähete? Kas lähete? Lubage nüüd seda töökaitsekomissari juuresolekul,“ tahab selgusele jõuda kaevanduse juhataja.

Vaikus. Ainult seinakella tiksumist on kuulda.

„Kui teil ei ole enam küsimusi esitada, siis peate tööle minema,“ väidab komissar. „Vastasel korral loetakse teie teguviis mässuks, millel kaunis kurvad tagajärjed võivad olla. Emba-kumba, kas lähete tööle või esitate veel nõudmisi?“

„Läheme tööle,“ kuuldu tasast häält.

„Kas lähete kõik?“ pärib kaevanduse juhataja omakorda.

„Jah, läheme,“ kostavad paljudelt töölistelt lubadused.

„Kas ikka kõik lähete, miks mõned ei vasta,“ uurib töökaitsekomissar.

„Kõik,“ müriseb töölistelt vastus.

„Siis lõpetame koosoleku ja hakkame igäiks koju minema,“ soovitab kaevanduse juhataja.

Tööliste nõudmistele palju vastu ei tuldud, kuid siiski lahkuvad nad ooteruumist rõõmsamas meeleolus, kui nad sinna olid tulnud. Ei kuulnud ka nurinat, kirumist ega vandumist. Streik lõppes, nagu oleks ta õhku haihtunud, ja töölised arvasid paremaks sellest haihtumisest vaikida.

„Imelik oli see streik ja veel imelikum selle lõpp: polnud kellelgi meeles vähemate vendade eest seista, kes streigi pärast töölt lahkuma peavad,“ ütleb Saakar, kui nad Oomeriga kodu poole sammuvad.

„Meie mehed või asjad nüüd — pole neil taipu streigi alustamisest ega selle lõpetamisest — raiskavad aga niisama tööpäevi,“ nuriseb Oomer.

„Nagu nägime, on vallandatud töölised enamuses asunikud ja siin on kaevanduse juhatus ka õieti talitanud; asunik, kui lahti saab, tal on ikka kuhu pea pista, aga kuhu meiesugune läheb,“ jätkab Oomer peale lühikest vaikust. „Pealegi võib asunikku jälle kiiresti tööle saada, kui kaevandus uusi tellimisi saab ja ta vajab rohkem töölisi. Asunik on siis jälle kiiresti kättesaadav.“

„Kindel on, et uuest korrast mõni mees ajutiselt kasu võib saada,“ arvab Oomer, „kuid tõeliselt on asjalugu niisugune, et mida kaugemale käikusid uuristame, seda kõvemaks põlevkivikihistused muutuvad ja seda raskem on tükikest kätte saada. Vastavalt sellele oleks hakatud ka rohkem lõhkeainet tarvitama, kuid kui lõhkeaine osta tuleb, siis hakatakse ehk rohkem rõhku kondiüdi peale panna, see on kangi ning kirkaga põlevkivi lahti murdma. See oli ju midagi hullu, mis mõni mees tegi, muudkui pauk paugu järel, kas siis kaevanduse juhatus ei hakka kord sellest juba aru saama.“

Peale streiki alustavad töölised innukalt tööd, tahtes tagasi võita kaotatud päevi. Mõnigi mees longib uue vahetuse alguseks kontori ooteruumi, et puuduvate meeste asemele kas omasse või võõrasse strekki pääseda, nii et saaks päevas kaks vahetust tööd teha. Lepitakse ka sellega, kui teise vahetuse ajaks maa peale päevatööle saadetakse, kas raudteid lumest puhastama, vagonette tühjendama või mõnda muud tööd tegema. Oma vahetus toob harilikku tasu, aga see teine vahetus, võõras strekis või päevatöös, see tuleb nagu kingitud lisatasu. Raske on ju kuusteist tundi päevas tööd teha — aga mis sellest, ütlevad mehed, kui aga raha tuleb.

Kaevanduse juhatus on saanud uusi suuremaid tellimisi. Vagonettide tühjendamine käib nüüd suurel platvormil, kus töö on hoogsam ja kergem, mistõttu ka vagonettide saba on ära kadunud, ehk kui vahest tulebki oodata, siis ikkagi lühikest aega. Raskused ja ebameeldivused hakkavad aga sealt tulema, kust neid oodatagi ei teatud: Tuisud ja tormid matavad tihti suure raudtee, mis lähemasse raudteejaama viib, lume alla. Siis aga võetakse strekkidest mehed ja pannakse lund rookima, et vedur hangedest läbi pääseks. Oma vahetuse aegu strekist väljas tööl viibida, kus külmem ja päevapalk väiksem, ei paku küll kellelegi lõbu. See suur raudtee on kui hiiglalohe, kes ähvardab osa töötasu ära neelata. Rutuga katsutakse seal töö ära

teha, loopides lund tee äärde, kuhu hiiglavallid kasvavad, et siis, kui vedurile läbipäas on võimaldatud, ülejäänud aega veel omas strekis kasutada. Ühel hommikul, kui öösine vahetus töölt on lahkunud ja uus vahetus kohale ilmunud, teatatakse, et täna kedagi maa alla ei lasta ja kõik, kes tahavad tööd teha, peavad kodus soojemalt rõivastuma ja suurt raudteed rookima minema. See on suur eba-meeldiv üllatus. Iseäranis valusalt tabab ta neid, kellel puudub soojem rõivastus. Maa all, kaugemates strekkides on peaaegu sama soojus, mis seal oli suvelgi, s. o. 6 kuni 7 kraadi Celsiust ja seal võib kergema rõivaga töötada. Kaevanduse korterist maa alla tööle võib joosta ka kerge sõdurisineliga, milline paljudel meestel on ainsam soojem rõivas, kuid sellega kaugemale raudtee peale terveks vahetuseks lund rookima minna, see ajab meestele 7—8 kraadi külma ja vinge tuule juures hirmu peale. Isegi soojema rõivaga mehed sammuvad üsna norgus laosse, et võtta sealt labidas lume rookimiseks.

„Minge aga kõik raudteele,“ ergutab kümnik mehi, „kes ei lähe, neid ei lasta ka õhtuse vahetusega maa alla.“

Soojema rõivastusega mehed naeravad, neile avaneb ehk võimalus kahte vahetust teha, milline juhus iga päev läbi ei lähe. Kehvema rõivastusega mehed aga kibestuvad, neil pole võimalust ainsatki vahetust teha. Saadud palk on läbi ja töötaolekul ei anna kümnik tšekki, millega leiba osta. Leivamure paneb rohkem mehi mõtlema ja tööleminekuks võimalusi otsima.

„Mul on terved saapad ja talimüts, sa anna mulle oma jõmp ja kindad, siis saan ka mina tööle minna ja pean sind meeles, kui tšeki saan,“ teeb keegi teisele ettepaneku. Kaubad sobivad ja üks

töotu on jälle vähem. Selle eeskujul hakkavad ka teised kehvikud kombineerima ja kauplema. Paarikolme mehe peale suudetakse ikka üks tööle saata.

Koguti mehi igast vahetusest, kuid siiski saadi lumerookijaid vähepoole ja need vähesed ei suutnud kuigi pikalt raudteed lumest vabastada, olgugi et mehed hoolega töötasid, sest külm ja vinge tuul on ka omast kohast suured sundijad. Õhtust ja öösist vahetust maa alla tööle ei lastud, sest platvorm oli põlevkivi täis ja tagavaramäed lumehangedes. Raudtee lahtirookimine pidi toimuma iga hinna eest, sest juhatus oli öelnud, et kui meie raudteed lahti rookida ei jõua, siis jäävad kaevandusel tööd hoopis seisma, pole ju mõtet põlevkivi märke vedada paremaid päevi ootama. Teab, milal need saabuvad, aga palka tahab igaüks kohe kätte saada.

Teisel hommikul kogunesid mehed kohe, kelle need olid, soojemates rõivastes ooteruumi. Kogunes kõigist kolmest vahetusest mehi, keda külm ja tuul ei saanud hirmutada. Üks kolmandik meeste üldarvust jäi puudu ning juhatuse poolt tehti majanduskümnikule ülesandeks astuda majast majja ja korterist korterisse ning tööle ajada kõik, keda aga vähegi kätte saab. Majanduskümnik, muide tasane mees, tegi nüüd kurja näo, noomis laisklejaid ja ähvardas ettekandega töölt vallandada need, kellel puuduvad soojad riided — mingu sinna, kus hilpharakana töötada saab ja vabastagu kallis kaevanduse voodi, mis teisele mehele kuulub, kes alati ja igale poole tööle läheb. Majanduskümniku käikudel oli tagajärgi; ta korjas veel paarkümmend meest ja viis need tööle. Laisklejad võetakse hurjutuste ja naljatustega vastu. Iga töölolija arvab enesel luba olevat laisklejaid pilgata, naerda ja solvata, kuidas aga oskab.

Aegamööda kerib end meeste kett raudtee peal edasi, sest tagapool töö lõpetajad jooksevad jälle kõige ette. Nõndaviisi peab end see ahelik naaberkaevandusse välja kerima ja alles siis võidakse koju minna, kuid mitte puhkama, vaid paljud loodavad, et veel õhtul strekki tööle pääsevad. Ahelik roomab edasi, jättes enese taha suured jäljed ja sügavad vaod, mille põhjas kaks musta raudteerööbast looklevad.

Kaevanduse juhatus on saanud veelgi uusi tellimisi ja nüüd töötatakse kolme vahetusega päevas. Kolmanda vahetuse juurdetulekul avaneb mõnel püüdlikumal mehel võimalus kaht vahetust päevas teha. Ka Saakar kaalub kahe vahetuse tegemise võimalust. Ta kahtleb oma sitkuses — kas ta suudab 16 tundi päevas tööd teha? Vahest ehk hakkab suur töökoorem tema tervisele käima, sest sageli väsitab ükski vahetus üleliia. Aga et paljud temast nõrgemad mehed kaks vahetust läbi löövad, siis hakkab ka teda ahnuse vaim kiusama. Õige peagi avaneb tal soodne juhus oma jõudu proovile panna ja ta ei jäta, Oomeri soovitusel, seda kasutamata. Töölt kontorisse mahamärkimisele minnes selgub, et kolmanda vahetuse mehel puudub paari-meet. Nagu nõiavõimust aetuna läheb Saakar tööle tagasi, olgugi et tal jalad valusad ja käed väsinud. Raske on küll töötada, kuid võimatu mitte — töö saab tehtud ja kahekordne ühe päeva tasu õhutab Saakarit uut juhust otsima. Töolistest hakkab nappus kätte tulema ja juhuseid kahe vahetuse tegemiseks tuleb ikka enam ja enam. Kaks ja isegi kolm korda nädalas katsub Saakar kaht vahetust päevas teha ja on rõõmus, kui see õnnestub. Peagi hakkab Saakar märkama, et kahe vahetuse tegemine mitte ainult töötasu mõttes kasulik ei ole, vaid see suudab ka tema kodusesse elusse

väikese pöörde tuua: pole enam tarvilik asjata kõva koiku peal lamada ja und oodata, vastikute lutikate jalutusi seinal vaadelda, kaaslaste targutusi kuulata, oma muremõtteid mõlgutada ja jalutuskäikudest unustust ning rahuldust otsida. Vaba aeg kulub nüüd rohkem toiduainete muretsemise ja puhkamise peale. Vaevalt suudab ta söömist lõpetada, kui väsimus teda koikusse heitma sunnib, silmad sulguvad siis kohe ning kosutav uni võtab võimust. Nii on meeldivam, mitte näha ega mitte kuulda, mis toas sünnib. Ja siis, kui järgmine kuu-palk maksetakse, võib Saakar jälle juubeldada, sest panka rändab juba viis tuhat marka, poole rohkem, kui eelmisel kuul. Raha pärast on ju Saakar kae-vandusse tulnud ja selle kogumine on talle nüüd suuremaks rõõmuks.

Uue töökorra maksmahakkamisest loodab Saakar kasu saada: vagonettide tasu peaks ülejääki andma, sest nad olid uude strekki kolinud, kus neil väga vähe lõhkeainet tarvis tuleb. See on strekk nr. 4, mis mäeveeru all jookseb. Selle streki pealmised kihid on nõnda pehmed, et märjal ajal sealt põlevkivi võtmine võimatuks osutub. Talvel, kui pealmine kiht kõvaks külmub ja niiskust läbi ei lase, võib selles strekis äärmise ettevaatusega töötada.

Töö ohtlikkuse ja raskuse pärast saadetakse sellesse strekki ainult vilunud ja tugevaid mehi, kes strekki korras hoida suudavad, mis ka sissekukumise ohte eemaldada aitab. Siin on rohkem kirka ja kangi töö, mis töötajalt sitkust ja jõudu nõuab, lõhkeainet tarvitatakse peamiselt kinniste nurkade lõhkumiseks ja mõnikord harva ka streki keskpaigas, kus põlevkivikihid õhemad. Tööd lõpetades arvestab Saakar, palju vagonettidest ülejääki peaks saama. Eilse ja tänase päeva kohta on tehtud kolm pauku, mis umbes 150 marka maksab, aga

põlevkivi on välja antud kümme vagonetti, mis umbes 550 marka välja teeb, tähendab puhast ülejääki 400 marka.

„Eks see ole ka raha,“ ütleb siis Saakar Oomerile, kummalegi sada marka päeva kohta.

„Sada marka küll päeva kohta, aga kui palju selle eest oleme kangi ja kirkaga taganud,“ vangutab Oomer pead. „Vanal ajal, kui veel lõhkeaine prii oli, polnud muud, kui augud seinas ja lõhkeaine tagant järele. Siis polnud muud, kui aga lammuda lahtist seinas. Aga nüüd, käed valutavad raskest tagumisest. Vagonette ajame palju välja, aga edasiminekut näib vähe olevat, kubatuuri saame vähe, aga kubatuurist ongi see peasissetulek. Varem ajasime kuupsüllast üheksa vagonetti, aga nüüd saame vahest rohkem, sest iga tükikese põlevkivi püüame välja viia, ja ka vagonette täidame kergemini, kuna vanasti said hoopis suuremad kuhad peale pandud. Peale selle paugud löid peent põlevkivi paeriita, ja kas meie sealt seda hakkasime välja kookima. Kõik jäi sinna. Paugud lõhkusid paekivi kohati sodiks, millise puru ühes peene põlevkiviga paeriita loopisime. Kui sa arvestad uue korra kasusid, siis pead ka sellest tekkivad kahjud arvesse võtma, alles siis võid õige päevalga kätte saada. Vagonettide pealt saame kasu, aga kubatuurist võime kahju saada, näis veel, kumb suurem on.

Saakar jääb mõttesse, Oomeri seletused paistavad ka temale kaunis tõenäolised, kuid põlevkivi on rahva vara ja seda ei tohi paeriita jätta ega ka mõnel teisel teel kaduma lasta minna, ütleb Saakarile tema südametunnistus.

Tööpäevi on selle kuu sees üle kolmekümne tehtud, niihästi oma ja võõrastes strekkides kui ka päevatöös. Saakar tahab selgusele jõuda, kui palju palka tuli omas strekis ja kui palju päevatöös. Võõ-

rastes strekkides on asi keerulisem, pole enam hästi meeles, kui palju tuli kuski strekis päevapalgaks. Aga oma streki päevapalk on neist kõigist suurem ja teised ei küüni kaugeltki selleni. Seda mäletab Saakar hästi.

Ainult kahes kitsas veestrekis, milliseid enne jõulu stolli pealt alustati, on päevapalk suurem kui Saakari strekis, kuid Saakaril ei olnud nendes strekkides päevi. Sellepärast oli Liivakul kahju lõpparvet saades sellest kullaugust lahkuda. Lahtilastud mehed olevat käinud veel tagasi palumas, kuid kaevanduse juhataja oli jäänud oma otsuse juurde, saates kõik streigi ninamehed minema. „Mis streigi õhutaja mina rumal maamees ka olen, mina ei oskagi ninamees olla,“ olevat Maastik juhataja kabinetis öelnud. „Sellepärast võiksite mind ikka tööle tagasi võtta,“ nurunud Maastik.

Teate vägagi hästi, miks just teie, kaheksa meest, lõpparve saite, aga mitte mõned teised, olevat juhataja öelnud, mul on veel teisigi, kuid kõiki ei saa ma korraga lahti lasta, aga kandidaate on mul nende seas veel küllalt. Minge nüüd, ja ärge enam pärige, miks just teid vallandasin.“

Nii rändavad Saakari mõtted koduses üksinduses. Aga ons siis temal nende maailma asjadega tegemist, lööb Saakar käega. Möödunud nädalal sai teha peaaegu iga päev kaks vahetust ja end nii pööraselt ära väsitatud, et laupäeval alevisse minekul olid jalad väsinud ja tuimad nagu puupakud. Aga eesmärk annab raugemata jõudu. Kui jõuaks iga kuu neli tuhat marka koguda, ümmarguselt viiskümmeend tuhat aastas, nelja aastaga kakssada tuhat, oi, siis võiks küll kaevandusest lahkuda...

Märtsikuu algul kestavad talve külmad ja tuisud edasi. Tihti peavad allmaatöölisedki käima päevatöös raudteelt lund rookimas. Kaevandus on saanud tellimisi esimese sordi põlevkivile.

Kolmas sort, peenikene, pole veel turgu leidnud ja seda veetakse endist viisi tagavaramäkke, paremaid aegu ootama. Ka töölisi-õnnekütte on palju kaevandusest lahkunud. Meeste puudusel pole mõnedes strekkides enam kolme vahetust ja kahe vahetusega töötades on mehed omavahel kokku leppinud, et nad töötavad üksteisele järgnedes, see on, kummalgi vahetusel tuleb iga kaheksa tunni tagant tööle tulla. Niisiis, kaheksa tundi tööd ja kaheksa tundi puhkust. Esmaspäeva hommikust alates kestab see nõnda laupäeva õhtuni. Kolme vahetuse strekkides, millised paremad ja kust keegi välja ei taha minna, kuigi vabu strekke saada on, on mehed täbaramas seisukorras, sest neil tuleb kohe peale ühe vahetuse lõppu teise peale üle minna, kas poes või strekis tükike kuiva leiba ära nosida, kuid pingutusi nõudva töö kohta on seda vähe. Iseäranis nende poolt on tugevad töökarud nõutavad, kellel paarimehed puuduvad ja töökarusid nagu ei tahetagi koju lasta. Üks niisugustest otsitavatest meestest on Viilup. Alalise töömehena ei ole ta kuigi hinnatav, sest peale palgapäevi ei tule ta kahel-kolmel päeval tööle ja paarimees neil päevadel muud kui otsigu aga uut paarimeest, mis on omast kohast tülitav toiming ja vahel isegi järjekorrata välistöödele lund koristama viib. Mehed juba tunnevad Viilupi kombeid ja kui ta vahel neljapäeva hommikul esimest korda tööle ilmub, küsitakse, et kas ta enne laupäeva õhtut üldse mõtleb maa alt välja ronida.

Ühel päeval Oomer vagonetiga strekki jõudes vahib Saakarit ja naerab. Saakaril läheb juba piinlikuks ja pärib selle iseäralise tegumoe põhjusi.

„Oled küll kõva töömees ja kärke kahte vahetust päevas vehkima, aga sind lüüakse veel kaugelt üle,“ pahvatab Oomer.

„Mis sellest,“ vastab Saakar, „ega ma rekordit püüa, mul on vaid raha tarvis.“

„On leidunud mees, kes neljapäeval tööle tuli ja on töötanud laupäeva viimase vahetuseni,“ teatab Oomer.

„Vist Viilup, tema kangelastegudest räägitakse ju ikka,“ arvab Saakar.

„Ei ole Viilup, tema nii kaua raskele allmaatööle vastu ei pea,“ naeratab Oomer. „See on täiesti uus suurus, keda seni pole tähele pandud. Oled näinud ehk poes või kontorinurgas üht sõdurisinelis kaitsevæst tulnud noormeest leiba näsimas? Vahel on tal ühes käes leivatükk ja teises heeringasaba. Mitu korda olen mõtelnud, et miks see mees koju sööma ei lähe, aga nüüd tuli välja, et mehel pole aega, vehib aga kolm vahetust päevas teha. Laupäeva õhtul, viimase vahetuse tööle märkimise juures küsinud kümnik Süsi, et Liiviste, öelge, millal te kodust tööle tulite. Neljapäeva hommikul, vastanud Liiviste. Kontoris tõusnud naer ja ka Süsi muianud kavalalt, nii nagu ainult tema muiata oskab.

„Noh, olete siis juba küllalt töötanud ja saia-leiva ära teeninud, minge vahel ka koju puhkama,“ ütelnud siis Süsi ja pole teda enam tööle märkinud. Mossis ja haavunud näoga hakanud siis Liiviste kodu poole lonkima. Vist oli tal kahju sellest vahetusest.“

„Mis meie teiste inimeste asju arutame, meil endil suured mured, näete, streki lagi hakkab elama, praksub ja paugub kui kurivaim,“ viipab Saakar lae pole.

„Nojah — arusaadav, öösine vahetus pole sellest harva ettetulevast kõvemast kihist kraami kätte saanud ja seepärast teinud rohkem pauke, kui õigus. Üks, kaks, kolm, neli pauku on nad teinud. Paugud on seina kaugele edasi löönud,

lagi laialt lahti jäänud ja nüüd hakkab sisse vajuma. Kõigepealt katsume pooliku paeriida üles laduda ja kõvasti täis kiiluda. Lagi jääb siis ehk selle peale toetuma. Kui juba kraami välja saame ja põranda kohati puhtaks, siis katsume veel mõne kaitseposti alla panna.“

Veidi õudne on Saakaril kõrge kraamihunniku otsa ronida, et poolikut paeriita täita. Peaga pea-aegu lage puudutades, praksub ja paugub see kohutavalt kõrva ääres ja Saakar juba teab, et ohu korral ei saa kraamihunniku otsast ruttu alla ronida ja samasugused hiigla-paekivilahmakad, milliseid ta oli Maastiku strekis näinud, võivad talle ka siin kaela langeda.

Oomer on julgem, tema muudkui loobib suuri lae põlevkivitükke raudteele ja paesegast põlevkivi, mida hobusenahaks kutsutakse, riita pragiseva lae alla. Temal nagu polekski ohtu karta. Harva pöörab ta silmad sinnapoole, kust kõvem ragin kostab. Saakar ähib paekive tõsta, nii mis jõuab ja kirub vahel, kui jalg suuremate kivide vahele vajub. Ikka kiiremini sunnib ta end tööle, kuni seljalt jälle higiaur tõusma hakkab. Saaks aga paeriit üles.

„Ega meie saagi paeriita üles laduda ja kõvasti täis toppida, paekividest tuleb enne puudus,“ arwab Oomer hetkeks seisatama jäädes. „Põlevkivi all on neid veel küll, aga sealt ei saa me neid praegu kätte. Korjame ilusaid paekive ja laome jala alla, siis on ka kindlam. Asjata ajasid streki nii laiaks, 15 meetri peale: paekivist tükitab siis puudus tulema ja meie ei saa korralikult paeriita täita, 13 meetrist oleks küllalt olnud.“

„Aga siis kuluks nurga paukude peale rohkem lõhkeainet,“ sähvab Saakar, „sest kitsama strekiga peame rohkem edasiminekut saavutama.“

„Raha ja raha — ainult selle peale mõeldakse,

kui strekki minnakse, aga et rahaahnus streki kaela võib tuua, see jäetakse kahe silma vahele," pahandab Oomer, ühte kohta paeriida serva kive ladudes, millest peab soovitud jalg tulema. „Nagu Liiviste, kolm vahetust päevas, säärane rahaahnus võib inimese sandiks teha ja mida ta siis selle rahaga peale hakkab?“

Kuuldub kõva raginat otse Oomeri pea kohal. Oomer ehmub ja pistab jooksu, tema kannul Saakar. Paeriida nurga taga jäädakse kuulatama, mis edasi tuleb, kuid meeste imestuseks jääb kõik jälle vaikseks.

„Ah sa raibe, ehmatas veidi, just kõrva ääres pani selle piraka. Aga ega ta tule veel sisse ühti, võime ehk veel tööle tagasi minna.“

„Tagasi ikka,“ nõustub Saakar.

Lage lähemalt silmitsedes näevad mehed, et kesk lage on tekkinud suur, mitme meetri pikkune lõhe, milline jookseb raudtee poolt taha nurka ja kuhu pista või rusikas vahele.

„Sügavalt ta vajunud ei ole, vaevalt üle poole meetri paksuselt ja nüüd lamab paeriida peal, pole karta midagi,“ seletab Oomer. „Hea, et jala alla sain laduda, näed, kuidas ta seda jalga murib, suuremad paekivid on puruks muljunud.“

„Aga veidi õudne on rippuva paelahmaka alla minna, tundub, kui varitseks surm pea kohal saaki,“ tähendab Saakar, tahtes ohule viibata.

„Küll harjud,“ naeratab Oomer, „ega ta kaela ei tule, pole tarvis kartagi. Siinkohal laes näib kõvemaid ja sitkemaid kihtisid olevat. Eelmisel aastal niisugused paelahmakad rippuma ei jäänud, murdusid paeriida serva kohalt ja kukkusid alla. Aga nüüd tööle, pörand puhtaks, et saaksime mõne kaitseposti alla panna.“ Vagonett täidetakse mõne minuti jooksul suurte põlevkivitükkidega, number külge ja sõit läheb stollile. Et lahtist ja peaaegu

puhast põlevkivi palju, mis kiiret vagoneti täitmist võimaldab, siis lähevad mõlemad tühjade vagonettide järele. Tagasi tultes on streki lagi endises seisukorras ja mehed hakkavad kõvasti kühveli- ja kirkavart pigistama. Vagonetid täituvad nagu iseenesest ja nemad, mehed, aga vähekesed liigutavad end seejuures.

„Niisuguse kraamiga võime ühe vahetuse keskel paari päeva vagonetid täita,“ rõõmustab Saakar, kui nad juba kolmanda vagonetiga strekist välja lähevad.

„Aga puuaiast postide toomine ja lae alla panemine viidab selle eest jälle palju aega,“ vastab Oomer.

Kaitsepostide toomine võtab tõesti palju aega, tarvis kümnikku otsida, kes neid välja kirjutab, siis nad puuaiast seljaga raudteele kanda ja viimaks rullikuga maa alla sõidutada. Kaitseposte tuuakse korruga suuremal arvul, et oleks tagavara, kust neid ka õhtune ja ööline vahetus tarbe korral võtta võib, sest puuaed on ainult päevavalgel avatud. Kui kaitsepostid toodud ja raudtee äärde hunnikusse laotud, tuuakse veel kaks tühja vagonetti. Ka nende täitmine edeneb kiiresti ja peagi seisavad nad täidetult stollil. Uute tühjade vagonettidega tuuakse ka saag ja kirves maa alla. Rahuldustundega vaatleb Saakar esimest paelahmaka alla pandud kaitseposti ja mõtleb, et ega see enam ülevalt kaela ei kuku, enne peab ta kaitseposti katki murdma, kuid see on tükiike tööd ka säärasele hiiglasele, nagu see rippuv paelahmakas. Otsustatakse veel üks vagonett täita, siis võib kaugemale teisi kaitseposte alla lööma hakata. Selle vagoneti täitmine ei edene enam endise kiirusega, sest tulevad vastu seinast kukkunud paelahmakad, millistega pole muud peale hakata kui vasaraga katki taguda ja siis kõrgele paeriida otsa upitada.

Hiiglapaelahmakad pole katkiminemise mõttes sugugi vastutulelikud, mõnda nende seast tuleb 15-naelase vasaraga neli, viis ja enamgi korda taguda, enne kui järele annab ja lõhki läheb. Pole see sugugi kerge töö ja samuti ka see paari-kolme-puudaste paekivitükkide paeriida otsa upitamine, eriti Oomeril kui lühemal mehel, kes kuidagi ei ulatu neid lae alla tõstma, olgugi et lagi on vajunud ja streki kõrgust palju üle sülla enam ei ole. Tema parema meelega loobib väiksemaid tükke tahapoole ja pikem Saakar laob riidaserva. Paeriit aina kasvab kahe väleda mehe käes. Kerkib kuni laeni. Kui vagonett täidetud ja paeriit täis kiilutud, siis ütleb Oomer, et nüüd võime veidi puhata ja hinge tagasi tõmmata. Kuus vagonetti on üle normi välja aetud, kaitsepostid kohale toodud, paeriit üles laotud ja kui veel ühe vagoneti täis lööme ja mõne kaitseposti alla paneme, siis peaksime selle töö eest kaheksa tunni asemel kuusteist saama. Mitme vahetusega on sellepärast halb töötada, et tööd normeerida ei saa, üks vahetus teeb ikka rohkem kui teine. Olgugi et Oomeri arvates laest allakukkumisi karta ei ole, siiski ei usaldata kesk strekki istuma jääda, vaid otsitakse raudtee peal sobivam koht, kus Oomer suitsu tossama paneb.

„Sina suitsu ei tee, viina ei joo, iga päev lõhud kaks vahetust, kuhu sa niimoodi oma suured sissetulekud mahutad?“ küsib Oomer.

„Ikka panka,“ vastab Saakar, „pole enam moodne sukasäärde koguda, nagu vanasti.“

„Või panka,“ imestab Oomer, „kas ikka tõesti? Ja siiasamasse alevi panka?“

„Miks mitte,“ muigab Saakar, „alevis on lähim pank.“

„Sellepärast sa lippad alati peale palka alevisse ja mina mõtlesin, et sul seal mõned muud toimin-

gud käsil... Või panka kohe. Mina mõtlesin ka veidikese raha korjata ja lihakarni avada, aga näe, mitte ei saa, rahad lippavad käest ära, hoia või hammastega kinni. Vahel saab selle va kibeda peale lappida, mõnele võlgu anda ja nad ongi läinud. Aga panka — sinna viia oleks küll kõige õigem ja kindlam koht. Aga, kui see küsimus sind ei pahanda, mida mõtled selle rahaga peale hakata, kui teda juba suurem summa koguneb?“

Saakar on veidi kimbatuses, sest ta pole isegi veel õieti mõelnud, mida rahaga peale hakata, aga äkki lausub, nagu oleks sõna suhu pandud, et kavatseb välismaale sõita, Austraaliasse või Ameerikasse ja vaadata, kuidas seal inimesed elavad — töötavad ja raha korjavad.“

„Välismaale,“ pärib imestanult Oomer, „sinna olen minagi vahel oma mõtted suunanud, aga rahakorjamise kunsti ma ei tunne.“

„Mis seal on,“ naerab Saakar, „kui palga kätte saad, vii kohe panka, saab siis näha, kas lähed seda kohe viina peale välja tooma.“

Vaikus.

Oomer kargab püsti, et viimast vagonetti täita. Streki lagi on lõpetanud oma ragistamise ja nii hakkab meeste tujugi paranema.

Vagonett saab täis ja meeste tähelepanu pöördub kaitsepostide panekule. Oomer mõõdab kangiga lae kõrgust ja kaitseposti pikkust. Üleliigne pikkus saetakse maha. Ühed otsad, mis põranda peale määratud, teritatakse teravaks, et kaitsepost kohe lae rõhumisel ei murduks, vaid alt teravaks tehtud otsast veidi järele annaks. Saakar hakkab otsi teritama ja Oomer kui asjatundlikum valib kohti, kuhu kaitseposte oleks kergem alla lüüa ja kus kaitsepostidest rohkem kasu. Töö läheb libedasti ja post posti järel valendab strekis kui korralvur ja kaitsja ning üllatuste eemalehoidja,

sest mehed on veendunud, et kuni kaitsepost tervena püsib, pole midagi karta. Kohalejõudnud kolmandale vahetusele selgitatakse tekkinud olukorda strekis ja siis hakkavad Saakar ja Oomer koju minema, täit vagonetti ees ajades. Kolmanda vahetuse mehed, ümberkaudsetest strekkidest ja ka kaugemalt, voorivad stollil peal vastu tulla ja Saakar taipab, et nad on maa alt väljumisega hiljaks jäänud ja temal pole enam võimalust uuesti tööle minna.

Oomer taipab vaikiva paarimehe mõtteid ja ütleb: „Pahasti juhtus, pead nüüd koju minema.“

„Pole viga,“ lausub Saakar, „tööd sai täna mehemoodi tehtud, vahel kulub puhkust ka ära.“

„Olen tihti mõelnud, aga aru ma ei saa, mis jõud või vägi sunnib üht meest kaht vahetust tegema, kuna teine ühtki ei taha korralikult teha,“ arutleb Oomer. Nagu see Venemaalt... on, ise näljas ja naine näljas, aga tööle ei taha kuidagi tulla. Ühel õhtul töölt koju jõudes oli naist peksnud, et see tema äraolekul viimased kaks silku olevat ära söönud, jättes temale ainult kooriku musta leiba. Naine olevat küll virgem ja tööarmastaja, kuid teatud seisukorras, ei saa tööle minna.

Jutt katkeb ooteruumi jõudmisel, kus kümnikule oma töölt tulekust teatatakse, mida siis mahamärkimiseks kutsutakse. Nende kümnik on juba lahkunud ja uus jagab noomitusi, et nii hilja maa alt välja tulla. Oomer võtab sõjaka tooni, ning seletab strekis tekkinud olukorda. See mõjub.

„Hea, et sisse kukkuda ei lasknud,“ lõpetab kümnik leplikumal toonil.

Saakari rahakorjamine on levinud kulutulena kaevanduse tööliste keskel. Paljud töölisel on üllatatud ja vaimustatud Saakari ettevõtlikkusest. Arutatakse, et kas on üldse teostatav nii suure hulga raha korjamine, nagu seda nõuab kas või välismaale sõit. Paljas kelkija, arvavad teised. Selles ühiskorteris, kus Oomer elab, on vaidlused alati kõige elavamad ja ägedamad. Oomer on suur Saakari mõtete pooldaja ja ei lase endale vastupidist väita. Suur Viilup, kes suure napsitajana tuntud, hõikab oma koikust oma kõmeda bassiga teiste sekka, et „lori kõik, ärge uskuge. Laske Saakar harjuda meie kommetega, tutvuneb elumärjuse võtmisega, vaatab kord tugevamini klaasipõhja, siis on korrapealt rahakorjamine möödas. See aeg kord tuleb, küll näete. Eks meie kõik ole olnud kord kained inimesed, suured unistajad oma rahakorjamisplaanidega.“

Saakar on veidi imestanud, kui märkab teiste tööliste tähelepanu enesele koonduvat. Varem teda nagu ei nähtudki, mööduti kui mõnest puupostist, aga viimasel ajal libisevad ikka ühe ning teise tööliste silmad tema peale, suu avaneb ning mõnigi lahke sõnakene tuleb sealt kuuldavale. Isegi kaevanduse lugupeetavamad töölisel näikse tema seltsi otsivat. Ühel päeval sobitab juttu uhke Siim, kes teda ammu pole enam kõnetanud. Nüüd pärib tervise järele, kuidas töö läheb, ja lõpuks ei jäta mainimata asjaolu, et rahva jutu järgi olevat

Saakaril juba kenakene summa panka kogutud ja tema lootvat, et see tõe le vastab.

„Mõni tuhat on,“ ajab Saakar rinna ette ja pea püsti, „maksab siis sellest rääkida, mis selle rahaga siin muudki teha kui panka viia. Muidu kaob veel töö juures ära, aga koju jätta pole kuhugi.“

„Või niiviisi,“ laseb Siim vilet, „siin pole vanemadki töölised sellega hakkama saanud ja sina kui uustulnuk juba kogud panka. Ja mina mõtlesin...“

„Huvitav, mida sa siis mõtlesid?“ pärib Saakar.

„Ei noh, niisama,“ sülitab kõrges kaares Siim, „ega sellest meest ole, kes Maastikuga strekki läheb. Siin vanemad ja tublimad töölised hoiduvad rohkem isekampa. Ja kui kuhugi artelli meest tarvis, siis päritakse ja uuritakse, keda võtta. Sinust kui just eriti väljapaistvast töökarust pole palju kuulda olnud ja nüüd juba kogud raha panka. Eks siin mõnel vanemal mehel ka ole raha korjatud, aga keegi pole osanud seda panka viia. Mineval sügisel, kui kolmekümne teine korter põlema läks, istunud vana Muti naine koiku serval, tuhandemargaliste pakk süles, ja muudkui karjunud, et raha põleb sisse, raha põleb sisse. Naabrid joosnud vaatama, et mis sel Muti naisel viga on ja kus need rahad põlevad.“

„Aidake, head inimesed,“ vingunud Muti naine edasi, „näete, tuli on lahti ja mul siin hulk raha.“ Üks hakkajam naistest siis öelnud, et mis sa karjud, võta oma rahad ja jookse õue.“

„Tulikahju ajal võib mõndagi juhtuda,“ vastab Saakar. „Kõrvaltoas, kolmekümne kolmandas elutsev Jalakas, kui kuulda sai, et tuli lahti, jooksis koju ja esimene asi, mille pihku sai, oli sängi alt kartulikott puuda kartulitega ja siis padavai õue jooksmas. Aga sealsamas koiku juures seinal ripuvad uhke kasukas ja müts, aga neid ei märganud ta võtta.“

„See asi andis küll palju kõneainet ja nalja kauaks ajaks, aga küll vanapoiss Jalakas teadis, mispärast ta kartulikoti haaras,“ naeratab Siim. „See mees on alati tööl — iga päev kaks vahetust, larbib süüa leiba ja heeringaid, vahel harva ka kartuleid ja paar liharaasukest sinna juurde, kui just juhtub aega olema, et veidi keeta ja küpsetada. Kuhu tema oma palga paneb, suitsu ei tee ega viina ei joo.“

„Ega tal ometi raha kartulikotis olnud, et selle sülle haaras ja esimesena õue viis?“ imestab Saakar.

Siim muigab ning läheb oma teed. Saakar ruttab strekki. Mõtetesse kerkib vanapoiss Jalakas. See isevärki mees on talle sellest ajast meelde jäänud, kui ta kaevandusse kolis ja lutikate vastu rohtu käis otsimas. Vana Jalakas oli siis see mees, kes põlevkivisuutsus pliidil lihaviilukaid ja heeringat praadis ja neid Aadama viieharulise kahvliga sõi ja külma vett peale rüüpas, olles ise seejuures räpane ja kasimatu. Hiljem nägi ta teda tihti ooteruumis ja kuulis teiste kaaslaste käest, et see mees rohkem maa all elavat kui kodus.

Ja Liiviste, ka iseäralik ja isemeelik tüüp. Tema suure jõu kohta räägitakse aina legende. Kord mööda minnes nägi ka Saakar, kuidas ta üksi täis vagoneti rööbastele tõstis, mis iialgi ei unune. Liiviste eluloost ei teata midagi rääkida, isegi mitte seda, kust ta pärit ja mis ametit ta enne on pidanud. Liiviste ise on kinnine ja vaikib kui haud iga-suguste küsimuste peale. Aga siiski, ühel päeval saadi Liivistet varjavat katet veidi kergitada, ja nii iseäralisel viisil, mida keegi töolistest oodatagi ei teadnud. Nimelt politseikordnik, kaevandusse sõites, hakkas Liiviste kohta teateid hankima, pärides töolistelt, kuidas ta käitub, kas korra-

likult ja kuidas töölised temasse suhtuvad. Imestanud töölised ei teadnud Liiviste kohta midagi halba rääkida ja siis avaldas kordnik, et Liiviste seisab politsei valve all, ta on kogemata sõjaväeteenistuses teise sõduri maha lasknud. Kui palju selles tööliste keskel levinenud jutus tõtt või valet on, seda Saakar ei tea, aga viimasel ajal on Liiviste ümber hakanud hoopis teine jutt levinema ja see valgustab teda hoopis teisest küljest. Jaanuarikuus, kui igast Eestimaa nurgast töölisi kaevasse kokku voolas, tööliskorterid üleliigselt meestega täis kiilunud olid, siis ei puudunud nende seas ka pikanäpumehed, vaid siis juhtus sageli ka seda, et töölolija leib kodusolijate poolt ära söödi. Niisugune viperus olevat juhtunud ka Liivistel, et töölt koju tulles ei leidnud ta enam oma leivakannikat koiku peatsisse löödud riiulilt. Teisel hommikul, enne tööle minekut, kui enamjagu mehi toas oli, avas Liiviste kõikide imestuseks suu ning päris, et kes tema leiva eile õhtul ära on söönud. Mehed kergitanud õlgu, keegi midagi ei tea.

„Ma küsin veel kord, kes võttis minu riiulilt leiva, öelge, kes tegi seda,“ kõlanud läbilõikavalt Liiviste hääl. Ei tea, kas mehed teda kartma löid või muidu, aga ühel mehel tuli tuju teise peale näidata ja öelda: — „See seal askeldas eile õhtul sinu koiku ja riiuli juures, võib olla, et tema võttis.“ Liiviste lähenes mehele ja päris kaunis rahulikult, kuid siiski õudselt kõlava häälega, et kas sa võtsid minu leiva.

„Jah võtsin,“ vastanud värisedes mees.

„Miks sa tegid seda?“ pärinud Liiviste jälle.

„Sellepärast, et kõht oli tühi,“ hädaldanud mees.

Liiviste haaranud mehel õlgadest, viinud ta ukse juurde, avanud selle, tõuganud mehe välja ja

ütelnud, et ära sa enam tagasi tule. Mees pole tulnudki tagasi, läinud teise korterisse, piilunud, mil-lal Liiviste tööle läheb, siis tulnud oma asjade järele.

Niisugused on need kaks töökaru. Aga ka kol-manda, vana Muti kohta on küllalt lugusid.

Üle kõmiseva kanalisilla astudes virgub Saakar mõtetest. Strekk pole enam kaugel, kus peab al-gama vaevarikas ja närvesööv töö. Järelejõudev Oomer tähendab, et pole enam tarvis selles surnu-kirstus kaua viibida. Soojad märtsiilmad võtavad peagi veed lahti ja siis antakse neile uus strekk, kahtlemata kõvem ja vaiksem, kuid ka teenistuse mõttes kehvem.

Märtsikuu palgapäeval on juba kolm meest alevi poole sammumas, et osa teenistustasust pan-ka mahutada. Mehed on juba enne kontorisse mi-nekut korralikumalt rõivastunud, ja kui palk tas-kus, alustatakse teekonda alevi poole. Tuju on kõigil hea. Oomer tähendab, et niisuguse tähtsa päeva puhul võiks alevis pitsikese viinagi võtta, ega see kalliks lähe. Oomeri korterikaaslane Tilli-soo seletab selle peale, et teab siis, kumba panka nende raha satub. Restorani omanikul pole kom-beks tema juurde hoiule paigutatud kapitali tagasi maksta, soovitab Tillisoo, kes on otsustanud raha-kogumisele asudes ka alkoholist täiesti loobuda.

„Ei noh, pitsike söögi alla, kui restorani lõu-nastama läheme,“ vaidleb Oomer. „Pitsikesele võib teine, kolmas, neljas ja teab siis veel mitmes järg-neda,“ naerab Tillisoo. „Aga huvitav on see, eks ole, Saakar, kui meie lõuna alla ühtegi pitsi ei võta. Eks ole nii?“

„Muidugi,“ arvab Saakar, „mina olen kül-lalt restoranis söömas käinud, kuid viinahimu pole kunagi peale tulnud.“

„Kas meie siis polegi mehed,“ käib Tillisoo peale, „et ei suuda viinahimust tugevamad olla. Ütleme endile, et meie ei võta, joogu teised kõrval, kui palju soovivad. Rahakorjamiskunst just selles seisabki, et mittehädavajalikkudest kulutustest tuleb loobuda. Kes seda ei suuda, sellest pole ka kogujat.“

„Aga siiski kahekümneviiemargane pitsike kuu kohta pole palju söögi alla võtta,“ ei taha ega taha Oomer omast taganeda. Nõnda vaieldakse kogu tee. Alevisse jõudes viiakse Saakari arvamise järgi enne raha panka ja alles siis minnakse lõunastama. Tellitakse kolm lõunat, aga mitte ühtegi pitsi viina. Imestanult vaatab restorani omanik neid kolme karsklast. Saakar ja Tillisoo hakkavad kohe suppi sööma, Oomer jääb aga niisama vahtima, nagu ootaks veel midagi puuduvat. Supisööjad vahetavad teineteisega pilke ja Tillisoo, näidates peaga Oomeri poole, ütleb paljutähendavalt, et näed, ei suuda... Oomer võpatab ütlusest, tunneb vist veidi piinlikkust ja haarab lusika järele. Nii jäigi seekord pitsike viskamata. Restoranist väljudes näevad sõbrad Liivistet, kelle taga panga uks parajasti sulgub. „Ka tema,“ hüüatatakse läbi-segi ja vahetatakse tähendusrikkaid pilke.

Tööliste read üha hõrenevad. Kaevanduse juhatus leiab, et töölisi jätkub veel ainult kaheks vahetuseks. Pole siis mõtet enam kolme vahetusega töötada, ja kaevanduse juhatus teatabki seintele kleebitud lehtedega, et esimesest aprillist minnakse kahele vahetusele üle. Aeg-ajalt sulab lumi ikka enam ja enam kevadiste soojade päikesekiirte all. Peagi saabub hoog sooja vihma ja siis pääsevad kevadised veed valla. Maa-alune aina lainetab ja ainult pikkade säärtega saabaste omanikud pääsevad vaatama, mis seal sünnib. Töö pärast ei poegi keegi maa alla, teatakse juba ette, et seal sel-

lise veega midagi teha pole, aga maa alla minnakse tööriistade pärast, millede eest töölisel on vastutavad. Riistade kaotamiseks puhul peavad nad need kaevandusele välja maksma. Suured ja raske kallihinnalised tööriistad, milledest mõned maksavad mitmed tuhanded, varastatakse pikanäpu-meeste poolt ja müüakse võileiva hinna eest maha. Seekord oli vee tulek väga järsk, ühe ööga ujutas kaevandi üle. Kes kodus olid, ei saanud oma tööriistu ära peita ja katsuvad seda siis nüüd teha. Kolm päeva oli kaevandus vee võimuses ja töölisel pidasid veepüha. Suur kanal neelas maa alt vee ja saatis selle luhtadele ning jõkke. Kolmandal päeval oli vesi juba niipalju alanenud, et võidi strekkidesse vaatama minna, kuidas tööle saab asuda. Paljudest strekilagedest jookseb vesi solinal alla ja teeb strekkis viibimise võimatuks. Mitmetes strekkides on olnud vee tõttu sissekukkumisi ja nende kordaseadmine võtab aega ning kindlustusmaterjali. Saakar ja Oomer hulguvad niisama maa all, et vaadata kuivemat kohta, kus tööle võiks hakata. Nende vana strekk on nõnda vett täis, et sinna sissegi ei pääse. Katsuti tööriistu päästa, kuid seegi osutus võimatuks. Istuti tühja vagonetti ja sõideti töökohale kaunis lähedale, aga siis, kui vagoneti põhja hakkas vesi tulema, valdas mehi hirm, kuidas tagasi pääseda, sest vastumäge vagonett ei jookse, aga maas kõndides ulatuks jääkülma vesi puusadeni, võib-olla ka rinnuni. Pöördui ümber ja hakati vagonetti kaasavõetud teivas-tega tagasi tõukama, nagu madalas vees lootsikut.

„Praegu ulatub vesi ainult üle rataste, ja juba on raske vagonetti edasi tõugata, aga töökohas ulatuks vesi kindlasti vagonetile poole kereni, kuidas siis oleksime saanud,“ seletab Oomer.

„See pole midagi,“ naeratab Saakar vastu, „aga kui selles sügavas vees vagonett oleks rööbastelt

maha joosnud, kuidas siis oleksime saanud? Kas oleksime vee alanemist ootama jäänud või jalgsi veest läbi sumanud?“

Meestel oli heameel, et õigel ajal tagasi pöördusid. Kui rattaserv veest välja hakkas paistma, läks Oomer, kellel pikemad säärikud, maha ja tõukas vagonetti kõndides rööpal. Tööriistad jäid küll vanasse strekki, kuid neile lubati uued anda, kui kusagil teises strekis tööle hakkavad, sellepärast käivad ja uurivad nad strekke, mis veekanalile lähemal või mis jooksevad vastumäge. Peatatakse viimaks uue avatava streki juures, millele esialgu käigud kitsalt, nii umbes kolme ja poole meetri laiuselt sisse tuleb lüüa.

„Pole küll harjunud kitsas strekis töötama, kus palju auke tuleb puurida, igatahes pool rohkem kui laias, aga eks pea ka sellega harjuma, peaasi, et aga tööle saaks,“ hindab Oomer seisukorda. „Muidu töötamine iseenesest on vahest kergem, pole tarvis kühvliga põlevkivi kaugele vagonetti tassida ega suuri paekive tõsta, sest paugud lõhuvad paekivid peeneks.“

Saakaril pole midagi kaasa rääkida, tema ei tunne kitsa streki tööd, tehku parimees nii, kuidas arvab.

Vee tulekuga alles algas see õige kaevandusest väljarändamine. Kõik, kes kuskil mujal paremaid otsi lootsid leida, võtsid lõpparve. Ka Saakari korterist lahkusid mitmed.

Juulikuu algusega läks põlevkivi turustamine turgude puudusel raskemaks ja peagi hakkasid liikuma jutud, et kaevanduse juhatusel on kavatsus tööd jätkata ühe vahetusega ning viletsamad tööliised hoopis lahti lasta. Ärevusega märkasid tööliised, et tagavaramägi aina kasvab. Peagi nähti, et sinna suuri põlevkivitükke hakati vedama, millised varem ikka olid turustamist leidnud. Jõuluks pidavat naaberkaevanduse suur õlivabrik valmis saama ja käima hakkama ning meie tagavarad peavad siis sinneraiale liikuma hakkama, kuid kindel ei olevat see veel mitte, sest kui õlivabrik kohe täie koormatusega tööle ei hakka, siis ehk saab naaberkaevandus ise omast toodangust õlivabriku nõuded täita.

Ühele vahetusele üleminek tuleks kaevandusele mitmeti odavam, sest vastavalt sellele väheneks ka ametnikkude hulk minööride, kümnikkude ja teiste arvel.

Kuulujuttudel oli tõepõhja. Esimesel augustil viiakse kaevandustööd ühele vahetusele, nagu näitavad palgapäeval seinale kleebitud kaevanduse juhatuseteadaanded. Palju töölistest, kes olid harjunud kaht vahetust tegema, ohkasid, teades, et edaspidi läheb ühe vahetuse palk kaduma. Mõned isegi arvasid, et nüüd, kus teenistus väheneb, tuleb mujalt tööd otsima hakata. Ka Saakari poole vaadati kõõrdi ja saadeti kahjurõõmsaid pilke, tahtes nagu ütelda, et korjaku veel raha ja tassigu pankka. Saakar ise on vähe uuest korrast heidutatud, pige-

mini tunneb heameelt sellest, et ega siis uusi töölisi juurde võeta ja tema saab kahe-kolme mehega rahulikumalt oma korteris elada. Oomer, kes ka sagedasti kaks vahetust päevas teinud, on aga nukker.

„See on väike kahju, mis meil nüüd kanda tuleb,“ püüab Saakar Oomerit lohutada. „Viskame pisut kiiremini, päevapalk tõuseb ja asi polegi nii hull. Maksab siis tühja asja pärast nüüd meeoleolul langeda lasta!“

Esimesel augustil kogunevad mehed kella seitsmeks ooteruumi, et uue korra järgi tööle hakata. Saamegi saksamoodi magada, naeratavad teravmeelsemad, aga muidu mõnikord juhtus, et tuldi kella viie paiku peolt koju, polnud siis aega süüagi, magamisest rääkimata, kohe teised rõivad selga ja padavai maa alla. Paljude nägudelt peegelduvad rahulolematuse ja nukrus, sest peavad ju nüüd nii mitmedki oma headest strekkidest lahkuma, andes aset ühele vahetusele. Mõlema vahetuse kümnikud istuvad laua taga ja hakkavad arutama, kes töölistest vanasse strekki tagasi läheb ja kes uue otsima peab. Loomulikult sellise arutuse alla tulevad ainult need strekid, kus kuni viimase ajani kahe vahetusega töötati. Seal, kus ainult üks vahetus töötas, polnud muud, kui märgiti töötaja nimi ja number ning asi oligi korras.

Kahe vahetuse lahutusel võeti arvesse, kumb vahetus teatud strekis kauem ja hoolikamalt oli töötanud, ning vähemate teenete osutajad pidid lahkuma ja uut töökohta või strekki otsima. Asja keerulisus seisis selles, et ainult heades strekkides oli seni kaks vahetust peatuma jäänud, ning nüüd ei tahtnud kumbki pool välja minna, vaid mõlemad esitasid oma teeneid, püüdes tõendada, et need vastaspoole omi ületavad. Juhul, kui ei jõutudki selgusele, kellel suuremad eesõigused, võeti loosi ning

loos pidi otsustama, kes jääb ja kes välja läheb. Kaotaja pool lahkus siis kirudes kontorist. Saakaril ja Oomeril on ka teine vahetus strekis, kuid nende asi läheb libedamini; nemad on kevadel suure veega strekki läinud, streki kitsalt sisse löönud, kuna teine vahetus on seal ainult kõigest paar kuud töötanud. Niisugustel kaaluvatel põhjustel otsustatakse muidugi Saakari ja Oomeri kasuks. Üldiselt palju on sel päeval nurisemisi ja tülitsemisi ooteruumis. Alles lõunaks jõuavad kümnikud töökohtade määramisega lõpule ning töölistele antakse luba maa alla minna. Mõned lähevad hõisates, teised kirudes, nii kuidas kellelgi vedas ja millised väljavaated kellelgi töö suhtes on.

„Ka ametimeestel pole täna kerge päev,“ naeratab Oomer maa alla minnes. „Pooltel nendest on ka täna jüripäev. Meiesugustel töölistel pole midagi, kukud pisut halvemasse strekki, see on kõik. Kui mees on, leiab jälle parema streki, aga ametimehed, valgekäelised, nende asi on kurvem. Üks maa-alune kümnik jäi oma kohale, kuid teine, Andres, kukkus veokümniku kohale. Pebre läks tagasi minööriks, kust ta oli platvormile veokümnikuks tulnudki.

Ühe vahetusega töö muutus nagu rohkem igamehe isiklikuks asjaks, sest kogu tehtud töö eest saab tasu tegija endale, kuna kahe ja kolme vahetuse juures üle normi tehtud töö läheb jaotamisele terve artelli peale. Sääraste töötingimuste juures polnud kellelgi tahtmist üle normi töötada, kuigi see vahest olekski võimalik olnud.

Mitme vahetusega töö juures mõlkus meeste meeltes rohkem tööpäevi teha, millede peale jagati siis strekis tehtud töö tasu. Tuli ette juhtumeid, kus normitöö täideti kuue tunniga ja pöörduti siis koju. Puhati, valmistati toitu ja peale kehakinnitust katsuti järgneva vahetusega kuhugi teise

strekki tööle minna, et aga tööpäevi saada. Ühe vahetuse juures on päevade arv tähtsusetu, tähtis on aga töö produktiivsus.

Ka Saakar ja Oomer teenivad augustis üle neljasaja marga päevas, see on üle kümne tuhande kuus. Kui kokkuhoidlikkudel meestel on neil kerge sellest rahast pool ja enamgi panka viia. Oomer aga laseb end mõnikord viinast eksitada, ja siis rändab panka natuke vähem. Tillisoo on rahakorjamise suhtes päris fanaatikuks muutunud, ei hooli korralikust rõivast ega söögist, kui aga raha saaks. Liivistest ei maksa rääkidagi, tema tegevusest ei teata midagi, nähakse ainult, et ta panka läheb ja sealt välja tuleb, kui palju ta sinna viib, ei tea keegi. Kuni novembrini teenitakse hästi, siis hakkab päevapalk jälle langema. Hiljem, kui mehed hakkavad vee ja poriga harjuma ning suudavad uue olukorra kohaselt oma strekid korda seada, näitab päevapalk uuesti tõusu ja seekord juba pidevalt.

Ühel õhtul, novembrikuu keskpaiku, kui töö varem lõpetatud ja kontorisse töölt lahkumist märkima minnakse, leiavad Saakar ja Oomer kümniku töölistega jutlemas. Ka nemad jäävad kuulatama.

„Jah, teie siin räägite, et vihmane ja porine, aga võtke näiteks meremehekutse,“ kuulevad Saakar ja Oomer kümnikku pajatamas, „kui palju seal kannatada tuleb... Teie, kui strekk märg on ja ülevalt kaela sajab, lähete eest ära, aga meremees, kuhu tema peab minema, kui laev merel tormikeerisesse satub. Aga kas meremees loobub seepärast oma elukutsest? Ei loobu. Aga meil juba kaevandusse tööle tulles mees haub mõtteid, kuidas ja millal siit aga minema saaks. Paljud tulevad siia raha teenima, ja kui tarvilik summa käes, siis lahkuvad ja võtavad vastu palju halvema koha, kus elamistingimused palju kitsamad. Tulevikus kind-

lasti kaovad need nähtused ja meil hakkab mees juba aegsasti töötama. Lapsed kasvavad kaevanduse õhkkonnas ja need hakkavad kaevandustööd jätkama, siis areneb ka meil põlevkivikaevurite kutse. Praegu on kaevandustööd veel algastmel ja pole suudetud tööstust mehhaniseerida ja tööliste elamistingimuste eest tarvilisel määral hoolitseda. Tulevikus kavatakse elekterrongid maa all käima panna ning tööliste uued elamud ehitada, kus iga perekond tööliselamutele vastavad eluruumid saab. Ehitatakse rahvamaja, asutatakse klubi, siis pole vabal ajal tarvis igavust tunda.“

*

Üle aasta kestab vaikselt ühe vahetusega töö kaevanduses. Kõik läheb pisitasa, ilma suuremate muutusteta, nii kaevanduse kui ka Saakari elus. Siis aga, suurel suvel, kui naaberkaevanduses uus õlivabrik täie koormatusega käima läheb, hakkab töösse elevust tulema. Maa-alune ei suuda nõutaval määral põlevkivi anda, ja et suuremaid tellimisi täita, hakatakse tagavaramäest lisa võtma. Esialgu küll vähesel viisil, aga paari nädala pärast läheb päris rabelemiseks, sest harilik norm laadijaid ei jõua nii palju vaguneid täita, kui tellimised nõuavad. Laadijatele hakatakse maa-aluste tükitöölise hulgast abi võtma ja siis lahkuvad kaevandusest, tagavaramäge vähendades, pikad rongid põlevkiviga, milliseid vaadeldes töölistel meeleolu tõuseb. Kaldutakse arvamisele, et säärane suur põlevkivi nõudmine võib kahe vahetusega töö välja kutsuda. Praegusel ühe vahetusega töö on päevapalk enam-vähem rahuldav — öine puhkus alati kindlustatud, pole ka töötülisid artellides ning kõige selle tõttu ei olegi mehed sellest kahe vahetusega tööst enam nii väga vaimustatud. Tagavaramägi väheneb kohutava kiirusega: sõelutakse peen, jahusarnane põlevkivi välja, suuremad tükid laadi-

takse vagunitesse ning sõit naaberkaevandusse võib alata. Mida vähemaks tagavaramägi jääb, seda viisamat hakkavad kuulujutud teisest vahetusest liikuma.

Seni, kus töö kaevanduses suuremalt jaolt ühe vahetusega on teostunud, on ka Saakar oma korteriga kuidagi rahul saanud olla, kuid nüüd, kus teine vahetus uute meeste juurdevõtmisega tema kodurahu ähvardama hakkab, on Saakaril suuremaks mureks enesele kuhugi külla korter muretseda. See aga ei lähe nõnda libedasti. Kaevanduse ümbruses elatakse kitsastes oludes, väikestes majakestes, millele väljauuritavad nurgakesed Saakarit ei rahulda. Jõukamad ja ruumikamad talud aga ei taha heameelega üürnikke võtta, ja kui võtavadki, siis on tasu niivõrd kõrge, et see Saakari kohe eemale peletab.

Kahe vahetusega tööle hakkamisel teatab kümnik, et tööle lastakse vana ja uus tööline paaris, ja palub seepärast vanadel emesetele uute seast paari-mehed valida ja siis tema juures registreerida. Tuttavad mehed uute hulgast nopitakse ruttu välja, aga teistega on asi keerulisem. Tutvutakse. Uued soovivad vanadele oma tööjõudu, seletades, kus ja kuidas keegi varem töötanud. Mõned lubavad isegi head liigud teha, kui neid vastu võetakse. Vanad tööliselised on enamikus umbusklikud uute vastu ja vabu kokkuleppeid saavutatakse vähe. Alles kümniku vahelesegamine toob elevust ja kiirendab lepete sõlmimist. Jääb siiski üle mehi, kes omavahel kokkuleppele ei jõua. Neile määrab kümnik kohad. Saakari ja Oomeri strekk on tuntud oma kõrgete päevapalkadega ja sinna soovijaid on palju. Kokkulepe sobitatakse kahe noore ja tugeva mehega. Oomer oma paarimehega jääb esimesse vahetusse, algusega kell viis hommikul, Saakar omaga teise, algusega kell kaks päeval.

Kaevamistöo juhtkonnas olid toimunud juba kevadel suured muudatused. Endine juht lahkus ning tema asemele astus kõrgema eriharidusega kümnik Urvaste. Üks kümnikkudest oli juba varem kaevandusest lahkunud, järele jäi veel Andres, kes veokümniku kohalt end allmaa-kümniku kohale poetas ja sealt hiljem kontorisse siirdus.

Teise vahetuse töölepanekul ei määratud kümnikkudeks enam kõrgema eriharidusega isikuid, vaid minööridele anti kümnikkude tiitlid. Minööride kohtadele määrati jälle vanemaid ja korralikuid töölisi, kes enne ametissehakkamist veel vanade minööride juures oma tulevase ametisaladusi õppisid. Üks minöör palgati siiski väljastpoolt. See on noor mees, keskmist kasvu, sõbraliku jutu ja naeratusesega. Tema nimi on Vasar. Töölistele ta meeldib, eriti kui ta vabal ajal nendega juttu puhumas käib. Teda huvitab väga kaevanduse eluolu parandamine. Ta organiseerib ettekandekoosolekuid, vaidlusõhtuid ja tantsukursusi. Viimastest loodetakse eriti suurt kasu seltskondlike kommete kasvatamiseks.

Tantsukursustele saadaksegi peaaegu kõik rahakoguvad ja teised paremad noormehed. Ainult Liiviste ütleb, et temal polevat seks aega. Tal olevat tarvis alevikust teaduslikke raamatuid tuua ja neid lugeda. Oma sõnade kinnituseks näitab ta raamatuid, milledes leidub kõiksuguseid kasulikke andmeid, näiteks valgusekiirte kiirus sekundis, hääle kiirus ja palju muud, mida tema kõik pähe õpib. Ainuke pahe seisvat selles, et tema, Liiviste, kõigest aru ei saavat ja kaaselanikud ei oskavat ka seletada. Vasar on üllatatud mehe teadusejanust. Ta katsub ka Liivistele jõudu mööda abiks olla, seletades talle raamatutarkusi. Kõike ei suuda ka Vasar seletada. Ka tema teadmised põrkavad nii mõnegi takistuse vastu.

Nii saabub kevad. See talv on olnud Saakari-
rile palju mõnusam eelmisest, eriti kodurahu suh-
tes. Korterikaaselanikeks on sattunud kõik enam-
vähem korralikud inimesed. Ei olnud kunagi tüli-
kat joodikute lärmi ega kisa.

Nüüd, kevade tulekuga, algavad jälle ränd-
mishuvid kaevurite peres — peamiselt küll möö-
dunud sügisel tulnud uute tööliste seas. Vanad
töölised, kes juba mitmeid aastaid on kaevanduses
töötanud ja allmaatöödega suuresti harjunud, ei
lähe enam mujalt tööõnne otsima. Ka Saakari kor-
teris toimub pereheitmine. Esimene mineja on
muidugi saarlane, kes on harjunud kraavikaevamis-
töödega. Et aga ümbruskonnas seesuguseid töid
leidub palju, ei saa põlise kraavikaevaja hing teisiti
rahu, kui et lahkub kaevandusest, lubades sügisel
tagasi tulla. Nii lahkub teisigi, igapähe oma põh-
jus. Lahkub ka minöör Vasar, minnes kuhugi
elektrimontööriks.

Ammu on lahkunud juba ungarlane Stefan oma
naise ja naiseõdedega. Stefan on asunud esmalt
elama äia juurde, kuid nüüd on siirdunud ühes
naisega juba kodumaale — Ungarisse. Saakari oli
kirjavahetust nii Stefaniga kui Kaariniga. Ta vas-
tas neile mõlemaile korralikult, kuid mitte rohkem.

Kaarinilt jäid kirjad ikka harvemaks ja harve-
maks, kuni saabus kihlakaart.

Neli aastat hiljem.

Kaevanduses käib töö ikka kahe vahetusega, kuid mehed kaht vahetust ühe päevaga ei püüagi enam teha. Selle asemel jälle katsutakse ühest vahetusest veel seda viimast välja pigistada, mis veel vähegi pigistada annab. Saakari kaevandusse tulles aeti kahe mehe kohta ühe vahetuse kestes viis vagonetti põlevkivi välja, kusjuures iga vagonetti pidi sisaldama kuuskümmend puuda põlevkivi. Nüüd, nelja aasta pärast, ajab Saakari strekk kahe mehe peale ühe vahetuse jooksul kümme vagonetti põlevkivi välja, s. o. kaks korda rohkem. Töö intensiivsus on tõusnud ja põlevkivi väljavõtmise tehnika mitmeti täienenud. Ka töökoha valgustamine on teinud hiiglahüppe edu poole. Tormilatern suutis kõige paremal juhul viieküünlalist valgust anda, kuid nüüdne karbiidlamp annab kuni viieteistkümnepüünlalise valguse. Suuremal valgustusel aga on määratu tähtsus töö produktiivsuse tõstmisel.

Ka põlevkivi tarvitamine on edenenud hiiglasammudega. Raudteed, paljud tehased — kõik töötavad nüüd põlevkiviküttega.

Kaevanduse elu on kujunemas alevikuelu laadiliseks. Siin töötab haridusselts, oma muusika-kooriga ja näitlejaskonnaga, spordi- ja malesektioonidega.

Sügisel saabub kaevandusse jälle uusi inimesi. Novembri halvad ilmad toovad elupõlise kraavikaevaja saarlasegi kaevandusse tagasi. Temaga

on seltsinud ka teine noorem kraavikaevaja. Mõlemate näod on päikesest põlenud. Nad näivad lõken-davat tervisest. Värske õhk ja päike on hästi mõjunud, arvab Saakar.

Saarlase kombeid ja eluviise Saakar juba tunneb ja tal on heameel, et just saarlane tema kõrvale sattus.

Saakar on kogunud raha juba üle paarisaja tuhande marga ehk, vahepeal toimunud raha-reformi kohaselt ümber hinnatult, üle 2000 krooni. Seda teatakse, sellest räägitakse. Rahakogumine on nakatanud paljusid töölisi, kuid Saakarit peetakse siiski üheks jõukamaks.

Kaevandus on saanud Saakarile uueks koduks. Siin näib olevat palju meeldivat ja köitvat, ent siiski pesitseb Saakar mingi rahutus.

„Mida hakkad sa siis peale, kui kraavikaevamist ega allmaatööd enam teha ei jõua?“ pärib kord uudishimulikult korterikaaslane Pinkovski saarlaselt.

„Siis sõidan Saaremaale isatallu, kus vend elab. Korjatud rahaga võin muretult vanaduspäevi mööda saata, tallates noorusaegseid teeradasid,“ muheleb saarlane. „Kaua pole enam kodukohta näinud ja siis on huvitav vaadelda, kuidas ka kodune maanurk edasi on jõudnud ja kuidas keegi noorpõlve-kaaslastest kehvall Saaremaa pinnal on suutnud läbi lüüa. Oi, seal on siis käimist ja vaatamist palju.“

„Aga siis, kui kord Saaremaale tagasi jõuad, tabab sind kindlasti säärane pettumus, millist sa elus veel tunda pole saanud,“ arvab Pinkovski.

„Kuidas pettumus? Arvad, et vend mind kui rahadega vanameest vastu ei võta?“

„Vend võtab sind küll kahel käel vastu, aga pettumus tuleb sulle sealt, kust sa seda praegu oodatagi ei tea,“ muheleb Pinkovski omakorda.

„Kust siis?“ ütleb saarlane imestanult.

„Vaata, kui sa näed venna korrastatud talu, tema lapsi — täiskasvanud tütreid ja poegi, siis tekib sul mõte, et vend on suutnud elus midagi korda saata, aga sinu vaearikkal tööl pole tulemusi: raha, mis taskus, pole kuigi suur asi, see ei oma sinu silmis siis mingit väärtust, sa ei saa selle eest seda osta, mis vennal on, ja ise hakkad sa kõdunema venna toanurgas, üksikuna ja maha jäetuna...“

Saarlane ei vasta Pinkovski väidetele. Ta süveneb mõtetesse.

Ränduri elul pole tulemusi, vähemalt rändur ise neid ei näe, arutleb Saakar. See praegu mõttesse vajunud saarlane on vahest rohkem elus korda saatnud, kaevates kraave, lõhkudes kive, ühe sõnaga — kultiveerides teiste inimeste päralt olevaid põlde ja heinamaid, kui tema vend isatalus. Aga tema töö on mööda maailma laiali pillatud ja tema ise ei näe, missugune vili või hein kasvab tema poolt kraavitatud maadel. Seesugune olukord võib tekkida ka minuga, võpatab Saakar. Aga mul on ju Vabadusrist, mis võimaldab tasuta maa saamist. Kui saan asunikukoha, see on juba asi.

Saakar kujutlebki end juba uue asunikutalu peremehena. Ainult tuleks kohe neid asju ajama hakata. Aga Laanekõrve? Valus tuksatus läbib taas Saakarit.

Pea vajub raskelt padjale, just kui tina valatakse kontidesse.

Järgmisel päeval kiirustab Saakar jälle tööde lõpetamisega maa all ja koju jõudes hakkab seadma end alevisse minekuks. Möödudes Oomeri akna alt, kuhu on rajatud uus kaevandusest väljaviiv tee, vaatab Oomer talle imestava pilguga järele, Saakar aga lisab sammule kiirust, kuni hakkavad paistma aleviku kiriku torn ja surnuaed.

Noor õigusteadlane otsib maareformi teostamise määrused välja ja loeb sealt Saakarile vajalikke teateid, milledest selgub, et Vabadussõja kangelastele võivad Põllutöoministeerium ja riigi-maade ülemad normaaltalu suuruses maad reserveerida, vallanõukogud aga kinnitavad tehtud otsused. Saakaril on selge, asju tuleb Põllutöoministeeriumis ajama hakata.

Käimisi ja õiendusi on palju, kuni leitakse Pärnumaal vaba asunikutalu, milline Saakarile reserveeritakse.

Märtsikuu keskpaiku saab Saakar teate, et kohalik vallavalitsus on teda reserveeritud talule kinnitanud ja et esimesel mail võib ta selle kätte saada. Saakar käib veel Tallinnas ja ka koha peal uut kodukohta vaatamas.

*

Kaevandusse tagasi jõudnud, teeb Saakar oma kavatsused teatavaks ka toakaaslastele ja Oomerile.

„Või nii siis!“ imestab Oomer, „lootsin varsti sult Ameerikast kirja saada, aga nüüd jääd kodumaale — tore, tore.“ Oomergi on mõlgutanud mõtteid, kuidas korjatud rahaga avada kuski lihakarn.

Ka Saakari toakaaslased on uudisest üllatatud. Västrik, ehitusteaduse üliõpilane, lubab Saakarile koostada hoonete plaanid ja need tasuta järele saata. „Meie suurte jõgede ja kaevanduse piirkondades pole enam mägede taga ajad, kus ka põllumees hakkab elektrit tarvitama. Siis tulen, sean sulle tallu elektri sisse,“ seletab Pinkovski ja kolmas toakaaslane, endine kontoriametnik, pakub end talu raamatupidajaks.

Saakar tänab heade soovide ja kenade pakkumiste eest ja lubab mõne aja pärast nii koduseks kujukunenud kaevandust jälle vaatama tulla.

Hind Kr. 2.25